

84(50)7
Q 35

ANOR

Abdulla Qahhor

ANOR

Abdulla Qahhor

TOSHKENT
«ADABIYOT UCHQUNLARI»
2019

UO'K: 179.10.6

KBK: 84.10(3o'zb)

Q – 30

Qahhor, Abdulla

Anor: hikoyalar. Abdulla Qahhor. – Toshkent:
Adabiyot uchqunlari, 2019. – 112 bet.

ISBN 978-9943-4658-2-4

UO'K: 179.10.6

KBK: 84.10(3o'zb)

ISBN 978-9943-4658-2-4

© Abdulla Qahhor, «Anor». «Adabiyot uchqunlari»,
2019-yil.

MAYIZ YEMAGAN XOTIN

– Ayol kishi erkakka qo‘l berib so‘rashdimi – bas!.. Ro‘za tutgan kishi og‘zini chayqasa, suv tomog‘iga ketmasa hamki, ro‘zasi ochiladi – shu og‘iz chayqashdan bahra oladi-da!

Abdulkhakimning qiziga usta Mavlonning o‘g‘li bir hovuch mayiz berganini o‘z ko‘zim bilan ko‘rganman. Hayo bormi shularda? Shariat yo‘li – xo‘p yo‘l. O‘n bir yasharida paranji yopinmagan qizdan qo‘lni yuvib qo‘ltiqqa ura bering. Paranji hayoning pardasi-da!

Mulla Norqo‘zi har kuni bozordan qaytib samovarga chiqadi va ko‘ngli tortgan odamlarni atrofiga to‘plab, yarim kechagacha shariatdan yuz o‘girgan xotinlar to‘g‘risida shunday vaysab o‘tiradi; ba‘zan panjasini yozib, o‘zi bilgan oilalarni sanab chiqadi:

– Sotiboldining xotini dorixonada ishlaydi, har kuni mingta odam bilan javob-muomala qiladi: axir, bittasi bo‘lmasa bittasi ko‘z qisadi-da! Meliqo‘zining xotini avtobusda konduktor, ba‘zan yarim kechada keladi; ishi erta tugagan kuni ham yarim kechagacha yursa, ayshini qilsa eri bilib

o'tiriptimi? Izzatillaning singlisi bo'lsa artist – xaloyiqqa qarab muqom qiladi. Norbo'taning qizi doktorlikka o'qiydi, mingta oshnasi bor desangchi! Erkaklarning ichida yurgandan keyin nima bo'lar edi! Bo'yga yetib qolgan qizlarini maktabga yuborgan otalarga hayronman... Shular xotining yoki qizining o'ynashlik qilib turgani ustiga kirsachi, Qur'on ursin agar, «benavat» deb chiqib ketadi... Puxta gap shu!

Ochiq xotin-qizlarning har bir harakatidan mulla Norqo'zi buzuqlikka dalolat kiladigan talay belgilar topadi. «etti qavat parda ichida» o'tiradigan o'z xotini esa bular qarshisida ko'ziga farishta bo'lib ko'rinadi: namoz o'qiydi, to'pig'idan yuqorisini avrat hisoblab, jiyakli ishton kiyadi...

Bir kuni kechqurun mulla Norqo'zi hovlida cho't urib o'tirar, xotini esa namozshomgullarga suv quyar edi. Shu onda hovlining ustidan pastlab uchgan samolyot o'tib qoldi. Xotin chars bedanaday patillab, qochmoqchi bo'lganida yuzini karnaygulning poyasiga urib oldi. Yuzi butoqqa yomon tegdi. Ko'ngli ozdi.

– Axir, muncha! – dedi mulla Norqo'zi, – samolyot past ko'ringani bilan undagi kishiga sen juda ko'ringaningda chumolicha ko'rinasan.

– Chumolicha ko'rinsam ham ko'rinar ekanman-ku ishqilib! – dedi xotin yig'lamsirab.

Mulla Norqo'zi hazil bilan uning alamini bosmoqchi bo'ldi:

– E, hali men seni ochaman deb yuribman-ku!

Xotin uning yuziga xo'mrayib qaradi-da, keyin zarda qilib uyga kirib ketdi va qorong'i uyning allaqaysi burchagidan uning tovushi eshitildi:

— Har kimning go'ri boshqa... Zerikkan bo'lsangiz, u dunyo-bu dunyo yuzimni qora qilmasdan, javobimni bera qoling...

U bir hafta bo'yi qovog'ini ochmadi, uch kecha o'rnini boshqa solib yotdi. Mulla Norqo'zi o'sha gapni hazillashib aytganini arz qilish uchun oldidan kelsa tishlar, ketidan kelsa tepar edi; bir kechasi gapni xotining diyonatli, pokdomonligidan boshlagan edi, xotin ancha yumshadi.

— Hazilingiz qursin! — dedi chiroqni pastlatayotib, — kishining imonini qochiradi. Ochilish u yoqda tursin, ochiq xotinlarning yuzini ham ko'rmayman, deb ont ichganman. Bir kuni besh-oltita ochiq xotin orasiga kirib qolib, ne vaqtgacha ko'nglim g'ash, ta'bim kir bo'lib yurdim. Tushimda rahmatli dadamni ko'rdim, men bilan gaplashmadilar. Gapni ko'ring-a, aytgani kishining yuzi chidamaydi: begona erkakning qo'li oq sochni qoraytirar emish. Tavba qildim...

— U nima degani ekan?

— Obbo, muncha suyuldingiz? Shundaqa gaplarga sizning ham suyagingiz yo'q. Nari yoting!

— Begona erkak, kishining qizligini esiga soladi deydi-da!

— Shundaqa gaplarni ochiq gapirishadimi-a?

— Bo, Xudo, paranjini tashlab ko'chada yurishga yuzi chidagandan keyin uyati bormi! Qurib ketgurlar, biram sharmandaki... Tavba qildim. Badaningda naming borida besh-oltita erkakni ko'rmasang, umr bo'ladimi, bu umr deydi-ya! Tag'in ham zilzila bo'lib hammani yer yutmas ekan-da! Tavba qildim-ey...

Mulla Norqo'zi ertasiga samovarga chiqqanida yana panjasini yozib o'zi bilgan ochiq ayollarni

sanab chiqdi va xotini aytgan ayblarni bularning har qaysisiga taqdi, jinday o'zidan ham qo'shdi.

– Axir, bittasi oppoq sochi bilan menga tegishdida! Soching oqarsa ham tinib o'lmas ekansanda, desam, sochim oq bo'lsa ham ko'nglim qora, deydi.

Shunda o'tirganlardan biri, intihosiz gapdan zerikdi shekilli, qattiq esnab, dedi:

– Men sizga aytsam, mulla Norqo'zi, gap paranjida emas. Nikolay zamonida islovotdagi xotinlar bosh yalang emas edi-ku! Endi siz har narsa deysiz-u, bunchalik emas, ko'zingizga shunday ko'rinadi. Mana, men sizga aytib beray: umrimda xotinxalajga suyuqlik qilgan odam emas edim, bahorda qishloqqa ketayotib yo'lda bir xotinga hamroh bo'ldim. It olib ketayotgan ekan. Hali sizday, mening ham ko'zimga bu xotin juda tayyorga o'xshab ko'rindi. Hazillashdim, suyuqlik qildim. Indamaganidan keyin bir shama qilib ko'ray-chi, dedim. Itning og'ziga charm to'r tutib qo'ygan ekan, «jonidan, nega itingizning og'zini bog'lab qo'yibsiz, ko'chadan o'zi topib yegani yaxshi emasmi?» desam, «buning ham og'zi sizning og'zingizday shalaq, ehtiyot yaxshida» deydi. Terlab ketdim. Orqamga qaramay bir qochdim... Shariat xotinni qattiq tutish kerak deydi-yu, ammo xotinni qancha qattiq tutsangiz, shuncha g'aflatda qolishingizni poylaydi.

Mulla Norqo'zi bu odamning oddiy haqiqatni anglamasligidan koyidi:

– Behuda gap! Mana mening xotinim nima ekanini o'zim bilaman. Paranjisini tashlab ikki kun ko'chada yursin-chi!

U odamning zardasi qaynab ketdi:

— Nega ko'chada yuradi? Ko'chada paranjilik yursa ham ayniydi-da! To'g'risini aytaymi? Paranjilik xotin harom ishga yaqinroq bo'ladi. Sabab deng! Agar siz yuziga kulib qaramasangiz, devorga shoti qo'yib ko'chaga mo'ralaydi: ko'ylaklik olib bermasangiz, tom orqasidan ko'ylaklik uzatadigan chiqib qoladi. Ochilgan xotin-chi, ko'ylak olib bermasangiz o'zi ishlab, o'zi oladi.

Ehtimol, shundaydir, ammo mulla Norqo'zining xotini pokdomon. Agar mulla Norqo'zi o'n yil yuziga kulib qaramasa, qopdan ko'ylak, bo'yradan lozim kiyishga majbur qilsa ham, pinagini buzmaydi. Har qanday xotin bilan ham inoq bo'lavermaganining o'zi o'ta diyonatli, pokdomon ekanining nishonasidir. Uning bittayu bitta o'rtog'i bor. Bu xotin to'g'risida mulla Norqo'zi shunday fikrda agar farishta ilgari o'tgan bo'lsa — shuning onasi, endi tug'ilsa — shuning bolasi bo'ladi, agar hozir yer yuzida bo'lsa — shu xotinning o'zi. Shuncha keladi, haftalab, o'n kunlab turib qoladi, nainki shu choqqacha mulla Norqo'ziga tovushini eshittirmasa! Shariatni mahkam ushlagan xotin shaharda ikkita bo'lsa, biri — mulla Norqo'zining xotini, ikkinchisi — shu! Namoz o'qiydi, odatdagi ro'zadan tashqari ashur oyida ro'za tutadi, zavoddan chiqqan nonni, hozirgi kushxonalarda so'yilgan molning go'shtini yemaydi. U kelib turganda mulla Norqo'zi tashqarida — mehmonxonada yotib yuradi va uyini allaqanday nurdan munavvar bo'lgandek sezadi. Shuning uchun boshqa mehmonlarday sira uning «izzati uch kun» bo'lmaydi, necha kun tursa ham, tovuq go'shtini quymoqqa o'rab, qaymoqqa botirib yeydi. Uzoq turib qolgan vaqtlarida xotini:

– Qurib ketsin, keta qolmaydi ham. Lablarim quruqshab ketdi. Sadqai erkaklik keting, xilvatga tortib o‘pishni ham bilmaysiz! – deb chiqsa, mulla Norqo‘zi urishib beradi:

– O‘zingga munosib gapni gapir! yengil bo‘lma! Mehmon – atoyi Xudo.

Mulla Norqo‘zi safarga ketadigan bo‘lib qoldi; ketishidan bir kun ilgari xotiniga aytib, o‘sha farishtani oldirdi va o‘rta eshik oldiga borib qiyomatlik singlisidan iltimos qildi:

– Singlim, men o‘n kunda qaytib kelaman, kelgunimcha o‘rtog‘ingiz bilan birga bo‘ling. Mana, o‘zingiz ko‘rgan joy, bemalol ayshlaringni qilinglar. Xo‘pmi, singlim?

– Xo‘p, deyaptilar, – dedi mulla Norqo‘zining xotini, – bu kishining ham, menga o‘xshab, boshqa gapirishadigan o‘rtoqlari yo‘q.

Xotini kechqurun mehmonxonaga ovqat olib chiqqanida mulla Norqo‘zidan o‘pkaladi:

– Uyatga ham o‘ldirasiz kishini! – dedi yig‘lamsirab, – o‘rtog‘im har kelganida menga bir narsa olib keladi. Mana bu safar bir jo‘ra shohi olib kelibdi. Shu choqqacha bitta dastro‘mol ham berolganim yo‘q. Men-ku yilda besh gaz chit ko‘rmayman, kelishingizda shu bechoraga bir narsa olib kelsangiz-chi siz ham odam bo‘lib!

– E, devona, o‘zi narsaga muhtoj bo‘lsa, senga narsa olib kelarmidi! Harna bo‘lsa Xudoning bergani, olib qo‘ya ber, yaxshi gapingni ayama!

– Hech bo‘lmasa bitta paranji olib keling, savob bo‘ladi. Xotin kishiga paranji olib berish machit solishdan ham savob emish. Paranjisi eski, har kelganida birovnikini yopinib keladi.

– Xayr, mayli. Ammo men kelguncha seni yolg‘iz tashlab ketmasin. Qo‘ni-qo‘shnilar bilan kirdi-chiqdi qilmanglar.

Xotining chehrasi ochilib ketdi-da, burilib ketar ekan, qizlarga xos sho‘xlik bilan aylanib, dedi:

– Bir narsangizni buzib qo‘ydim, aytsam urishmaysizmi? Olib kelgan suratingizdagi odamlar xuddi kishining aftiga qarab turganga o‘xshaydi, igna bilan hammasining ko‘zini o‘yib qo‘ydim.

Mulla Norqo‘zining achchig‘i keldi, chunki bu «Makkai mukarramani» bir sartarosh o‘rtog‘idan ming iltimos bilan olgan edi.

– Axir, undagi odamlar hammasi hoji-ku!

– Ha, o‘la qolsin, hoji odam emasmi!

Xotin kirib ketdi. Mulla Norqo‘zi ovqatini yeb, choyga umidvor bo‘lib o‘tirganida, ko‘cha eshigidan yoshgina bir xotin kirib keldi; chimmati qo‘lida, „vajohatidan uyiga o‘g‘ri kirgan, yordamga kishi chaqirgani kelgan odamga o‘xshar edi. Mulla Norqo‘ziga bir qaradi-da, to‘g‘ri ichkariga yo‘naldi. Erkakni ko‘ra turib yuzini berkitmaganiga mulla Norqo‘zining g‘ashi keldi va shunday beibo xotinning ichkariga – farishtalar oldiga kirishini xohlamadi.

– Hay, hay! Xo‘sh kimda ishingiz bor?

Xotin o‘rta eshikdan kirib ketdi. Mulla Norqo‘zi darg‘azab bo‘lib o‘rnidan turdi va eshik oldiga borib bor tovushi bilan baqirdi.

– Hay xotin, deyman, qandoq behayosan! Jinnimi o‘zi bu...

Shu onda ichkaridan o‘z xotining tovushi eshitildi:

– E, qandaqa xotin bu, bironing uyiga bostirib kiradi!..

Nimadir gursillab yerga tushdi, nimadir sindi. Uyning eshigi sharaqlab ochildi. Bir lahza jimlikdan so'ng haligi begona xotinning baqirgan tovushi eshitildi:

– Xudo ko'tarsin sen megajinni! Ikkita bolam bor! Bo'ydoq yigit qurib ketganmidi?!

Yana nimadir sindi.

– Hay, nima gap?! – dedi mulla Norqo'zi bo'sag'ada turib, – singlim, siz o'zingizni bir chetga oling! Nima deydi bu manjalaqi!

Begona xotin ayvonga chiqib dod ustiga dod soldi. Birpasda tom, devor ustlari, ichki-tashqi hovlining yuzi odamga to'ldi. Mulla Norqo'zi ayvoning pastidan kelib u xotinning etagidan tortgan edi, xotin jon-jahdi bilan bir tepib og'zi-burnini qop-qora qon qildi; bunga ham qanoat qilmay, uning ustiga o'zini tashladi.

– Voydod, xaloyiq, bu qanday erkakki, xotinini birovga qo'shib qo'yib, o'zi eshik poylab yotadi! Voydod xotiningga qo'shgani bo'ydoq yigit qurib ketganmidi! Ikkita bolam bor!..

Odamlar ajratmaganda bu xotin mulla Norqo'zini g'ajib tashlar edi. Mulla Norqo'zi og'zini ushlaganicha chetlandi. Xotini eshik yonida devorga suyanganicha turar, rangi murdanikiday, o'zi qaltirar edi. Begona xotin hushidan ketib yiqildi. Ikki kishi – ayollar kirib, u farishtani uydan olib chiqishdi. U atlas ko'ylak, lozim kiygan, bosh yalang, oyoq yalang, yoshgina chiroyli bir yigit edi. Hamma jim qoldi. Bu sukunatni yetmish yoshlardagi bir chol buzdi. U, mulla Norqo'ziga qo'lini paxsa qilib dedi:

– Sadqayi odam keting-e, ayb emasmi?! Xotin qilish qo‘lingizdan kelmasa taloq qiling! Qo‘ying-e, ko‘chib keting mahalladan, yo biz ko‘chib ketamiz!..

Devor ustida turgan o‘n ikki yoshlardagi bir qiz devordan kesak ko‘chirib olib mulla Norqo‘ziga o‘qtaldi.

– Hu o‘l, turqing qursin! Boshingga solaymi shu bilan! Mahallada sasib, o‘quvchi qizlarga kun bermaysan-u, o‘zing noto‘g‘ri ish qilasan...

Hammaning diqqati xotincha kiyingan va eshik yonida yerga qarab turgan yigitga jalb bo‘ldi.

Yana jimlik hukm surdi. Bu sukunat og‘ir tegirmon toshi bo‘lib mulla Norqo‘zini yanchib yubordi.

U devor ustidagi qizga qarab, bo‘g‘iq tovush bilan o‘shqirdi:

– Sen gapirma! Senga kim qo‘yibdi gapirishni! Usta Mavlonning o‘g‘lidan bir hovuch mayiz olganingni o‘z ko‘zim bilan ko‘rganman!..

Hamma kulib yubordi. Tomdan kimdir qichqirdi:

– Ha, bu kishining xotini mayiz yemagan!

1935

NURLI CHO‘QQILAR

Goho yer mehrini o‘ylarkan,

Esga tushar dorning siyog‘i;

Ajab hikmat: odam o‘larkan

Uzilganda... yerdan oyog‘i.

Abdulla Oripov

To‘qqizinchi sinf a‘lochilaridan, temir-tersakni hammadan ko‘p yig‘ib, oti radiodan aytilgan va maktab ma‘muriyatidan rahmatlar eshitgan Zuhraxon degan qiz yo‘qolib qoldi.

O'sha kasofat shanba kuni maktabdan qaytishda Zuhra kitob-daftarlarini opasi Fotimaga berib, lola tergani qirga chiqqan ekan, qaytib kelmabdi. Uning ota-onasi avvaliga qarq'ab, keyin yig'lab butun lolazorni, butun qishloqni taka-taka qildi. Maktab ma'muriyati bulardan ham ko'proq jon kuydirdi – jamoa ijroqo'miga aytib butun qishloqni oyoqqa turg'izdi, tumanga ma'lum qildi, chunki sinfda a'lochi qiz to'rtta bo'lsa – Zuhra uning yigirma besh foizini tashkil qilar edi.

Chol-kampir boshqa xunuk xayollarga bormaslik uchun bir-birini ovutdi: Zuhra qoqvosh, ta'bi nozik, dimog'dor qiz bo'lib, maktabdoshlariga qo'shilmas edi, shahardan lola tergani chiqqan qizlardan birontasi ta'biga yoqib, o'sha bilan o'ynab ketgan bo'lsa ajab emas. («Biron yigit bilan qochib ketmadimikan», degani til bormas edi.) Ko'ngliga yo'l berish mumkin bo'lgan va birdan-bir xayriyatli gumon shu bo'lib qoldi. Haqiqatan, shanba va yakshanba kunlari shaharlik yoshlar bitta danak topsa shu lolazorga kelib chaqib yer edi. Bularning ichida chiroyligi bor, sho'xi bor, boyvachcha tabiati bor, bevoshi bor... Buning ustiga Zuhra nihoyatda ko'zga yaqin, bir qaragan kishi, ko'zi xira tortib, yana qaragisi kelar, xususan, xonatlas ko'ylak kiyib sochini «laylak uya» qilganida maqtoviga «chiroyli» degan so'z goh kamlik, goh eskilik qilib qolar edi.

Zuhra o'ziga munosib, ya'ni yaxshi o'qiydigan suxsurdakkina biron yigit bilan ketgan, degan umidda chol bilan kampir bir oz taskin topgan bo'ldi-yu, lekin Fotima baloga qoldi: «Zuhra lola tergani boraman, desa, bitta o'zini yuboraverdingmi?

Birga borsang oyog'ingga kuydirgi chiqarmidi, muncha noshud-notavon, muncha ham anqov-lakalov bo'lmasang!..»

Kampir bunaqa gaplarni alam ustidagina emas, umuman, kuyib aytar, chunki sho'x va shaddod Zúhraga qaraganda Fotima bo'shtobroq, sho'xlik husnning pardozi bo'lsa kerak, ikkovi bir olmaning ikki pallasi bo'lsa ham, Zuhraning oldida uning istarasi so'nikroq ko'rinar edi.

Oradan o'n kun o'tgach, Fotima maktabdan yig'lab keldi: Zuhra tufayli sinfda davomat ancha pasaygani uchun uni sinf daftaridan o'chirmoqchi bo'lishibdi. Bu gap chol-kampir uchun Zuhraning o'limi xabari bilan barobar bo'ldi. Fotima yana zixnovga qoldi:

– Sen palpis-pandavaqi bo'lmasang, boshimizga shunday kunlar tushmas edi! Zuhra sendan kichik, lolazorga boraman deganida yo'lini to'ssang, unamasa, sochidan sudrab olib kelsang bo'lmasmidi! Ahvoling shu bo'lsa holingga voy, er olmaydi, boshingga yostiq bo'lasan!..

Fotima bunaqa ta'na-dashnomlarni ko'p eshitdi, nihoyat, jon-jonidan o'tib ketdi-yu, yig'lab dedi:

– Ayajon, hamma aybni menga to'nkayvermang, axir Zuhraga mening so'zim emas, o'zingizning so'zingiz ham o'tmas edi-ku! Hu ana unda, ozib-yozib bir ish buyurib, «Qizim, to'rttagina piyoz archib ber» deganingizda teskari qarab, «Men senga malay emasman» degani esingizdan chiqdimi! Shunda ham indamadingiz. Men esimni taniganimdan beri sizga qarashaman, ro'zg'or ishini butkul qo'linga olsam-u sizni yetti qavat ko'rpachaga o'tqazib qo'ysam, deyman! Nahot,

ota-onaning izzatini, xizmatini qilgan kishi malay bo'lsa! Hamma ayb o'zingizda, yaxshi o'qisin, deb Zuhrani juda erkalatib yuborgan edingiz! Qizimning qo'li qavaradi, deb o'smasini ham o'zingiz siqib berar edingiz!

Kampir Fotimaning so'zlariga qarshi lom-mim deyolmay qoldi: haqiqatan, o'zi vaqtida o'qiyolmay qolib, hayotida nima kamlik, qanday qiyinchilik tortgan bo'lsa hammasini ilmsizlikdan ko'rgan, zehni o'tkir Zuhraning ilmga tezroq to'lishini ko'zlab, uning maktabdagi qilday yutug'i oldida uydagi filday gunohini payqamagan edi. Shundan keyin Fotima zixnovdan qutuldi, lekin kampirning g'amiga g'am qo'shildi, Zuhradan xat kelguncha yaqin bir oy bo'yi o'zini o'zi yeb, mushtdakkina bo'lib qoldi.

Zuhra bosh-keti yo'q to'mtoq xatida shundoq debdi:

«Turmush o'rtog'im bilan ko'nglimizning amrini bajarib, baxtiyor oilalar safidan mustahkam o'rin egalladik va baxtli turmush quchog'ida oqib, kelajakning nurli cho'qqilari tomon bormoqdamiz. Sizlar feodalizmning uqubatli quchog'ida yashagansizlar, yuksak ideallarga asoslangan muhabbat nima ekanini bilmaysizlar, shuning uchun mendan xafa bo'lmanglar, xursand bo'ladigan kunlaring yaqinlashib kelmoqda».

Fotima xatning boshiga «aziz dadajonim, mehribon onajonim», oxiriga — «sizlarga sihat-salomatlik tilayman» degan so'zlarni qo'shib o'qidi. Xatda na manzil bor, na imzo, konvertga shahar o'n birinchi aloqa bo'limining muhri bosilgan edi.

Xatning «baxtli turmush, nurli cho'qqi» degan joylari kampirga tasalli berdi. Lekin chol xatni

Fotimaning qo'lidan yulqib oldi, qo'yniga tiqdi-yu to'nini yelkasiga tashlab shaharga jo'nadi va shu ketganicha bir hafta deganda keldi: Zuhrani qidirib o'n birinchi aloqa bo'limiga qarashli hamma xonadonga bir-bir bosh tiqibdi: maktab, idora, korxonalaridan so'roqlabdi: nihoyat, shahar militsiya boshqarmasiga uchrabdi. Militsiya to'rt kundan keyin: «Shaharga bunaqa ayol yozilgan emas», deb javob beribdi.

Kuzga yaqin tumanda katta majlis bo'lgani, majlisda Zuhra va uning maktabi og'izga tushgani, xunuk-xunuk gaplar aytilgani to'g'risida mish-mish tarqaldi. Bu mish-mishlar ramaqdajon bo'lib yurgan kampirni yiqitdi. Kampir uzoq yotib qoldi.

Qish o'tdi. Bahor keldi. Zuhraning na tirigidan darak bor edi, na o'ligidan. Chol ba'zan, juda kuyib ketgan vaqtlarida boshiga mushtlab: «Juvonmargga aza och, aza ocha qol», deb yig'lardi.

Fotima maktabni bitirdi. Uning niyati yana o'qish edi, biroq chol-kampir: «O'qish shu bo'lsa – bas, maktablarga o't tushsin», deb turib oldi. Bundan tashqari, Zuhra bunaqa bo'lganini, onasi ne ahvolda yotganini ko'rib Fotima bu niyatidan qaytdi, ish so'rab raisning oldiga bordi. Rais Fotima haqida onasining «noshud-notavon» qabilidagi so'zlarini eshitgan ekan, uning aftiga ham qaramasdan, ferma mudiri ixtiyoriga yubordi va ketidan mudirga telefon qilib: «Ish-pish topib ber», dedi.

Fotima fermada «ish-pish» qilib yurgan edi, bir kuni gapdan gap chiqdi-yu, Fotima sigir degan jonivorning befarosatligidan nolib: «Men rais bo'lsam, sigir boqib o'tirmas edim, olimlar bilan

birgalashib, yem-xashakning o'zidan sut oladigan mashina chiqarar edim», dedi. Sog'uvchilar xo'p kulishdi. Bu gap raisning ham qulog'iga yetgan ekan, fermaga kelganida Fotimaning yelkasiga qoqib: «Durust, durust, kallada xom xayol bo'lsa ham bo'lgani, kalla bo'sh turmagani yaxshi», dedi va oradan ko'p o'tmay uni sog'uvchilikka o'tkazdi. Bu kunlarda ferma sigirlarni mashinada sog'ishga o'tgan bo'lib, sigirlar hali o'rganmagan, ko'pi mashinaning ichagini ko'rsa yuragi yorilib boshini sarak-sarak qilar, pishqirar, sog'uvchini suzish payida bo'lar edi. Fotima pastdan yuqori bo'lganiga suyunib, mashinaga qiziqib, bu ishga shavq bilan kirishib ketdi.

Kampir o'sha yotganicha qovun pishig'ida bir oz o'ngarilib o'rnidan turdi, lekin ko'p o'tmay yana yotib qoldi, shu yotganicha bo'lak turmadi – vafot qildi. Zuhra azaning to'qqizinchi kuni kirib keldi. Chol uni ko'rib qarg'ashga og'iz ochdi-yu, lekin qarg'ayolmadi, «Bo'yni uzilmasin, bolam» deb ho'ngrab yubordi. Zuhra kattakon qizil ro'mol o'rab olgan, katak ro'molchasini lunjiga bosib soldatchasiga g'oz turar, aftidan, onasining xotirasini o'zicha hurmatlar edi. Uning kelganini eshitib qo'ni-qo'shni ko'ngil so'ragani chiqishdi. Zuhra xotinlarga orqasini o'girib turaverdi. Fotima, bechoraning yuzi shuvut, deb o'yladi-da, uni sekin turtib:

– Bunaqa vaqtda hech kim o'tgan gapni eslamaydi. Uyalma, bularga bir nima degin... – dedi.

Zuhra yuzi shuvut emas, xotinlarning ko'ngil so'rashini ham, bunga javoban «ko'nglimni ko'targanlaring uchun rahmat» degan ma'nodagi

gapni ham eskilik deb bilgani uchun shunaqa qilib turgan ekan, Fotimaga yalt etib qaradi:

- Nimadan uyalaman, erkin muhabbat masalasini Navoiy, Tolstoylar ko'targan! - dedi-yu, burilib uyga kirib ketdi. Fotima odamlardan xijolat bo'lib, uni kasalga chiqardi.

Fotima odamlarni kutdi, kuzatdi, ayvonda allamahalgacha otasi bilan gaplashib o'tirdi, keyin unga joy solib berdi-da, yotgani uyga kirdi. Zuhra hanuz uxlamagan ekan, yig'layverib shishib ketibdi. Buni ko'rib Fotimaning gina-kudurati yozildi, uning qilmishi, yozgan to'mtoq xati, boyagi gapi xususida ko'ngliga tugib qo'ygan o'pka-ta'na so'zlarini aytmedi, aksincha, uni yupatdi, turmushini so'radi. Zuhra bundan o'n bir oy muqaddam qornida besh oylik bolasi bilan eridan chiqqan ekan.

- Ota-onasi feodal, feodalizmning uyasi, meni cho'ri, uy cho'risi qilmoqchi bo'lishdi! O'zing bilasan, uy-ro'zg'or ishiga uquvim yo'q, qozon-tovoqni jinimdan battar yomon ko'raman. Shuning uchun ayam meni faqat o'qitganlar, men ham yaxshi o'qiganman. Yo'q, bularga men oqsoch bo'lishim kerak ekan! Xizmatchi olgani qo'yishmadi, «Moskvich»imizni sottirib yuborishdi. Bundan tashqari: «engsiz ko'ylak kiyma! Birovning oldida kerishma! Qahvaxonaga buncha ko'p borasizlar!..» Bezor bo'ldim! Chiqdim-ketdim!.. Lekin erim meni yaxshi ko'rardi: qo'lida ko'tarib yurardi, ko'chaga chiqsa, albatta, bir nima olib kelardi... Bechora uch-to'rt oy xo'p qatnadi, yalindi. «O'sha ota-onang bor ekan, uyingni yelkamning chuquri ko'rsin», dedim. Uch marta onasi, bir marta otasi keldi, ikkovini ham qabul qilmadim!

Abdulla Qodiriy nomidagi
17
viloyat AKM
INV № 169258-20190

«Qabul qilmadim» degan gapni Fotima hazm qilolmadi, katta boshini kichik qilib kelgan va eshikdan qaytgan mo'ysafidlarni ko'z oldiga keltirib yig'laguday bo'ldi.

– Ering o'ta-onasidan kechsinmi? – dedi.

– Kechmasa ham... yoshlar yashashi kerak!

– Bularni to'rqovoqqa solib shipga osib qo'yish kerakmi? Shu talabni ering qo'ysa, sen nima der eding?

Zuhra «bunaqa gaplarni sen tushunmaysan» degan ma'noda boshqa gapga o'tdi:

– Maktabni durustroq bitirdingmi? Sening toleyingga ayam bunaqa bo'lib qoldilar... Yanagi yilga qaysi institutga kirasan?

Fotima hayron bo'lib so'radi:

– Dadamni yolg'iz tashlab qayoqqa boraman?

– To'g'ri, lekin, dadam dunyodan o'tib borayotipti, sen dunyoga endi qadam qo'yayotibsan!

Fotima esnab:

– Ishga kirdim, fermada sigir sog'ayotibman...
– dedi.

Zuhra birdan boshini ko'tardi.

– Nima? O'n yil o'qib sigir bilan tappidan boshqa narsaga aqling yetmadimi?

Zuhra arazlab orqasini o'girdi, lekin Fotima bu ishga vaqtincha, noilojlikdan kirganini, o'qish to'g'risidagi rejalarini aytar, deb xo'p kutdi, biroq Fotima xayal o'tmay mushukchaday mayin xurрак otdi.

Fotima tong yorishganda uyg'ondi. Zuhra undan oldinroq turib, ketib qolibdi – kim biladi, ertalab yana odam yig'iladi, dedimi, yo «erimdan chiqqanimni Fotima aytib qo'yadi» degan o'yda otasiga ro'para bo'lgani yuzi chidamadimi...

Zuhraning iziga tushib bo'lmadi. Fotima uning erdan chiqqanini dadasiga aytmay qo'ya qoldi, yarashib ketar, deb o'yladi.

Oylar o'tdi.

Bu orada Fotima ishga sho'ng'ib ketdi. Ma'lum bo'lishicha, sigir degani yem-xashak, sutu tappidan, sog'uvchilik ishi yelin tortishu sut chiqarishdangina iborat emas, sigir degan maxluq shuncha befarosatligi bilan sog'uvchining mehrini, mehnatini, bilimini sezar, shunga qarab sut berar ekan. Fotima shuni bilganidan keyin ishda kun sayin ochila bordi, shundoq bo'ldiki, rais hisobot-saylov majlisida «kesakdan o't chiqqani»ga xursandlik izhor qilib, bir qancha qiziq gaplar gapirganidan keyin uni ilg'or sog'uvchilar qatoriga qo'shdi. Yaxshi sog'uvchi bo'lgani, rais qo'shig'iga qo'shgani uchun Fotima kolxozda otning qashqasi bo'lib qoldi. Faqat sho'xlik-shaddodlik emas, shuhrat ham husnning pardozi ekan shekilli, Fotima birdan ochilib ketdi: ana qora yolqin tashlaguvchi ko'zlar-u, ana tutab turgan payvasta qoshlar-u, yoshlarning ishtahasini ochadigan kuldargichlar-u... Zuhra xonadonga dog' solib ketganidan keyin ko'p odam: «Endi Fotima qariqiz bo'lib o'tirib qoladi», deb taxmin qilgan edi, yo'q, xaridor ustiga xaridor chiqaverdi: raisning qaynisi, kolxozning montyori, buxgalterning o'g'li, ximizator, apteka mudiri... Fotima yaqinda o'qishni bitirib, fermaga hayvonot doktori bo'lib kelgan Samijon degan yigitga mayl berdi.

Samijon ko'p mulohazali yigit ekan, to'y cholga ham tatisin, degan maqsadda Zuhrani xo'p qidirdi, olti hafta qidirib, oxiri daragini topdi. Uning

bir o'rtog'i Zuhrani shahar kutubxonasining zalida ko'ribdi. Zuhra zalda o'tirgan bo'lsa, demak, kutubxonaga a'zo, a'zo bo'lsa o'sha yerda manzili bo'lishi kerak.

Ikkovi shaharga borib, haqiqatan, kutubxonadan Zuhraning manzilini topdi. Zuhra markaziy hammom qoshidagi sartaroshxonada kassir bo'lib ishlar ekan. Samijon eshikda qolib, sartaroshxonaga Fotima kirdi va ko'k yog'och panjara ichida o'tirgan Zuhrani ko'rib yuragi shig' etib ketdi: ozib cho'p bo'lib ketibdi, bukchayibdi, shunday sochdan chilvirdakkina ikkita kokil qolibdi...

Zuhra Fotimaga ko'zi tushib, xuddi yalang'och o'tirganida ustiga birov kirib qolganday shoshib, sariq ro'molini yelka aralash boshiga tashladi, beixtiyor panjaradan chiqib keldi.

– Nega, nega kelding?.. Men bu yerda vaqtincha ishlab turibman...

– Yaxshimisan... Ering yaxshimi, – dedi Fotima «yarashdingmi» deyolmay.

– Ketib qolgan, allaqachonlar ketib qolgan. O'qishda...

– Bolang katta bo'lib qoldimi?..

– Venera bog'chada, – dedi Zuhra va bundan ortiq gap so'rashini istamadi shekilli, o'zi savol berdi: – Erga tegayotgan emishsan deb eshitdim, kim o'zi?

Fotima to'y uning qishloqqa borishiga qarab qolganini aytishga shoshilib:

– O'zimizning qishloqdan, fermada hayvonot doktori, – dedi.

Zuhra labini burdi.

– Sigir doktori degin! Tappi tappidan yiroq tushmas ekan-da!

Fotimaning dami ichiga tushib ketdi. Shu asnoda Samijon kirib keldi. Fotima ikkovini tanishtirishini ham bilmay qoldi, tanishtirmasligini ham, lekin uning Zuhraga tomon iljayib borayotganini ko'rib «Samijon!» deyishga majbur bo'ldi. Zuhra kuyov shu ekanini bilib, unga ko'z qirini tashladi, hindchasiga kaftlarini juftlab ta'zim qilib qo'ya qoldi. Samijon o'sal bo'lib to'xtadi, so'rashgani uzatmoqchi bo'lgan qo'lini ko'ksiga qo'yganicha orqaga tisarildi. Shu on bir mijoz kassaga pul to'lagani keldi-da, Zuhra chopib borar ekan, Fotimaga qarab: «Bir aylanib kelinglar, keyin uyga boramiz», dedi. Samijon ta'zim qilib chiqib ketdi. Fotima Samijonning oldida Zuhraning qilmishidan uyaldi, uni uzib-uzib olmoqchi bo'lib panjaraning oldiga bordi, lekin uning mijoziga qilgan muomalasidan yuragi tor, jizzaki bo'lib qolganini fahmlab, shashtidan qaytdi.

— Zuhra, jigarim, — dedi hazil yo'sinida, — onang hindi emas edi-ku, kuyov bilan o'zimizcha qo'l berib so'rashsang nima qilardi? «Bir aylanib kelinglar» deganing nimasi, uyingga olib boradigan bo'lsang, manzilingni ayt, kalitingni ber, biz borib turaylik!

Zuhra qip-qizarib ketdi, cho'ntagidan kalit olib, ikki barmog'i bilan Fotimaga uzatdi, manzilini aytdi.

Fotima Zuhraning qilmishi haqida uzr so'rab, Samijonga uning hali odam ko'rmaganini, odob-axloq o'rganmaganini, shu tufayli bo'lsa kerak, uyi buzilganini aytib berdi.

Zuhra parkdan nari to'rt qavatli imoratning zinasi ostidagi uyda turar ekan. Fotima sirtqi

eshikni ochib yo'lakka kirdi, ikki tomondâ ochiq turgan eshiklardan uy bilan oshxonaning ahvolini ko'rib Samijondan nomuslarga o'ldi.

– Voy, kim aytadi shu uyda xotin kishi, yoshgina juvon turadi deb!

Samijon uni xijolatdan chiqarishga shoshildi:

– Ziyoni yo'q, ayni muddao! Zuhraxon yosh, yolg'iz, oyog'i toyilmadimikan deb qo'rqqan edim, yo'q, xayriyat... bu uyga erkak zoti emas, odam bolasi oyoq bosmaganga o'xshaydi. Bechoraning dugonasi ham bo'lmasa kerak.

Ikkovi uy bilan oshxonani yig'ishtirdi, tozaladi.

Ishdan keyin Zuhra sariq qog'oz xaltachada bir nima ko'tarib keldi, oshxonaga kirib ketdi-yu, ko'p o'tmay uyga tovoqda ovqat ko'tarib kirdi. Ovqat aslida chuchvara bo'lib, qaynatishda sovuq suvga solingan bo'lsa kerak, xamiri bilan qiymasi qorishib yotar edi. Zuhra magazindan olingan tayyor chuchvarani qaynatishni ham bilmaganidan zarracha xijolat emas, aksincha, qozon-tovoqqa yo'qligini shu bilan yana bir marta pisanda qilganidan mamnun ko'rinar edi. Fotima tegishdi:

– Ilgari ayamga malay, qaynanangga cho'ri bo'lib qolishdan qo'rqib, qozon-tovoqqa qo'l urmasding, endi nimadan qo'rqasan, hech bo'lmasa o'zing uchun o'rgansang bo'lmaydimi?

Zuhra kuldi.

– Shu bilganim o'zimga yetadi, chuchvaradan maqsad, go'sht bilan xamir yeyish bo'lsa ikkovi ham turibdi, qo'shib yeyaveraman!

– Axir bir kuni ering kelar, yarasharsizlar...

Zuhra yarashishdan umidi bo'lmasa kerak:

– Men ozodligimni hech qanaqa erga alishmayman!
– dedi.

– Yolgʻizlikning oʻzi bir tutqunlik emasmi? – dedi Samijon kulib.

Zuhra eri toʻgʻrisida qizishib gapira ketdi, bu gaplarning tagida faqat: «Mening qadringa yetmadi, menday xotinning qadriga yetmadi» degan bir alam yotar edi. Bu alam, aftidan, uni kemirib, soʻrib, darmonini quritibdi va «dunyo shu oʻzi, hayotda hech kim oʻz qadrini topolmaydi», degan koʻyga solib qoʻyibdi. Endi maʼlum boʻlishicha, Zuhraning uy tutishi, kiyim-boshi, oʻziga qaramay qoʻyganligi shuning oqibati, hozirgi har bir gapi, harakati shuni taʼkidlar, hatto dasturxonni yigʻishtirganida, boʻsh tovoqni olib chiqib ketayotganidagi raftori, aft-angori, butun vujudi: «E, olam eli, mana, koʻrdingizmi, men nechogʻlik xorlik, zorlik tortayotibman!» deb turganga oʻxshar edi.

Choy mahalida hech kimdan sado chiqmadi. Samijon gap ochishning mavridi keldi, degan maʼnoda Fotima bilan koʻz urishtirib olganidan keyin:

– Kuyov bilan bunaqa arazlashib qolgan boʻlsalaring yakka oʻzingiz shahri azimda nima qilasiz, qishloqqa keta qolaylik, – dedi.

Zuhra anchadan keyin javob berdi:

– Shahardan qishloqqa... bir qadam orqaga qaytish boʻlmasmikan?

Fotimaning achchigʻi keldi.

– Orqaga qaytish boʻlsa nima, nurli choʻqqidan tushib qolasanmi?

Zuhra bir vaqtlar ota-onasiga yozgan xatida: «Kelajakning nurli choʻqqilari tomon bormoqdamiz», degani esida bor ekan, rangi boʻzarib ketdi.

– Taʼna qilma! – dedi labi pիրpirab. – Men nurli choʻqqiga yetolmagan boʻlsam... sigir minib sen yetib borasan!..

Bu gap Samijonga ham tegib ketdi.

– Odam intiladigan cho‘qqi tog‘ cho‘qqisi singari bulutlar orasida emas, yerda bo‘ladi, – dedi Samijon.

Fotima uning javobiga qanoat qilmadi:

– Ayam mendan rozi bo‘lib ko‘z yumdilar, dadam ming marta rozilar; dugonalarim, qavm-qarindosh, butun kolxoz mendan rozi, mening uchun bundan balandroq cho‘qqi bormi! Sendan kim rozi? Hatto suyub olgan ering ham rozi bo‘lmabdi-ku! Sen qanaqa cho‘qqiga intilgan eding?

Zuhra pushti ro‘molchasini lunjiga bosganicha kursiga qapishib ketdi. Uning ahvolini ko‘rib Fotima shu gapni gapirganidan pushaymon bo‘ldi. Zuhraning ko‘zlari yumuq, qalin kipriklari orasidan yosh sizar edi. Zuhra turib-turib birdan Fotimaga o‘zini otdi, uni qattiq quchoqladi, ichidan xuruj qilib kelayotgan faryodni yutish uchun yuzini uning qorniga ishqab to‘lg‘andi, ingradi, so‘ng o‘zini yerga otdi-yu, boshini karavotning poyasiga bir necha marta urdi. Samijon uni ko‘tarib karavotga yotqizdi. Fotima nima qilishni bilmas, qo‘rqib nuqul: «Mengina o‘lay» der, uning boshini silar edi...

Bugun shanba kuni Zuhra qizini yaslidan olishi kerak ekan, vaqtida bormagani uchun qorong‘i tushganda murabbiyasi Venerani olib keldi. Zuhra bularning tovushini eshitib ko‘zini ochdi. Murabbiya Zuhraning kasalligini ko‘rib hol-ahvol so‘radi, keyin Venerani unga tomon yo‘lladi. Venera uning etagidan mahkam ushlab turaverdi. Fotima darrov sezdi: Zuhra yuragi torlik qilgan paytlarda qiz bechorani ko‘p urishib, ehtimol urib o‘zidan bezdirib qo‘yibdi. Buni Samijon ham payqadi.

Haqiqatan, Fotima «kel» deb qo'l cho'zgan edi, qiz bir oz begonasirasa ham yugurib bordi va uning quchog'iga o'rnashib, onasiga xo'mrayib qaradi.

Mehmonlar to'rt kun turib qolishdi. Fotima Zuhra bilan, Samijon mehmonxonada yotib yurdi. Venerani yasluga eltishmadi, Samijon o'ynatib, javratib yurdi.

Beshinchi kuni Zuhra butkul tuzalib, ishga chiqadigan bo'lgandan keyin mehmonlar ketadigan bo'lishdi. Zuhrani qishloqqa, hatto to'yga taklif qilish ham noqulay bo'lib qoldi. Bular uchun cholga: «Zuhra eson-omon yuribdi, qizi katta bo'lib qolibdi», degan xabarni eltish ham katta gap edi.

Zuhra bularni avtobus stansiyasiga kuzatib chiqdi. Avtobus tayyor ekan. Fotima Venerani ko'tarib olgan, avtobusga chiqqani uni Zuhraga uzatgan edi, Venera «dod» deb Fotimaga chirmashib oldi, unga ham ishonmay Samijonga intildi. Zuhra xijolat bo'ldi. Shu choq avtobus yo'lovchilarni qistab ustma-ust gudok berdi. Fotima yopilayotgan eshikdan avtobusga chiqib, bolani derazadan Zuhraga uzatmoqchi bo'ldi. Venera yana chirillab, Fotimaning sochini changallab oldi. Avtobus ketidan tutun chiqarib yurib ketdi.

Samijon derazadan boshini chiqarib qichqirdi:

— Zuhraxon, o'zingiz borib olib keling! Shu hafta ichi boring, kutamiz!

Zuhra ko'zi jiqqa yoshga to'lib, qo'lidagi katak ro'molchasini siltadi: shunday yaxshi qizi borligini, uni ko'p urishib o'zidan bunchalik bezdirib qo'yanini endi payqadi; bilagiga tashlab olgan jeletkasi oyog'i ostiga tushganidan bexabar, avtobusning ketidan bir-ikki qadam bosdi...

BOSHSIZ ODAM

Niso buvi eri o'lib, ikkita yosh qizi bilan qoldi. Ikki-uch kishi sovchi qo'yganda u, ikki bola bilan tinch turmush qila olishini ko'z oldiga keltirolmay, rozilik bermagan edi, nima bo'ldi-yu, usta Abdurahmon kishi qo'yganda darrov rozi bo'la qoldi. Bunga hamma ham hayron qoldi. Bu to'g'rida ba'zilar: «Niso buvi ilgariyam usta Abdurahmon bilan don olishib yurar ekan...» degan gapni qilishdi; ba'zilar: «Bechora nima qilsin, ikkita bolasi bor, usta Abdurahmonning ham o'lgan xotinidan bitta o'g'li bor, vaqti kelganda tili qisqa bo'lmaydigan ish qilibdi-da...» deyishdi.

Abdurahmon yuborgan sovchi Niso buviga shunday dedi: «Sizda ikkita bola bo'lsa, u kishida bitta bola bor. Bularning yegan-ichgani qayoqqa borar edi. Bular uchun alohida qozon osilarmidi. Siz hammasining onasi, u kishi – ota. Usta bolani juda yaxshi ko'radilar...»

Oradan to'qqiz yil o'tdi. Bular to'rt bola ko'rishdi. Bu to'qqiz yilning ikki-uch yiligina tinch o'tdi. Keyingi yillarda Niso buvi qizlari tufayli necha marta qo'ydi-chiqdi bo'lib oldi.

Niso buvi pichoq borib suyagiga tekkandan keyin qizlarini internatga berishni ham o'yladi. Ammo bu to'g'rida ham er bilan maslahatsiz bir ish qilishga qo'rqdi. Maslahat qilganda usta Abdurahmon: «Ha, Roziq yamoqchining qizlari o'qib shahar so'rarmidi?..» – deb urishib berdi.

Usta Abdurahmon qizlarni ko'p uradi. Bir kuni Niso buvi: «Ursangiz o'sha do'koningizga olib borib uring» deganida usta: «Ha, joning achiydimi,

bundan keyin men urayotganda kulib turmasang uch taloqsan...» deb yubordi. Shundan keyin Niso buvi ko'p martalar «kuldi»:

Usta Abdurahmon ko'pdan beri Niso buviga: «Mehrini Faxriddinga qilamiz» deb yurar edi. Faxriddin erka o'sgan tantiq bola bo'lgani uchun Niso buvi: «Ha, ishqilib, ikkovining ham boshi omon bo'lsin», deb qo'ya qolar, bu «yo'q» degani edi.

Bir kuni ertalab nonushtadan keyin usta Abdurahmon: «Chorshanba kuni to'y!» dedi-yu, ko'chaga chiqdi-ketdi. Niso buvi, rang-quti o'chib, devorga suyanganicha qola berdi.

To'y o'tdi. Niso buvining endigi qayg'usi Mehrining bo'yida bo'lib qolishi, chunki Faxriddindan uning bo'yida bo'lishini sira xohlamas edi. Bir kuni u, betini qattiq qilib, kuyovga ochiq aytdi:

– Faxriddin, hali yoshsizlar. Uch-to'rt yil bolasiz yurish yaxshi. Doktor shu ishlarni bilarmikan?..

Faxriddin osilib turgan qalin pastki labini birikki qimirlatib, bilagi bilan burnini artib javob berdi:

– Men bilmasam, dadam biladilar-da!

– Qo'ying, qo'ying... Dadangizdan so'ramang. Uyat bo'ladi.

Tumorlar, qaytarma suvlari Niso buviga faqat tasalligina berdi, xolos. Mehri ikkiqat...

Homila ikki oylik, uch oylik... besh oylik... Niso buvi talvasaga tushib, o'zini qayoqqa urishini bilmas edi.

Qanday bo'lsa ham homilani tushirish kerak. U Mehrini ko'rpaga o'rab, yangi qilinaotgan kigizday yumalatdi; qorniga yostiq bilan urdi,

ustiga chiqib o'tirdi; qo'qqisdan qattiq qo'rqitdi...
Bularning hech qaysisi foyda bermadi.

Niso buvi qayerdandir yangi bir chora topib keldi: kimdir qorinni silash, bolani ezib yo'q qilishni o'rgatipti.

Niso buvi besh kun deganda ishining natijasini ko'rdi. Oltinchi kuni kechasi Mehri to'lg'anib chiqdi. Ertalab juda yomon ahvolga tushdi: uying u boshidan bu boshigacha dodlab yumaladi. U xuftongacha qolmaydigan ko'rinardi. Niso buvining dami ichida.

Faxriddin kaklikka suv quyayotib otasiga qarab qo'ydi.

– Ha, o'g'lim, xafa bo'layotibsanmi? – dedi otasi.

– Yo'q, – dedi Faxriddin cho'zib.

– Xafa bo'lma. Aravaga odam yubordim. Kasalxonaga yuboramiz. Bo'lsa bo'lar, bo'lmasa xotinning urug'i Hirotdan kelgan emas!

Mehri xuftonga yaqin kasalxonaga yuborildi. Faxriddin ikki soatdan keyin «meni kirgizmadi» deb qaytib keldi. Niso buvi kasalxonadan yarim kechasi kelib, saharda yana ketdi.

Mehri kasalxonada uzoq yotib qoldi. Undan faqat Niso buvi xabar olib turar edi, bir kuni kuyovini koyidi:

– Faxriddin, bir marta borib eshikdan «qalaysan» deb kelsangiz bo'lmaydimi? – dedi.

Faxriddin peshonasiga qo'ngan pashshani ushlagani qo'l ko'tarar ekan:

– Dadam chorshanba kuni borgin deyaptilar, – dedi.

Chorshanba bozor kuni edi. Usta Abdurahmon Faxriddinga ikki so'm pul berdi.

– Ma, yo‘ldan mayda-chuyda ol. Kirganingdan keyin ahvol so‘ra, yengil bo‘lsa «xayriyat» degin, sening yo‘qliging uchun uyda tura olmayotibman, yomon bo‘lar ekan, degin.

Faxriddin yo‘lda ketayotib negadir dam kular, dam burnini artib yo‘talar edi.

Faxriddin bozordan, otasi tayinlagancha, ikkita shirmoy non, yarim qadoq pista oldi; kasalxonaga borib, o‘zi ko‘rgan eshikka kirib ketayotganida bir xotin qaytardi – olib borib bir kursiga o‘tqizib qo‘ydi. Shu bilan u xotin dom-daraksiz bo‘lib ketdi. Ikki soatdan keyin yana bir keldiyu, Faxriddinga indamay, yana bir uyga kirib ketdi; bir soat chamasi o‘tgandan keyin chiqib, Faxriddinni imladi, Faxriddin kirganda Mehri endi uyqudan turgan ekan.

– E, ho‘y!.. Yaxshimisan... ho‘y! – dedi Faxriddin.

Mehri sekin:

– Keling, – dedi.

– Yaxshimisan... uyda sen yo‘q, dadam qiynalib qoldilar. Yomon bo‘lar ekan...

– Kundan-kun battar bo‘lgan edim, olib tashlashdi... Naq o‘layozdim...

– Xayriyat.

– Ko‘rdim, boshi yo‘q...

– Iel.. – dedi Faxriddin og‘zini va ko‘zlarini katta ochib, – bolaning ham boshi bo‘lmaydimi?! Dadamdan so‘ray-chi...

Uning gaplariga quloq solib, raftorini kuzatib turgan hamshira:

– Kasalni toliqtirib qo‘yasiz, bas! – dedi va eshikni ko‘rsatdi.

Mehri kasalxonadan chiqqandan keyin Niso buvi ikkala qizi bilan bosh olib chiqib ketdi.

1929

IG'VOGAR

Otstavkaga chiqqan militsiya kapitani ikkovimiz samovarda bitta choyni ermak qilib, chaqchaqlashib o'tirgan edik, kapitan bo'sh piyolani menga uzatar ekan, ko'zi bilak imo qilib shivirladi:

– Ana u tor ko'chaga qarab turing, bir odam chiqadi, ko'rib qo'ying, hikoyasini keyin aytaman.

Hayal o'tmay tor ko'chadan qora plashch, qora shlyapa kiygan, qora ko'zoynakli bir kishi chiqdi; kapitanning qarashini kutib bo'lsa kerak, ko'chaning boshida turib qoldi. Uning hamma narsasi qora bo'lgani uchun yuzi juda oq, oppoq, yuzida qora ko'zoynak yana ham qoraroq ko'rinar, qisqasi, iyagining ostiga ikkita suyakni chalmashtirib qo'yilsa, kallasi ajalning ramziga o'xshar edi.

Kishi ko'chaning bu yuziga o'tdi, kapitan qaramadi, kelib bizdan bir so'ri nariga o'tirdi, kapitan boshini ko'tarmadi; so'rilarni oralab bizning oldimizdan o'tib ketdi. Shunda undan sovuq zax, eskirib qolgan go'ngdan keladigan «soya hidi» anqib ketdi. U orqaga bir-ikki qarab, ko'chaning u yuziga o'tdi, qorong'i bir darvozaxonaga kirib ketdi.

Kapitan uning hikoyasini aytib berdi.

– Men bu marazni to'rt yildan beri bilaman. Bu maraz to'rt yildan beri meni xilvatga tortadi, to'rt yildan beri qulog'imga shivirlaydi...

Bundan to'rt yil muqaddam shaharning turli tumanlaridan militsiyaga har xil imzo bilan, lekin manzilsiz xatlar yog'ila boshladi. Bu xatlarning har biri ovchilar uyushmasining o'sha vaqtdagi kotibi ustidan yozilgan katta bir aybnoma bo'lib, bu aybnomada ko'rsatilgan gunohlardan birontasi rost bo'lsa, kotib beto'xtov qamalishi kerak edi. Biroq militsiya bu xatlarni yozgan odamlardan birontasini ham topolmadi, lekin, shundoq bo'lsa ham, kotibga e'tibor qildi.

— Mana shu kunlarda, — dedi kapitan, — kechasi mening oldimga mana shu maraz keldi, o'zining halolligi to'g'risida qancha baytu g'azallar o'qiganidan keyin «ovchilar uyushmasining kotibi noma'lum odamlardan to'pponcha sotib olayotibdi, degan gap yuribdi, mish-mishga o'zim ishonmasam ham, sizga aytib qo'yishni vijdoniy vazifam hisoblayman», dedi.

Tashakkur bildirdim.

Lekin bu gap kotib haqida militsiya to'plagan ma'lumotlarga butkul zid edi. Mulohaza va muhokamadan keyin shunday xulosaga kelindi: bu odamning o'sha imzosiz xatlarga aloqasi bor va militsiya xat yozgan odamlarni qidirayotganidan xavotirga tushib qolgan; to'pponcha haqida yo'q mish-mishni ko'tarib kelishdan maqsadi, militsiyani aldash — «mening gapim bo'lsa o'zim kelib aytaman, xat yozib yurmayman», demoqchi.

— Xo'sh, bu tuhmatdan iborat xatlardan, uydirma mish-mishdan, bunaqa nayrangdan kuzatilgan maqsad nima?

— Biz mana shunga qiziqdik, — dedi kapitan, — tagiga yetdik ham. Dunyoda yaratilganicha qolgan

odamlar ham bor ekanini bilasizmi? Bu xildagi odamlar vaqtida na o'qib bilim olgan bo'ladi, na uqib hunar; bir vaqt ko'zini ochib qarasaki, hamma nimadir qilyapti va hech narsa qilmaydigan odamga tahqir nazari bilan qarayapti. Bular mana shu nazardan qochib biron eshikka kirgani, u yerda odamlarni sichqonday kemirgani, ularning mehnati hisobiga mol-dunyo, sharaf va shuhrat orttirgani urinadi.

Kapitan maraz deb atagan boyagi ig'vogar mana shu toifadan edi.

— Maraz mana shunaqa, qochib kirgani eshik izlab yurgan kunlarining birida, banogoh, buyuk «talant» egasi ekanini bilib qoldi: tandirning ustida qovun urug'ini cho'qiyotgan tovuqqa «kisht» deb qo'lidagi katta pichoqni otgan edi, pichoq borib tovuqning qoq kallasiga tegdi. Tovuq yiqildi, patillab jon berdi. Maraz shu kuniyoq qarz-havola qilib bo'lsa ham miltiq sotib oldi, ertasiga ovchilar uyushmasiga ariza berdi... O'ng qo'li yo'q-kotib chap qo'li bilan a'zolik bileti yozib berayotganda marazning niyati buzildi: «Mening ikkala qo'lim sog', vaqti kelib shuning o'rnini menga berishmasmikin?»

Maraz bir ovga chiqib, bitta chumchuq ham otolmay, oyog'ini zo'rga sudrab kelganidan keyin bu orzu talabga aylandi, shuning uchun kotibga «siyosiy» nazar tashladi: «Bu xoin emasmikin, askarlikda jangdan qochib, qo'liga o'zi otmadimikin?»

Boshlandi.

Maraz shu lavozimni egallash uchun uch tomondan hujum boshladi:

shaharda mashhur ovchi bo'lib tanilish va uyushmada obro' orttirish uchun har yakshanba kuni kechki payt yelkasida bir emas, ikki ov miltig'i, beliga bozordan sotib olingan uch-to'rtta qashqaldoq, uch-to'rtta tustovuqni osib, oyog'ida qo'nji uzun etik, qora yaltiroq tozini ergashtirib shaharning markaziy ko'chasidan tantanali yurish qilib o'tadigan bo'ldi;

kotibni qoralash uchun miyasi nimalarni o'ylab chiqarishga qodir bo'lsa hammasini har kimlarga yozdirib, shaharning turli tumanlaridan militsiya boshqarmasiga yubora boshladi;

har sabab va har bahona bilan raisga xushomadgo'ylik qila berdi, uni «ustod» deb ataydigan bo'ldi, a'zolardan birining to'yida, kelin bilan kuyov u yoqda qolib «ustod»ning salomatligiga qadah ko'tarishni taklif qildi, uzun nutqini «ustod otgan tustovuq rohat qilib yiqiladi», deb tugatdi.

Oradan o'n besh oy o'tdi. Kunlardan bir kuni kotib to'satdan o'lib qoldi. Maraz bu xabarni eshitib yugurganicha idoraga keldi, o'zini urdi, sochini yuldi, «qanotim sindi» deb dod soldi; marhumning ordeni qo'yilgan yostiqchani ko'tarib marosimning oldida bordi; uning qabri ustida hammadan oldin nutq so'zlab: «Aziz do'stim, tinch yot, boshlagan ishingni o'zim davom ettiraman», deb yig'lab yubordi.

Ertasiga, darhaqiqat, maraz to'g'ri kelib marhumning stoliga o'tirdi, kuni bo'yi kim bilan muomala qilmasin ko'ziga yosh olib, kotibning ishini davom ettirdi; ertasiga ham, indiniga ham, rosa bir hafta bo'yi shunday qildi. Odamlar marazning kotibligiga ko'nikkan sayin uning ko'z

yoshi kamaya bordi-yu, nihoyat, rais yangi tayin haqidagi buyruqqa qo'l qo'ygan kun taqqa to'xtadi.

Maraz birovlar otgan bo'rilarning terisini o'z nomidan topshirib, katta ovchilarni bir-biriga chaqib urishtirib va har qaysisiga o'zini jonkuyar ko'rsatib, kotiblik stoliga durustroq o'rnashganidan keyin raisning qabri ustida nutq so'zlagisi, uning boshlagan ishini «davom ettirgisi» kelib qoldi. Biroq rais ellikka yaqinlashib qolgan bo'lsa ham, hali juda baquvvat, urush yillari partizan bo'lib, Belorussiya o'rmonlarini boshdan-oyoq piyoda kezib chiqqan, aftidan, biron yuz yil umrni ko'zlagan odam edi.

Rais hali-beri o'lmaydimi? O'ziga qiyin!.. Maraz shu o'ringa o'tirganida qilishi mumkin bo'lgan hamma jinoyatlarni raisga to'nkab, militsiyaga turli imzo bilan, lekin manzilsiz xatlar yog'dira boshladi. Shu choqqacha bir oiladay inoq bo'lgan ovchilar orasida nizo, xafagarchilik, asabiy kayfiyat alomatlari ko'rinib qoldi.

Kapitan noilojdan, kir lattani titkilayotganday jirkanib, dam-badam tupurib davom etdi:

– Mana shu kunlarda mening uyimga kechasi yana maraz keldi, nevara ko'rganimni eshitgan ekan, tabrikladi; keyin birdan engashib, shivirladi: «Xabaringiz bor, kotibimiz to'satdan o'lib qolgan edi, shuning o'limida raisning qo'li bor, degan gap yuribdi. Bu gapga o'zim ishonmasam ham sizga aytib qo'yishni vijdoniy vazifam hisoblayman. Bir vaqtlar kotib noma'lum kishilardan to'pponcha sotib olayotibdi, degan mish-mish ham raisdan chiqqan bo'lsa ajab emas», dedi. Men yana tashakkur bildirdim.

Oradan besh-olti oy o'tdi, bu vaqt ichida maraz ekan nizo urug'lari unib chiqdi, ovchilar juda notinch bo'lib qolishdi: biri birining g'iybatini qilgan, biri biri bilan urishgan, biri birining ustidan ariza bergan, serg'alva, qiy-chuv majlislar...

Bu g'avg'olarning sababini payqab qolgan ziyrak kishilar marazni maydonga tortishdi, uni qisman fosh ham qilishdi. Kimdir uning yolg'on ovchi ekanini aytdi. Qisqasi, o'zaro xafalashgan odamlarning diqqati marazga tikilib qoldi, kim yo'talsa to'lagani marazni qidiradigan bo'ldi. Maraz kim nima desa o'shaning og'ziga qarar, birovga do'q qilib, birovga yolvorar, kim uni kotiblikdan bo'shatish haqida gapirsa, stolga kanaday yopishib olib dod solar, o'shanaqa odamlarga siyosiy ayblar taqar, oti idoraniki bor - hammasiga yugurar; arz qilar, ariza berar edi.

Bir kuni ovchilar juda ham uzoq majlis qilishdi. Majlis oxiriga borib shu qadar qizidi, shu qadar shovqin-suronga aylandiki, soat o'n birlarda ko'cha aylanib yurgan uchastkavoyning diqqatini jalb qildi. Uchastkavoy zalga kirganida bir necha kishi kimnidir oyoq-qo'lidan olib derazadan ko'chaga uloqtirib yuborganini ko'rib qoldi. Uchastkavoy yugurib chiqib qarasa, ko'chada hech kim yo'q, surishtirsa, ovchilarning g'azabiga uchragan kimsa - shu maraz ekan. Shu-shu bo'ldi-yu maraz bir yildan ortiqroq ko'rinmay qoldi.

- Bu orada men otstavkaga chiqib ketdim, - dedi kapitan, bundan bir oy burun mening qaynonam qazo qildi. O'lik lahadda qo'yilayotgan paytda bilaginga birovning muzday qo'li tegdi. Qayrilib qaragam, yonimda maraz turibdi, ko'ngil so'ragan

bo'ldi. Maraz anchadan beri shu go'ristonda go'rkov ekan, meni chetga tortib qulog'imga shivirladi: «Mahalla komissiyasini raisi onasini Said Qosim eshonning yoniga qo'ydiradi», deydi; go'ristonda yana kim kimning yoniga qo'yilgani haqida gapirib turib, birdan militsiya xizmatiga kirish orzusi borligini aytib, mendan yordam so'radi. Men otstavkadagi odamman, so'zim ham o'tmaydi, iltimosim ham, deb vaj-taqal qildim. Maraz hech unamadi, oxiri, yana xabar olaman deb ketgan edi, mana hozir, xabar olgani keldi.

Men bir narsaga tushunolmay kapitandan so'radim.

– Militsiya xizmatiga kirish, buning uchun birovdan yordam, tavsiya so'rash maxfiy narsa emas-ku, bu odam nima uchun o'g'riday xilvatni poylaydi?

Kapitan kuldi.

Qora ko'nglida odamlarga yomonlikdan boshqa narsa yo'q, odamlardan ham faqat shuni kutadi, shuning uchun hamisha xavotirda, ovqatni ham yashiriqcha og'ziga soladi, yashiriqcha chaynaydi, yashiriqcha yutadi!.. Hali siz diqqat qilmadingiz, ko'chaning boshida turishini ko'rsangiz – xuddi cho'chigan tovuqday boshini silkib-silkib atrofga qaraydi, xavf yo'qligidan tinchish o'rniga hayron bo'ladi, ko'proq xavotirga tushadi.

Shu payt qorong'i darvozaxonadan maraz mo'raladi.

– Ko'rdingizmi, – dedi kapitan o'rnidan turayotib, – men boray, shu taxlitda kechgacha ham turaveradi.

Men ham turdim va kapitan bilan xayrlashayotib so'radim:

– Modomiki shundoq ekan, nima qilasiz shu maxluq bilan muomala qilib?

Kapitan so'ridan tushar ekan, menga ko'z qisdi.

– Bunaqa maxluqni hamisha ko'z o'ngida tutish, qilish-qilmishidan, niyatlaridan xabardor bo'lib turish zarur: bitta-yarimtaning oyog'idan oladigan bo'lsa, jag'ini ikki bo'lib tashlash oson bo'ladi.

Kapitan ko'chaning- u betiga o'tganda maraz o'zini orqaga – qorong'iga tortdi.

ANOR

*Uylar to'la non,
och-nahorim bolam,
Ariqlar to'la suv,
tashnayi zorim bolam.*

O'tmishdan

Turobjon eshikdan hovliqib kirar ekan, qalami yaktagining yengi zulfinga ilinib tirsakkacha yirtildi. Uning shashti qaytdi. Jo'xori tuyayotgan xotini uning qo'lidagi tugunchani ko'rib, kelisopni kelining ustiga qo'ya chopdi. Keli lapanglab ag'anadi, chala tuyilgan jo'xori yerga to'kildi.

Turobjon tugunchani orqasiga bekitib, tegishdi:

– Akajon, degin!

– Akajon! Jo-on akal..

– Nima berasan?

– Umrimning yarmini beraman!..

Turobjon tugunchani berdi. Xotini shu yerning o'zida, eshik oldida o'tirib tugunchani ochdi-da, birdan bo'shshib ketdi va sekin boshini ko'tarib eriga qaradi. O'z qilmishiga gerdayib turgan Turobjon uning ko'zini jiqqa yosh ko'rib:

– Nima ekanini bildingmi? – dedi. – Asalarining uyasi! Turgan-bitgani asal! Mana, mana, siqsang asal oqadi. Bunisi oq mum, harom emas – shimsa ham bo'ladi, chaynasa ham bo'ladi.

Xotin yengini tishlab bir nuqtaga qaraganicha qoldi.

– Yo, qudratingdan, ishonmaydi-ya! – dedi Turobjon keltirgan matosini titkilab. – Mana, chaynab ko'r! Ko'rgin, bo'lmasa innaykeyin degin...

Turobjon qizardi. U bir zamon betob o'rtog'ini yo'qlab eltgan tarvuzini, bemaza chiqqan bo'lsa kerak, sigirning oxurida ko'rib shunday xijolat bo'lgan edi.

Hovli yuzida aylanib yurgan oqsoq mushuk to'kilgan jo'xorini iskab ko'rdi, ma'qul bo'lmadi shekilli, Turobjonga qarab shikoyatomuz «myu» dedi.

– Tur, jo'xoringga qara! Uni ko'r, mushuk tegdi.

Xotin turayotib baralla yig'lab yubordi.

– Bu yer yutkur qanday balo ekan!.. Odamlarday gulutaga, tuzga, kesakka boshqorong'i bo'lsam-chi!

Turobjon do'ppisini boshidan oldi va qoqmoqchi bo'lganida ko'zi yirtiq yengiga tushdi, yuragi achidi: endi uch-to'rt suv yuvilgan yangigina yaktak edi!

– Axir, boshqorong'i bo'l, evida bo'l-da! – dedi do'ppisini qoqmasdan boshiga kiyib. – Anor, anor... Bir qadoq anor falon pul bo'lsa! Saharimardondan suv tashib, o'tin yorib, o't yoqib bir oyda oladiganim o'n sakkiz tanga pul. Akam bo'lmasa, ukam bo'lmasa...

Er-xotin tek qolishdi. Xotin jo'xorini tuyib bo'ldi, uni kelidan tog'orachaga solayotib to'ng'illadi:

– Havasga anor yeydi deysiz, shekilli...

– Bilaman... Axir, nima qilay? Xo'jayinimni o'ldirib pulini olaymi, o'zimni hindiga garov qo'yaymi? G'alatimisan o'zing?

Xotin ovqatga unnadi, erining «boshqorong'i bo'l, evida bo'l-da», degani unga juda alam qildi, xo'rliigi keldi, o'pkasi to'ldi.

Ovqat pishdi. Qozonning zangi chiqib qoraygan go'jaga qatiq ham rang kirgizolmadi. Turobjon ikki kosa ichdi, xotini esa hanuz bir kosani yarimlatolmas edi. Uning imillashini ko'rib Turobjonning ko'ziga negadir oqsoq mushuk ko'rindi. Mushuk yirtilgan yengini esiga tushirdi, avzoyi buzildi. Uning avzoyidan «esiz jo'xori, qatiq, o'tin» degan ma'noni anglab xotin, ko'ngli tortmasligiga qaramasdan, kosani bo'shatdi, ammo darhol tom orqasiga o'tib ko'zlari qizargan, chakka tomirlari chiqqan holda qaytdi.

– Hali tug'ilmagan bolani yer yutkur deding-a,
– dedi Turobjon borgan sayin tutaqib.

Xotin indamay dasturxonni yig'ishtirib oldi, qozonga suv quyayotib, eshitar-eshitilmas dedi:

– O'sha asalning puliga anor ham berar edi.

– Berar edi! – dedi Turobjon zaharxanda qilib.

– Anor olmay asal oldim!

– Albatta berar edi! Albatta anor olmay, asal olgansiz!

Mana shunday vaqtlarda til qotib og'izda aylanmay qoladi, mabodo aylansa, mushtning xizmatini qiladi.

– Ajab qildim, – dedi Turobjon titrab, – jigarlaring ezilib ketsin!

Bu so'z unga qanday ta'sir qilganini faqat boshqorong'i xotingina biladi. Turobjon bu gapni aytdi-yu, xotining ahvolini ko'rib achchig'idan tushdi, agar izzat-nafs qo'ysa hozir borib uning boshini silar va: «Qo'y, xafa bo'lma, jahl ustida aytdim», der edi.

– Kishining yuragini qon qilib yuborasan, – dedi anchadan keyin. – Nainki men asal olsam! Asal otliqqa yo'q, hali biz piyoda-ku! Xo'jayinga bir oshnasi sovg'a qilib kelgan ekan, bildirmasdan... o'zidan so'rab ozrog'ini oldim... O'zi berdi. Tansiq narsa, xursand bo'larmikansan debman. Yo tansiq emasmi? Umringda necha marta asal yegansan? O'zim umrimda bir marta yeganman: Shokirxo'ja qandolatchi asal qiyom qildirayotganda qozoniga ammaning jo'jasi tushib ketgandi, shu jo'jani yalaganman...

Turobjonning bu so'zlari xotining qulog'iga notayin bir g'uldirash bo'lib kirar edi. Uning Turobjon bilan uy qilganiga uch yil bo'lib kelayotir, nazarida, bu odam shu uch yildan beri g'uldirab kelgan, hozirgisi shuning davomiday edi. Ittifoqo, bu kun, nima bo'ldi-yu, uch so'zni ravshanroq aytdi: «Jigarlaring ezilib ketsin», dedi. Olamda uning suyangani eri, birdan-bir orzusi – anor edi, birdaniga har ikkisi ham yo'qqa chiqdi.

Xotin uyga kirib ketdi. Anchadan keyin darchadan xira shu'la tushdi. Turobjon ham kirdi. Xotin darcha yonida, bir tizzasiga boshini qo'ygan, qoramtir-kulrang osmonga qarab o'tirar edi. Turobjon tikka turib qoldi. Tokchadagi beshinchi chiroq pixillab yonar, uning atrofida katta bir parvona aylanar edi. Turobjon ham darcha yoniga o'tirdi.

Shiftning qayeridir «qirs» etdi, qayerdadir kaltakesak chirqilladi, Turobjonning qulog'i jing'illadi. U ham osmonga – xira yulduzlarga qaradi. Masjiddagi keksa baqaterak orqasidan ko'tarilgan qizg'ish o't ko'kka olovli iz qoldirib juda yuqoriladi va go'yo osmonga urilganday chilparchin bo'lib, «po'p» etdi.

– Mushak, – dedi Turobjon, – Mullajon qozining bog'ida. Mullajon qozi beshik to'yi qilgan. Xotin indamadi.

– Shahardan to'ralar ham chiqqan, – dedi Turobjon yana.

Xotin yana indamadi. U Mullajon qozining bog'ini ko'rgan emas, ammo ta'rifini eshitgan. Bu bog'ni ko'z oldiga keltirib ko'rdi: bog' emas, anorzor... Anor daraxtlarida anor shig'il, choynakday-choynakday bo'lib osilib yotipti.

– Bitta mushak uch miri, – dedi Turobjon, – yuzta mushak otilsa... bittangadan yuz tanga. Bir miridan kam – yetmish besh tanga bo'ladi.

Er-xotin uzoq jim qolishdi. Turobjon og'zini katta ochib ham esnadi, ham uf tortdi.

– Ma, buni tik, – dedi u yaktagini yechib, – ma!

Xotin yaktakni olib yoniga qo'ydi, aftidan, hozir tikmoqchi emas edi.

– Bo'l, – dedi Turobjon, birpasdan keyin, – ol... Senga aytyapman!..

– Ha, muncha!.. Turtmasdan gapira bering... Tikib qo'yarman, muncha qistov...

Turobjonning tepa sochi tikka bo'ldi.

– Hay, sening dimog'-firog'ing kimga! Xo'sh, nima deysan?

– Men sizga bir narsa deyapmanmi? Tikib qo‘yarman.

– Har narsaga ro‘zg‘or achchiq bo‘la bersa... qiyinroq bo‘lar, – dedi Turobjon yaktagini kiyayotib, – kambag‘alchilik...

– Kambag‘alchilik o‘lsin!

Xotin bu gapni shikoyat tarzida aytdi, ammo Turobjon buni ta‘na deb tushundi.

– Nima, men seni olganimda kambag‘alligimni yashirganmidim? Erkaboyga o‘xshab chimildiqqa bironing to‘ni, kavush-mahsisini kiyib kirganmidim? Bunday armoning bo‘lsa hali ham serpulroq odamga teg.

– Ikkita anor uchun xotiningizni serpul odamga oshirgani uyaling!

Bu gap Turobjonning hamiyatiga tegdi. «Jigarlaring ezilib ketsin» degani xotiniga qancha alam qilgan bo‘lsa, bu gap Turobjonga shuncha alam qildi.

– E, hoy, anor olib bermadimmi? – dedi Turobjon mayin tovush bilan, ammo bu mayin tovushdan qo‘rqulik edi, – sira anor olib kelmadimmi?

– Yo‘q! – dedi xotini birdan boshini burib.

Turobjonning boshi g‘ovlab, ko‘zi tindi.

– O‘tgan bozor kuni yegan anoringni o‘ynashing olib kelganmidi?!

– O‘ynashim olib kelgan edi!

Turobjon bilolmay qoldi: xotining yelkasiga tepib, so‘ngra o‘rnidan turdimi, yo turib keyin tepdimi; o‘zini obrezning oldida ko‘rdi. Xotin, rangi oppoq, ko‘zlarini katta-katta ochib unga vahimali nazar bilan qarar va boshini chayqab pichirlar edi:

– Qo‘ying... Qo‘ying...

Turobjon uydan chiqib ketdi. Birpasdan keyin ko'cha eshigi ochilib-yopildi.

Xotin uzoq yig'ladi, eriga qattiq gapirganiga pushaymon bo'ldi, o'zini qarg'adi, o'lim tiladi; yig'idan tolib tashqariga chiqdi. Qorong'i, uzoq-yaqinda itlar hurar edi.

Ko'cha eshigini ochib u yoq-bu yoqqa qaradi – jimjit. Guzar tomonda faqat bitta chiroq miltillar edi. Samovarlar yotgan. Qaytib uyga kirdi.

Tom orqasida xo'roz qanot qoqib qichqirdi. Ko'cha eshigi ochildi. Xotin to burilib qaraguncha Turobjon katta bir tugunni orqalab kirib keldi. U tugunni uyning o'rtasiga tashladi. Bir choyshab anor har tomonga yumalab ketdi, bir nechasi obrezga tushdi. Turobjon xotinigga qaradi. Uning rangini ko'rib xotin qo'rqib ketdi – bu qadar oqargan! Turobjon o'tirib peshonasini ushladi. Xotini yugurib oldiga keldi va yelkasiga qo'lini qo'ydi.

– Qayoqqa bordingiz? – dedi entikib. – Nima qildingiz?

Turobjon javob bermadi. Uning vujudi titrar edi.

1936

ADABIYOT MUALLIMI

O'zining aytishiga ko'ra «nafis adabiyot muallimi» o'rtoq Boqijon Baqoyev og'ilga kirib ta'bi xira bo'ldi: sigirning qulog'iga yana kana tushibdi! Kanadan ham ko'ra sigir uning achchig'ini keltirdi: kanani teray desa qo'ymaydi – boshini silkiydi, pishqiradi.

– Hayvon! Sigir emas, hayvon! – dedi og‘ilning eshigini qattiq yopib. – Hayvon!

Xotini Mukarram hovlida samovarga suv quyay edi.

– Hayvon! – dedi Baqoyev, – bu sigirni sotib puliga cho‘chqa olish kerak!

– Shaharda cho‘chqa asrash mumkin emas, – dedi Mukarram samovarga ko‘mir solayotib.

– Nima uchun? Taqiq qilinganmi? Kim aytdi? Men aytib edimmi? To‘g‘ri, mumkin emas... albatta, mumkin emas...

– Uyga kiring, Hamida keldi.

Hamida o‘n olti yoshlardagi tirik, quvnoq qiz pochchasini ko‘rib sevinib ketdi.

– Siz uyda ekansiz, bilsam, daftaringni olib kelar ekanman... esizgina...

O‘rtoq Boqijon Baqoyevning ta‘bi ochildi – sigir, uning qulog‘idagi ko‘m-ko‘k kana, g‘o‘qillat tumshug‘i bilan ariq yoqalarini buzib yurgan cho‘chqa ko‘z oldidan o‘tdi.

– Texnikumdan rabfakka o‘tibsiz, deb eshitdim, rostmi? – dedi. – Himm... yaxshi qilibsan. Rabfakka o‘t, deb men aytib edim shekilli? Himm... Auff, zarda bo‘libman... Rabfak yaxshi. Men bir borgan edim. Kanselyariyaning eshigiga praktikum deb yozib qo‘yipti. To‘g‘ri emas. Praktikum, minimum, maksimum bular hammasi lotincha yoki lotinchaga yaqin so‘zlar. Men, shaxsan shunday deb bilaman.

Bir oz jim qolishdi.

– Boqijon aka, – dedi qiz uyalibroq, – bir narsani sizdan so‘ramoqchi edim: biz sinfda Chexovning «Uyqu istagi»ni o‘qidik, go‘dakni o‘ldirgan qizni sud qilmoqchimiz. Da‘vogar go‘dakning onasi –

Rahima bo'ladi, qoralovchi – Sharifjon. Sudyalar ham bo'ladi. Men qizni oqlab, butun gunohni uning xo'jayiniga, yosh qizni bu qadar berahm ekspluatatsiya qilgan kishiga qo'ymoqchiman. Mana shu... Shuni yozdim. Shu to'g'rida sizning fikringizni bilmoqchiman. Chexov shunday demoqchi emasmi?

O'rtoq Baqoyev o'ylab turib, so'radi:

– Nafis adabiyot darsini sizlarga kim beradi? Hakimov? Ahmoq odam! O'z ustida ishlaydi. Savol alomati hamma vaqt «mi»dan keyin qo'yiladi desam, kuladi. Gap bunda ham emas...

Mukarram samovar ko'tarib kirdi. Hamida irg'ib turib, samovarni opasining qo'lidan oldi va stolga qo'ydi. U, homilador xotinga samovar ko'tartirib, qarab o'tirgan pochchasidan o'pkalamoqchi edi, biroq uyaldi, indamadi. O'rtoq Boqijon Baqoyev juda chanqab turgan ekan, ustma-ust to'rt piyola choy ichdi va terladi.

– Chuchvaradan keyin choy juda yaxshi ketadida, – dedi yuzidagi terni artib, – himm... soqol ham o'sipti, sartarosh bo'lmasa odamlar maymun bo'lib ketar edi. Maymun, juni to'kilib, odam bo'lgan. Bu haqda Engelsning fikri bor...

– Haligini aytmadingiz, Boqijon aka, – dedi qiz, – Chexov shunday demoqchi emasmi?

O'rtoq Baqoyev yana bir piyola choy so'radi.

– Chexovmi? Himm... burjuaziya realizmi to'g'risida so'zlaganda, eng avval uning ob'ektiga diqqat qilish kerak. Burjuaziya realistlari tushungan, ular aks ettirgan ob'ektiv voqyelikni anglash lozim bo'ladi. Turgan gapki, Chexovning ijodi boshdan-oyoq, butun mohiyati bilan ilk burjuaziya realizmi, ya'ni... himm... Mukarram,

tovuqqa moyak qo'ydingmi? Qo'yish kerak, bo'lmasa daydi bo'lib ketadi... Tavba, tovuqdan ahmoq jonivor yo'q. — moyak qo'ysang tug'adi! Nima uchun moyak qo'ysang tug'adi? Xo'roz nima uchun saharda qichqiradi? Ajoyib psixologiya! Biologiya o'qiysizlarmi?

Hamida biologiyadan nimalar o'qiganini, bu o'qish yilida yana nimalar o'tilajagini so'zlab berdi va o'zining oqlash nutqida fiziologik asoslar ham ko'rsatish niyati bor ekanini aytib, yana so'zni Chexov ustiga burdi.

— Himm... — dedi Baqoyev, — Chexov to'g'risida o'zimning fikrim bor. Boshqalar nima desa desin, har holda uning dunyoga qarashida... Uning dunyoga qarashi Pushkin va Lermontovlarning dunyoga qarashidan farq qiladi. Bir davr, bir sinf, bir mamlakat yozuvchilari bo'lishlariga qaramasdan, mutlaqo farq qiladi!

— Chexov Pushkin bilan bir davrda yashagan emas-ku, — dedi Mukarram, — bizning kutubxonada uning Maksim Gorkiy bilan oldirgan surati bor. Chexov 1904 yilda o'lgan bo'lsa kerak.

O'rtoq Baqoyev bir oz o'ng'aysizlandi.

— Sizlar qaysi Chexov to'g'risida gapirayotibsizlar? Choydan quy!.. Bu Chexov haqidami? To'g'ri, bu 1904 yilning birinchi yarmidami, ikkinchi yarmidami o'lgan... Boshqa ro'molcha ber, bundan piyoz hidi kelayotipti. Men ana u Chexov, ilk burjuaziya realizmining namoyandasi bo'lgan Chexov haqida so'zlayotibman.

— «Uyqu istagi» qaysi Chexovniki? — dedi Hamida.

— Hech shubhasiz bu Chexovniki. Bu narsa birinchi marta «Sovremennik» jurnalida bosilgan.

Shundan keyin o'rtiq' Boqijon Baqoyev uzundan-uzoq so'zlab ketdi. Uning nima to'g'rida so'zlayotganini Hamida bilmas edi. Detirding degan allaqanday mashhur tanqidchi Shelling degan yozuvchiga «sen dastyorga zor bo'lguncha o'g'ling dastyor bo'ladi» deb xat yozgan; Marks Dobrolyubovni Mering bilan bir qatorga qo'ygan; Stending degan allaqanday bir dramaturg o'lar chog'ida Demping degan bir tanqidchiga: «Agar butun jonivorlarni Xudo yaratgan bo'lsa, men uning zavqiga qoyil emasman, echkiemar ham jonivor bo'ldimi?» degan...

Hamidaning boshi og'irlashib ketdi; ikki marta sekin, og'zini ochmasdan esnadi.

Hamida mezbonlar bilan xayrlashib ko'chaga chiqqanda qorong'i tushgan edi; «Uyqu istagi» to'g'risida pochchasidan hech qanday fikr ololmadi. Uning so'zlaridan nima olgani haqida o'ziga hisob berar ekan, g'uvillab turgan boshida shundan boshqa hech narsa yo'q edi: praktikum, minimum, maksimum; Detirding, Stending, Shelling, Mering, Demping...

1937

YETIM

Tibbiyot fanlari kandidati Murod Ali sakkiz oydan beri o'lim to'shagida «ana ketdi, mana ketdi» bo'lib yotar, shaharning manaman degan tib arboblari uning chiqay-chiqay deb turgan jonini ming chora va tadbir bilan halqumida zo'rg'a tutib turishar edi.

Bemor cho'kkan ko'zlarini xiyol ochib, kechki shafaqdan qizargan deraza pardasiga qaradi,

uning yolqinida qora ko'lankaday bo'lib turgan singlisi Marg'ubani ko'rib, zaif, juda ham zaif tovush chiqardi. Marg'uba yugurib keldi, engashib qulog'ini uning og'ziga tutdi. Murod Ali boyagi zaif tovushga bor quvvatini sarf qilgan bo'lsa kerak, ko'zlarini yumdi, bir necha daqiqa kuch yiqqanidan keyin shu gapni necha bo'lib aytdi:

– Odam ko'p kelayotganga o'xshaydi, tugab borayotibmanmi?...

Marg'uba bemor kutganidek «Yo'q, undoq emas, aksincha, falon-falon alomatlar tuzalib borayotganingni ko'rsatadi», deyish o'rniga yig'lab yubordi. Murod Ali ko'zlarini kattaroq ochdi, boyagidan ko'ra bardamroq, lekin yig'lamsiragan tovush bilan dedi:

– Marg'uba, menga halitdan aza ochma, ko'z yoshi men o'lgandan keyin ham kerak bo'ladi.

Yotoqning qorong'i burchagidagi divanda o'tirgan Anvar ammasiga zarda qilib irg'ib o'rnidan turdi, tovush chiqarmay kuyinib yig'ladi-yu, oyoq uchida zalga otildi. Uning g'am-koyishdan zaif bo'lib qolgan vujudi titrar, endi sabza urgan soqolmo'ylovi oppoq yuzida qurumga o'xshab ko'rinar edi. Hayal o'tmay Marg'uba yotoqdan chiqib, zalning chirog'ini yoqdi va deraza ostidan odam yurgizmaslikni tayinlash uchun qarindoshlar, yor-do'stlar, Anvarning o'rtoqlari – talabalar o'tirgan mehmonxonaga tomon ketayotgan edi, Anvar uning bilagidan siltab to'xtatdi va g'ijinib shivirladi.

– Amma, farosat degan narsa bormi, dadamning oldida muncha yig'laysiz!

Anvar hech qachon bunaqa muomala qilmagani, bu taxlitda gapirmagani uchun Marg'uba birpas

hang-mang bo'lib qoldi-yu, esini o'nglab olganidan keyin yana yig'ladi.

– Dadangga mendan boshqa kuyadigan odam yo'q!

– Yolg'on! Kechagina birovga «Bayram ichi o'lib qolsa, o'ligini qanday saqlayman?» deganingizni o'z qulog'im bilan eshitdim-ku! Kuygan odamning ko'ngliga shunaqa gap keladimi? Kuygan odamning shunaqa degani tili boradimi?!

Marg'uba kuyinib nimadir demoqchi bo'lgan edi, Anvar burilib, dahlizga, undan hovliga chiqib ketdi.

Hovliga shom qorong'isi tushgan, gulzor atrofida bir necha erkak-ayol bitta-bitta qadam tashlab jimgina kezar edi, eshik ochilganda bir qarab qo'yishdi-yu, Anvarga hech kim e'tibor qilmadi. Anvar borib, chinor ostidagi so'riga o'tirdi, ich-ichidan xuruj qilib kelayotgan yig'ini jonining boricha bosishga harakat qildi. Yig'i uning tomog'ida pixillagan tovushga, ko'zidan tirqirab chiqqan yoshga aylandi. Uning nazarida dadasining hayoti bir vaqtlar selday shovillab oqar edi, sakkiz oydirki, bu oqim borgan sayin susayib, jildirab qoldi, bu kunlarda esa tobora siyraklashayotgan tomchiga aylandi. Kim biladi, oxirgi tomchi qachon «tik» etib tomadi-yu... Anvarning yuragi jig' etib ketdi. Nahot! Nahot quyosh so'nib hayot uning uchun zulmatga aylansal. Dadasi porlab hayot yo'lini avvalidan oxirigacha yoritib turganda, tentirab qadam bosar edi-yu, hayot zulmatga aylanganda, holi ne kechadi? Bu zulmatda unga kim qo'l cho'zadi? Anvarning ko'z oldiga ammasidan boshqa hech kim kelmadi. Qavm-

qarindoshlar, yor-do'stlar keladi, ko'ngil so'raydi, achinadi, yig'laydi, lekin ertami-kechmi uyiga ketadi. Qoladigan, yelib-yuguradigan, haqiqatan birdan-bir kuyadigan odam shu ammasi-ku! Anvar ammasiga qattiq tekkaniga pushaymon bo'ldi va uning befarosatligiga ham vaj topdi: oilaviy hayoti chayon bo'lib hamma asabini birma-bir chaqqan ayolda, buning nimasidan o'pkalaydi kishi!

Eshik ustidagi yorug' chiroq yondi. Uning atrofida kattakon bir parvona aylanib qoldi. Hayal o'tmay Marg'ubaning eri Javlon tepakal, qip-qizil boshini yeshikdan chiqarib, Anvarni imladi: Anvar yugurib bordi, vino va chirik tamaki hidi anqib turgan Javlonning yonidan o'tib zalga, undan yotoqqa kirdi. Doktor dadasining bilak tomiriga ukol qilmoqda, ikki hamshiraning biri divanda bir qo'lga tayanib, boshini quyi solib o'tirgan ammasiga dori iskatmoqda edi. Doktor chiqib ketgandan keyin Murod Ali holsiz ko'z ishorasi bilan Anvarni chaqirdi va eshitilar-eshitilmas: «Ammangga qara», dedi. Anvar borib, ammasining yoniga o'tirdi-da, hol so'radi. Bu, avvalo, dadasining xohishi bo'lsa, undan keyin, boyagi qilgan dag'alligi uchun uzr so'ragani edi.

Qarindoshlardan ketadigani ketdi, qoladigani qoldi. Tun osoyishta o'tdi. Bemor faqat ikki marta uyg'onibdi, o'shanda ham zaif tovush chiqaribdi-yu, Marg'ubaning so'rog'iga javob bermay, yana uyquga ketibdi. Ertalab yana qarindoshlar, yor-oshnolar kelishdi. Bemor kech uyg'ondi. Uning yuziga xiyol qizillik yugurgan, ko'zlari katta, lekin sokin edi. Marg'uba buni, xayriyatlik alomati, deb qarindoshlardan suyunchi oldi.

Qarindoshlar kirib, bemorni ko'rmochi bo'lishdi, lekin doktor faqat uch kishiga ruxsat berdi. Kirib chiqqan qarindoshlardan bukri bir kampir ko'ziga yosh olib: «Bechora chehra ochayotibdi», dedi. Pastlatilgan chiroq uzoq lipillaganidan keyin butkul so'nish oldida bir lopillab yog'du sochgani singari, tugab qolgan kasal ham abadiy ko'z yumish oldida shunaqa quvvat paydo qilib chehra ochar ekan.

Haqiqatan, kechga tomon Murod Alining ahvoli og'irlashdi, kechasi singlisini chaqirib: «Darmonim borida aytadigan gapimni aytib qo'yay», debdi.

Marg'uba bu gapni eri Javlonga aytdi. Ikkovi kengashib, vasiyatnoma yozdirgani notariusdan odam chaqiradigan bo'ldi.

Ertasiga ertalab Javlon borib notariusdan eski papka ko'targan jikkakkina bir cholni boshlab keldi. Marg'uba uni bemorning oldiga olib kirdi va eshikni qulflab oldi.

Murod Ali vasiyatnomaga qo'l qo'rganidan keyin holdan ketganicha qaytib o'ziga kelmadi — saharga yaqin olamdan o'tdi.

Anvar karaxt bo'lib qoldi. Uning nazarida dadasi jon bergan daqiqada allanima, favqulodda bir narsa, dahshat ro'y berishi kerak edi, biroq hech narsa bo'lmadi, lekin nimaga ko'zi tushsa, nazariga yot-begona ko'rinar, qayerga bosh tiqsa, hamma yoq — uylar, hovli yeb qo'yayotganday bo'lar edi.

Anvar bilan hech kimning ishi bo'lmay qoldi. U vaqt o'tganini, qayerda turgani yo o'tirganini, nima qilgani yo nima qilayotganini idrok etmas, qulog'iga sidirg'a g'ovur, ahyonda Marg'ubaning

chinqirig'i, motam kuyi, yana g'ovur, yig'i eshitilar, ko'ziga birday chinor izdihom ko'rinar edi.

Qayerdadir g'ovur-yig'i to'satdan bosildi. Marg'ubaning dod-faryodi eshitildi. Kimdir: «Dadang bilan vidolash», dedi. Anvarning ko'ziga tobutda yotgan dadasi ko'rindi, engashmoqchi bo'lgan edi, ko'zi tinib, boshi aylandi-yu, tobutning ustiga yiqilib tushdi. G'ovur, yig'i-sig'i ko'tarildi. Uning yon-verida tib xodimlari, o'rtoqlari turishgan edi, darrov chetga olib chiqib, baland qabr toshining soyasiga o'tirg'izishdi; biri dori iskatib yelpidi, kimdir galstugini yechib, yoqasini ochib yubordi. Anvar birozdan keyin ko'zini ochdi, boshini ko'tardi. Uning qarshisida terga pishib ketgan Javlon qip-qizil tepakal boshini ro'molchasi bilan tez-tez artib yelpinar, yonida cho'nqayib o'tirgan o'rta yoshli bir xotin stakanda suv uzatib turar edi.

– Ich, jigirim, ich! – dedi xotin va stakanni uning qo'lga berib, peshanasini siladi.

Xotinning tepasida turgan, qop-qora, sochi va mo'ylovi oppoq, barvasta kishi engashib, Anvarning yelkasiga qoqdi.

– Mard bo'l, o'g'lim, mard bo'!

Anvar suvni olib, ikki-uch ho'pladi. Kimdir uning yelkasi osha shishadan suv quyib, stakanni to'ldirdi. Anvar orqasiga qarab, bir qo'lida galstuk, bir qo'lida shisha tutib turgan nozikkina qizni ko'rди. Uning qovoqlari yig'idan shishgan, qizargan edi.

– Mard bo'ling, Anvarjon, – dedi qiz ham, picha turib ilova qildi: – Dadangiz dunyoga kelib, nuqul odam orttirgan ekanlar, qarang, butun shahar, yosh-u qari...

Bu so'zlar Anvarning huvillab qolgan qop-qorong'i qalbiga go'yo uchqun sochib kirdi, uning ko'nglinigina emas, butun olamni yoritdi.

Uning ko'zi siyraklab qolgan odamlar orasidan ko'rinib turgan qabrga, qabrni ko'mib odam bo'yi ko'tarilgan gulchambarlarga tushdi. Shu choq Javlon uni qo'lidan tortib turg'izdi va qo'ltiqlaganicha mashinaga tomon olib ketdi. O'rtoqlari uni mashinagacha kuzatishdi. Mashina qo'zg'alganda, boyagi qiz derazadan galstugini uzatib yana bir marta: «Mard bo'ling, Anvarjon!» dedi.

Anvar boyagi xotin bilan qora kishi, bu nozik qiz kimlar ekanini bilolmay ketaverdi. So'rashning mavridi emas edi.

Kunlar o'tdi.

Anvar dadasining qirqi o'tgandan keyin bir kuni bu yil kursda qolganini rasmiylashtirish uchun fakultetiga bordi. Qaytishda magazindan og'ir qog'oz xalta ko'tarib chiqqan o'sha qizni ko'rib qoldi. Qiz ko'chaning naryog'ida turgan taksiga qarab jadalladi. Anvar yugurib borib og'ir yukni uning qo'lidan oldi. Bular yaqinlashay deganda boshqa bir odam olg'irlik qilib o'zini eshikka urdi-da, mashina jo'nab qoldi. Boshqa mashina kutish kerak bo'ldi. Qiz Anvardan hol-ahvol so'radi, o'qish nima bo'lganiga qiziqdi, so'ngra dadasidan gap ochdi.

— Bu ko'hna shahar ko'chalari bino bo'lgandan beri bunaqa marosimni ko'rmagandir, — dedi va chuqur xo'rsindi. — Ha... u kishini kim tanimas edi! Ulug' shifokor edilar, hamma ulug' shifokorlar singari o'zlari shu kunlarigacha ming-

ming hayot chirog'ini yoqdilar! Meni ham naqd o'lim changalidan yulib olgan edilar. Dunyoda shifokorlardan ham insonroq inson bormikin!

Qiz lablari pirpirab, qoshlari besaranjom bo'ldi.

- Qattiq betob bo'lganmidingiz? - dedi Anvar.

- Yo'q, - dedi qiz chinchalog'i bilan ko'zlarining chetini artib, - o'lim birdan chang solgan edi...

Gapdan gap chiqib ma'lum bo'lishicha, o'sha kuni Anvarga suv bergan xotin bu qizning onasi Muborakxonim, «mard bo'l», degan qora kishi uning otasi Hakimjon ekan.

Anvar yaqinlashib kelayotgan taksiga qo'l ko'tardi, mashinaning eshigini ochib yukni qo'ydi, chetlanib qizga yo'l berdi. Qiz quyuc xayrlashib jo'nadi. Anvar uning ketidan qarab qoldi.

Anvar boya qizning ketidan yugurganida yukini ko'tarish bahonasi bilan otini so'ramoqchi bo'lgan edi, gap bilan bo'lib, so'rash esidan chiqib qoldi.

Bularning taksi olganini kimdir ko'rgan ekan, bu xabar shu kuniyoq quloqma-quloq, Marg'ubaga yetib bordi: «Anvar Hakimjonning qizi Muhayyoni taksilarda olib yuribdi...»

Bu gapni Javlon ham tasdiqladi, dambiq qornini silkitib kuldi-da, «U qiz qabristonda ham Anvarga ko'p mehribonchiliklar qildi, uning ketidan ergashib mashinagacha keldi», dedi. Marg'uba alamidan ingrab yubordi.

SOVCHILAR

Anvar Muattarni kuzatgan kuni ertasiga azonda g'irillaganicha rayonga chiqib bordi, Muborakxonimdan ibo qilib Muhayyo bilan dalada ko'rishdi, yonma-yon paxta tergan bo'lib, Muattar bilan ikki orada bo'lgan hamma gapni, uning to'y to'g'risidagi fikr-mulohazalarini to'liq aytib berdi. Ikkovi bemalol gaplashaversa ham bo'lar ekan, Hakimjon bilan Muborakxonim bu to'g'rida ochiqchasiga gaplashgan, qancha g'urbat, qancha ko'z yoshidan keyin Muborakxonim taqdirga tan bergan ekan; Hakimjonni kuzatishda «hozirgi yoshlar», «peshana» degan gaplarni aytibdi. Lekin uning bir qancha shartlari bo'lib, bularning eng birinchisi Muhayyoga sovchi yuborilishi ekan. Hali bu shartlarni eshitmasdan turib, bularning har biri Anvarning ko'ziga tog' bo'lib ko'rindi.

Anvarning birdan-bir umidi Muattar, qolaversa gapdon Naimjon edi.

Anvar shu kechasi Naimjonning yotog'ida yotib qoldi, unga ham hamma gapni aytib berdi. Naimjon Muattar bilan Hakimjondan g'oyat xursand bo'ldi, to'yga tayyorlik ishiga Muattarxon bosh bo'lsa, to'yga o'zi bosh bo'lishini va'da qildi.

Anvar har jihatdan xotirjam bo'lib shaharga qaytdi.

Marg'uba uning vaqtichog'ligi, jonsarak bo'lib qolganini ko'rib halitdan to'y harakatida yuribdi, deb xursand bo'lib, unga har kuni goh no'xat, behi, goh qazi solib osh qilib berar edi.

Yanagi haftaning oxirlarida talabalar paxtadan qaytishdi. Shu kunlarda Muattardan telegramma

keldi, Anvar mehmonxonadan nomer olib, uni kutib olgani aeroportga Naimjon bilan chiqdi. Uchovi mehmonxonada o'tirib to'y rejasini tuzmoqchi bo'lishgan edi, bu reja ko'p jihatdan Hakimjon ayniqsa, Muborakxonimga bog'liq bo'lganidan ikkovining ishtirokida tuzish kerak bo'lib qoldi. Bundan tashqari, Muattar bilan Naimjon sovchilikka borib Muborakxonimning eng birinchi shartini bajarishi, qolganlarini ham eshitishi kerak edi.

Muborakxonim bularni yosh demay sovchi o'rnida izzat-ikrom bilan qarshi oldi, lekin to'ydan gap ochishi bilan ikkovini bir cho'qishda garang qilib qo'ydi:

– Murod Alining yili o'tmasdan to'y nimasi? – dedi.

Bular shuni o'ylashmagan ekan, ikkovi bir-biriga qarab hayron bo'lib qoldi. Xayriyat, Naimjon botirlik qildi.

– Yo'q, xola, to'y to'g'risida so'z bo'lishi mumkin emas, biz nikohdan o'tib qo'yish to'g'risida gapirayotibmiz. Ikkovi yosh, bir institutda o'qiydi, to'ygacha ko'rishmanglar, deb bo'lmaydi... Shaharda Marg'uba bittamikan, biri bo'lmasa biri ikkovini gap qilishi, bo'lmag'ur gaplar tarqatishi mumkin. Ikkovi nikohdan o'tib qo'ysa yo'rig'i boshqa...

Muborakxonim o'ylab turib yana aynidi.

– Yo'q, bular FHDYodan o'tsa-o'tmasa ikkovini Marg'uba tinch qo'ymaydi, ilon bo'lib chaqaveradi. Tegishli idoralar tilini tiyib qo'yishsin!

Bu safar Muattar gap topdi.

– Bu yog‘idan xotirjam bo‘ling, xola, idoraning hojati yo‘q, dadamga aytib qo‘ydirvoraman, desam – har qanaqa ilon bo‘lsa ham iniga kirib ketadi! Muborakxonim yalt etib Muattarga qaradi, uning yuzidagi qat‘iyatni ko‘rib so‘ziga inondi va nikohga rozi bo‘ldi.

Ish bunaqasiga aylangandan keyin u yog‘i juda oson ko‘rinib qolgan edi, biroq gap aylanib yangidan-yangi qiyinchiliklar vujudga kela boshladi.

Xo‘p, nikohdan o‘tishdi. Shu kuni kechqurun ikkovi besh-o‘nta o‘rtog‘ini chaqirib, o‘rtaga bir choynak choy qo‘yib, shu ish shundoq bo‘lganini ma‘lum qilish kerakmi, yo‘qmi? Kerak bo‘lsa odam qayerga chaqiriladi? Anvar o‘z uyiga chaqirolmaydi, chunki uyi ajdaho og‘zini ochib yotgan quduqday gap. Bu yerga chaqirgani Muborakxonim ko‘nmadi, «Odamlar nima deydi?» deb o‘zining eski andishasini pesh qildi. Birdan-bir joy yoshlar qahvaxonasi edi. Bunga Muborakxonim ham rozi bo‘ldi, lekin xo‘rligi kelib xo‘p yig‘ladi.

– Qizginamning peshanasi sho‘r bo‘lmasa kuni qashshoq talabalar choy ichadigan qahvaxonaga qolarmidi! – dedi.

Undan keyin yana ham mushkulroq muammo yuzaga keldi: o‘tirishdan keyin kelin bilan kuyov qayoqqa boradi, yaqin yor-do‘stlari ikkovini qayoqqa kuzatib qo‘yishadi? Bu to‘g‘rida ham o‘ylab-o‘ylab mehmonxonadan ikki xonali joy olishga qaror berishdi. Muborakxonim bunga ham rozi bo‘ldi, lekin yana yig‘ladi.

– Shu umid bilan qiz o‘stirganmidim!.. Darbadar bo‘lsin deb kechalari uyqumni harom qilganmidim...

– Xolajon, – dedi Naimjon o'pkalab, – shunday xayrli ish ustida ham yig'laydimi kishi! O'zingiz tushungan, uncha-muncha ham emas, davlat omonat kassasida ishlaydigan ayolsiz! Shunday bo'lgandan keyin o'ylashingiz kerak: Muhayyoxon suygan yigitiga tegyapti!

Muborakxonim naridan-beri ko'z yoshini artdi-da, uyga kirib ketdi: hayal o'tmay to'g'ri iljayganicha sovchilarga peshkash olib chiqdi; beqasam to'nni Naimjonning, bir kiyimlik atlasni Muattarning oldiga qo'ydi.

MUHAYYO

Ha, bu xabarni eshitib, Marg'uba ingrab yubordi. Anvarning Muhayyo, ya'ni Hakimjonning qizi bilan munosabat paydo qilishi uning uchun ko'zlariga six qizdirib tiqish va har bir sog' tishini ombur bilan haftalab sug'urish bilan barobar edi.

Hakimjon vaqtida xushsurat va shirin zabonligi bilan ko'p rasida qizlarning yuragini notinch qilgan, xushfe'l va xushtavozeligi, qo'y og'zidan cho'p olmaganligi bilan ko'pgina ota-onalarning havasini keltirgan yigit bo'lib, o'n yillik maktabda adabiyotdan dars berar edi.

U vaqtda Murod Alining xotini Rohatbegim tirik, Marg'uba shu yerda turib, o'n yillikda o'qir edi. Murod Ali singlisiga juda bino qo'ygan bo'lishiga qaramay, to'qqizinchi sinfdan nima bo'lib undan bexabar qoldi-yu, Marg'uba imtihonda bir necha fandan yiqilib, o'ninchi sinfga o'tolmadi. Uning yiqilgan fanlari ichida adabiyot ham bor edi. Rohatbegim hayron bo'lib, «Adabiyotni yaxshi

ko'rar eding-ku, undan nega yiqilding?» deganida Marg'uba turib-turib, «Adabiyotni emas, adabiyot o'qituvchisini yaxshi ko'raman», deb yig'lab yubordi. Rohatbegim angrayib qoldi-yu, «yuzing qursin!» deyishdan boshqa gap topolmadi va bu fojiani eriga aytdi. Murod Ali Marg'ubaga yaxshi gapirib maslahat qildi; uyat-ayb, odob bobidan gapirib uyaltirdi; maktabdagi tegishli odamlar bilan gaplashib, yiqilgan fanlaridan qaytib imtihon topshirtirdi.

Marg'uba o'ninchi sinfga o'tdi, o'qidi va shu bilan birga Hakimjonga zimdan shunaqa hujumlar qildiki, bahorga chiqquncha Hakimjon kechalari shiftga qarab oh tortadigan, yotgan yeridan turib she'rlar yozadigan bo'ldi.

Bahorga chiqib Hakimjon Marg'ubaga sovchi qo'ydi.

Bular bir-ikki yil durust turmush qilishdi. Keyin turmushning taxiri chiqa boshladi: avvalo Hakimjon uni na o'qishga ko'ndiroladi, na biron hunar orttirishga; so'ngra Marg'uba tug'ishni xohlamadi — Hakimjondan yashirincha ikki marta homilasini nobud qildi. Bularning ustiga jahon notinch bo'lib, mamlakatda qiyinchilik boshlandi. Marg'uba bu qiyinchilikning oila hayotiga bo'lgan ta'sirini Hakimjonning noshud notavonligidan deb bilib serxarxasha bo'lib qoldi. Bularning turmushiga kun sayin tuz solayotgan bu sabablarni Murod Ali ham bartaraf qilolmadi, Rohatbegim ham; aksincha, bularning aralashuvi Marg'ubani andishasiz qilib qo'ydi. Oqibatda bu ikki oila orasiga sovuqchilik tushdi. Shundan keyin Marg'uba akasining tazyiqidan o'zini ozod sezib, Hakimjonni izzat qilmaydigan bo'lib qoldi.

Urush boshlandi. O'n bir oydan keyin Hakimjon harbiy xizmatga chaqirildi, yetti oyni lagerda o'tkazdi. Dastlabki bir-bir yarim oyda Hakimjon Marg'ubaga o'ntacha xat yozdi. Biroq Marg'ubadan bitta javob keldi, xolos. U ham qabr toshida yozilgan xatday sovuq, undagi «sog'inchli salom», «jonim», «judolik» singari so'zlar qabr toshiga ilingan rang-barang qog'oz gullarga o'xshar edi.

yetti oy deganda Hakimjonning batalyoni frontga jo'naydigan bo'ldi. Hovli vokzalga uncha uzoq emasligidan foydalanib, Hakimjon komandiridan javob olib yugurdi, yugurib borar ekan, Marg'uba ko'ziga, goh og'ir xasta holda, rangi sarg'ayib to'shakda yotganday ko'rinib yuragi ezilar, goh eshikdan loladay yashnab, quchoq ochib chiqadiganday entikar edi.

Hakimjon muyulishdan burilganida, hovli eshigi oldidagi o'zi o'rnatgan o'rindiqda pista chaqib o'tirgan Marg'ubani tusmol bilan tanidi: sochini qirqtiripti. Marg'uba uni ko'rib o'rnidan turdi, yerga qaraganicha, uyulib yotgan pista po'choqlarini oyog'i bilan nari-beri surdi. Uning egnida yengsiz katak kofta, tor kulrang shim – xuddi kaltakesakka o'xshar edi. Hakimjon kelib, undan ikki-uch qadam narida to'xtadi. Marg'uba unga iljayib; ko'zlarini pirpiratib qaradi-da, hamon pista chaqib po'chog'ini tuflar ekan: «Kechirasiz; taqdir ekan... – dedi va xi-xilab kuldi, – men taqdirning qo'lida o'yinchoqman!»

Hakimjon unga boshdan-oyoq razm soldi va qorni do'ppayib turganini payqadi-da, nima deyishini bilmay burilib ketar ekan: «Xo'p, eson-omon qutuling! – dedi va kirza etigini to'qillatib jo'nab qoldi.

Hakimjon muyulishdan o'tib, ellik qadam bosmasdan darmoni qurib birovning zinasiga o'tirib qoldi va umrida birinchi marta dil-jigaridan chiqarib: «E Xudo! – dedi, – meni urushdan omon qaytar! Keyin nima qilsang mayli: quloqlarimdan tutun, ko'zlarimdan alanga chiqar!»

Jo'nadi.

Yo'llar, shaharlar, manzillar... Tutun, alanga, xarobalar... To'plar, tanklar, samolyotlar na'rasi... yer tishlagan o'liklar, hayqirgan, ingragan tiriklar... Hakimjon nimalarni ko'rmadi, nelarni boshidan kechirmadi, lekin hamma yerda, hamma vaqt, har qanday holatda, urushning oxirgi oylarida chap oyog'i sonidan kesilib gospitalda yotganida ham Marg'ubaning pista chaqib, tirjayib turgani ko'z o'ngidan, «Taqdir ekan, men taqdirning qo'lida o'yinchoqman», degani qulog'idan ketmadi.

Hakimjon gospitaldan shimining bir pochasini osiltirib, ikkita qo'ltiqtayoq bilan chiqdi; g'alabadan keyin ham O'zbekistonga qaytgani shoshilmadi, bir oz vaqt Minskda, keyin Kievda hol-baqudrat ishlab rizqini terib yurdi. Kievda oyoqsoz yaxshi ustalar paydo bo'ldi. Hakimjon oyoq soldirib, sal kunda qo'ltiqtayoqni tashladi, to'qillab, g'ijirlab bo'lsa ham bemalol yuradigan bo'ldi. Uning yurib ketayotganini uzoqdan ko'rgan odam bir oyog'i yog'och ekanini tezda payqayolmas edi.

Shundan keyin uning ko'ziga jonajon shahri, o'ynab o'sgan ko'chalari, qarindosh uyug, yor-do'stlari ko'rindi, Vatanini sog'indi.

Hakimjon bir oyog'idan ajralgandan keyin avval umuman tiriklikdan, keyinchalik O'zbekistonga qaytishdan umid uzgani uchun xat yozishni to'xtatib

qo'yg'an edi, shuning uchun uning to'satdan kirib kelishi qavm-qarindoshlari, yor-jo'ralarnigina emas, begona odamlarni ham suyuntirib yubordi. Hamma, har bir kishi unga biron yaxshilik qilgisi, loaqal biron og'iz yaxshi so'z aytgisi kelar edi.

Mehmondorchiliklar boshlanib ketdi. Bu mehmondorchiliklarda ko'proq frontoviklar bo'lgani uchun suhbat ko'proq front xotiralari, qolaversa, bu yerdagi qiyinchiliklar to'g'risida ketar edi. Bu o'tirishlarda faqat ikki narsa to'g'risida – Hakimjon oyog'ini qayerga tashlab kelgani-yu, Marg'uba nima bo'lgani va nima qilib yurgani to'g'risida hech kim og'iz ochmas, Hakimjonning chap oyog'i yog'och, Marg'uba bir vaqtlar uning xotini bo'lganini hamma bilsa ham bilmaslikka solar edi.

Uning yor-jo'ralari harakat qilishgan bo'lsa kerak, hukumat unga avval bir xona uy, keyincharoq hovli berdi. Ilgari qayerda turganini so'ramadi; maorif bo'limi uni ilgarigi vazifasiga – o'sha maktabga adabiyot o'qituvchisi qilib tayinladi. Oradan bir-ikki oy o'tgandan keyin qarindoshlar o'rtada turib, unga eri urushning boshida halok bo'lgan Muborakxon degan juvonnini olib berishdi. Oradan bir yil o'tgach, ular qiz ko'rishdi, otini Muhayyoxon qo'yishdi.

Qop-qora tunda charaqlagan yulduzlar, qish qa'ridan bahor quchog'iga otilib chiqqan rasida qizlarning jamoli ta'rifga sig'adimi?

Muhayyo keksa tabiat bor hunarini, tamomi makr-u hiylasini ko'rsatib oro bergan o'shanday rasida qizlardan biri, lekin yana allanimasi bilan mahallaning bino qo'yg'an bisoti bo'lib yetishdi.

Uning husnidan boshqa yana nimasi boshqa qizlardan ortiq? Nima uchun tengqurlari, hatto o'zidan kattaroq qizlar ham uni «opàcha» deb atashadi? Nima uchun eng tantiq, gerdaygan yigitlar ham uning nomini toq aytolmay «Muhayyoxon» deyishadi? Nima uchun qariyalar ko'cha-ko'yda uning salomiga bajonidil alik olish bilan qanoat qilmay, yana duo qilishadi? Militsiya hushyorxonaga olib ketgani mashinaga sololmayotgan bir badmast «Muhayyoxon kelayotibdi», degan gapni eshitishi bilan o'zini mashinaga urgan emish...

Nega? Nima uchun?

Bularning sababini hech kim bilmas, zotan, bu to'g'rida o'ylab ko'rish hech kimning xayoliga ham kelmas, Muhayyo deganda hamma fikr-mulohaza, har qanday o'y-xayol patday to'zib ketar edi.

«Har kimniki o'ziga, oy ko'rinar ko'ziga», degan gap bor. Muhayyoni kelin qilish orzusi bag'rini o'rtab yurgan ota-onalar, etagining shamoliga ko'kragini tutgan yigitlar mahallada ozmikan? Lekin bu to'g'rida biron kishi og'iz ochmas, «notavon ko'ngil» degan dashnom andishasi hammaning ham tilini bog'lar edi.

Bu baxt qushi kimning, qaysi bir tolei baland yigitning boshiga qo'nar ekan? Hammaning tilida shu savol, lekin hammaning dilida ezgu bir tilak: «Iloyim, tengi topilsin!»

O'sha yili mart kunlarining birida qor aralash yomg'ir urib berdi. Yomg'irdan qochib, mahalla magaziniga tiqilgan odamlar orasida quloqma-quloq: «Muhayyoni falonchining o'g'li parkda qo'ltiqlab yurgan emish», degan gap yurib qoldi.

Mahalla bir seskanib tushdi. Qor aralash yomg'ir zabtiga olganiga qaramay, ayniqsa, xotin-xalaj shaloplab u yoqqa yugurdi, bu yoqqa yugurdi, kechgacha hamma gap ma'lum bo'ldi: Muhayyo tuzukkina bir odamning o'g'li Salimjon degan yigitga unashilgan ekan, yaqinda to'y emish. Yigit talaba ekan, hafsalalik odamlar atayin institutga borishdi, uning darsdan chiqishini kutib, ko'rib kelishdi. Ko'rgan odamlarning aytishiga qaraganda bularni bir-biriga Xudoning o'zi bichib tikkan, ikkovi dunyoning ikki burchida bo'lsa ham bir-birini qidirib topar ekan.

Birov «Yoshlar o'zlari topishibdi», birov «Ikkovining ota-onasi niyat qilgan ekan», dedi; nima bo'lsa bo'ldi-yu, to'y kelasi shanba kuniga tayinlandi.

To'y ikki yoshning, ikki xonadonninggina emas, ikki mahalla, butun yor-do'stlarning to'yi bo'ldi. yer va tomlarni odam, bola-chaqa bosib ketdi. Xursand bo'lmagan odam yo'q edi. Ashula, yalla, o'yin, askiya, qiziqchilik, gur-gur kulgi... Bularni oralab yor-do'stlar yoshlarga eng yaxshi tilaklar tilashar edi. To'rga yaqin o'tirgan talabalar – Salimjonning o'rtoqlaridan biri Naimjon degan yigit so'z oldi:

– Men hamma yaxshi tilaklarga qo'shilaman, shu bilan birga o'zim ham kichkina bir tilakni aytmoqchiman. Men oila ko'rganim yo'q, lekin ko'p oilalarga razm solib bir fikrga keldim. Bilmadim, vaqti kelganda bu fikrimni o'zim amalga oshira olamanmi, yo'qmi... Lekin, shundoq bo'lsa ham, do'stim Salimjon bilan kelinimiz Muhayyoxonga shuni aytmoqchiman: qadimdan oilada er general,

xotin soldat bo'lib kelgan ekan, endilikda xotinlardan ham generallar chiqayotibdi-ku, lekin erkaklar soldat bo'lgani uncha unashmayapti...

Qiyqiriq, chapak bo'lib ketdi. Kimdir luqma tashladi:

– Yashasin general xotinlar! Askarlikka unamagan erkaklar sudga berilsin!

– Yo'q, – dedi Naimjon, – mening tilagim boshqa. Men Salimjon bilan Muhayyoxon bir-biriga general emas, itoatli, fidokor, sodiq soldat bo'lishini istar edim!

Boyagidan ham qattiqroq qiyqiriq, kulgi ko'tarildi. Ayniqsa, ayollar huzur qilib kulishar, fidokorona chapak chalishar edi. Naimjon joyiga o'tirayotib Muhayyoga ko'z tashladi. Muhayyo so'zlaganiga qulluq, so'zni o'rinlatganga tasanno ma'nosida jilmayib bosh egib qo'ydi. Shu choq uning bilagini muzday qo'l qattiq g'ijimladi. Muhayyo seskanib Salimjonga qaradi. Rangi bo'zarib ketgan, entikkan Salimjon nafasi titrab:

– To'g'ri o'tiring, bo'yningiz qiyshayib qoladi! – dedi.

Naimjon uning nima deganini eshitmagan bo'lsa ham, vajohatini ko'rib rashk qilganini fahmladi-yu, qattiq xijolat bo'ldi.

Muhayyo ichida: «Nahot rashk qilayotgan bo'lsa? Xudo urdimi... Gapi ma'qul bo'lmadi, shekilli» degan xayolda hazillashdi:

– Xo'p, mayli, siz general, men soldat! – deb kuldi. Xayriyat, shu choq davrada o'ynayotgan qiz Salimjonning ro'parasiga kelib o'yinga tortgani muqom qilib turib oldi-yu, bu gap qiyqiriq ostida qolib ketdi.

To'y qandoq xush-xursandlik bilan boshlangan bo'lsa shundoq tugadi. «Tengi topilsin» deganlar «xayriyat» deb erkin nafas olishdi.

Kunlar o'ta boshladi. Oradan ko'p o'tmay shu ma'lum bo'ldiki, to'y kechasi Salimjonga Naimjonning so'zi emas, o'zi ma'qul bo'lmagan, Muhayyo qarab bosh egganida haqiqatan rashk qilgan ekan.

Uning kunchiligi kundan-kun avjiga chiqar edi. To'y sabab bo'lib, Muhayyoning bitta imtihoni kuzga qolgan edi, shunga tayyorlik ko'rmoqchi bo'lganida, Salimjon «O'sha fakultetda o'qimaysan!» deb turib oldi, aftidan, Naimjon shu fakultetda o'qir edi.

Shundan keyin kunlar rashk bilan boshlanib rashk bilan tugaydigan bo'lib qoldi: «Falonchini taniysanmi?», «Bu kitobni kimdan olding?», «Ko'chada kimlarni ko'rding?..»

Bir kuni ikkovi teatrda bordi. Birinchi pardadan keyin Muhayyo Salimjonni muzqaymoqqa boshladi-yu, ne ko'zi bilan ko'rsin, kiraverishda chap tomondagi to'rt kishilik stolda Naimjon limonad ichib o'tirar edi. Salimjon «Muzqaymoq bahona, diydor g'animat ekan-da», degan ma'noda yalt etib Muhayyoga qaradi. Naimjon mulozimati ko'rsatib darhol o'rnidan turdi, avval Muhayyoga qo'l uzatdi. Muhayyo ichidan qirindi o'tayotgan bo'lsa ham, to'ydagi gap xayolida ham yo'qligimi Salimjonga pisanda qilish uchun jilmayib so'rashdi. Salimjon birdan burildi-yu, juda ham zarur ishi borday yugurib budkaning oldiga bordi, ketidan Muhayyo yugurib kelayotganini bilib budkaning orqasiga o'tdi, undan parkka, parkdan ko'chaga

chiqib ketdi. Bo'laricha bo'lgan Muhayyo unga avtobus bekatida yetib oldi.

Salimjon yo'lda biroz hovridan tushganday bo'lgan edi, uyga kelib yana avj qildi: ustki ko'ylagini yechib uloqtirdi, ota-onasi eshitmasin uchun Muhayyoning burniga burnini ishqaguday bo'lib sekin baqirdi:

– Men sizni ulgurji olganman, xonim, ko'tara savdo bo'lgansiz! Ko'zingiz ham, qo'lingiz ham, jilmayishingiz ham, shunga kiradi!

Muhayyo Salimjonning vujudi qaqshab to'lg'anayotganini ko'rib, yoniga o'tirdi, qo'lga tushib qolgan gazeta bilan yelpidi, uzoq yelpidi. Salimjon anchadan keyin biroz yumshadi, lekin Muhayyoga xo'mrayib qaradi. Muhayyo ma'yus jilmayib turar edi. Salimjon hozir uzr ma'nosida uning qo'lini ushlashga tayyor edi, lekin erkaklik g'ururi yo'l bermadi, buning o'rniga chuqur xo'rsindi. Muhayyo yelpishdan to'xtadi va jilmayib dedi:

– Salimjon aka, agar siz meni rashk qilmasangiz, o'ksir edim, chunki eri rashk qilmaydigan xotinning hayoti yovg'on oshga o'xshasa kerak, deb o'ylayman. Bir o'qituvchimiz: «Rashk xususiy mulkchilik kayfiyatidan tug'ilgan», degan edi, yolg'on! Bema'ni gap! «Bulbul rashk otashida kuyib sayraydi», deb eshitganman, mana bunga ishonsa bo'ladi. Rashk juda-juda chiroyli narsa, lekin siz buning xunugini chiqarib yuborayotibsiz. Hozir shundoq bo'layotibdiki, go'yo men bir xalta yong'og'-u, ehtiyot qilmasangiz, mahkam ushlamasangiz to'kilib-sochilib ketaman! Bunaqa rashk xotin kishiga malol keladi, qattiq tegadi!..

Muhayyo uning «bulbul bo'lib qilgan xonishlari»dan ba'zi birini aytib berdi. Salimjon uning bir-ikki e'tiroziga yon berganday bo'ldi-yu, qilmishlari nohaq ekanini anglagan sayin jirillay boshladi. Muhayyo gapni uzaytirmadi.

Shundan keyin Salimjon, har nechuk, insofga kelganday bo'ldi, xarxasha kamaydi, hatto yoshlar balida bir yigit Muhayyoni o'yinga tortib birga o'ynaganda e'tibor qilmaganday qattiq-qattiq gapirib, kulib o'tirgan bo'ldi.

Biroq keyin ma'lum bo'ldiki, Salimjon xarxasha qilmagani bilan butun dardini ichiga solib yurgan ekan, bir kuni yorildi.

Salimjon bir kechasi yomon tush ko'rdi: burni boltaga o'xshagan, o'zi qop-qora bir barzangi Muhayyoni bir oyog'idan sudrab ketayotgan emish; Muhayyo dod solish, yig'lash o'rniga nuqul kular emish. Salimjon uyg'ondi, lekin hali esini o'nglamasdan Muhayyoga chang soldi. Mast uyquda yotgan Muhayyo erkalanib ingradi. Hamon es-hushini o'nglolmagan Salimjon irg'ib turdi-yu, Muhayyoni bo'g'di. Muhayyo pitirladi, xirilladi, Salimjon uyg'onib qo'yib yuborgan edi, karavotdan polga gursillab tushdi. Salimjon nima bo'lganini hanuz idrok etolmay shoshib o'rnidan turdi, chiroqni yoqib yubordi. Muhayyo og'zidan ko'kragiga laxta-laxta qon kelib chalqancha yotar edi. Salimjon dodlab hovliga otildi va «dada» deb shunaqa baqirdiki, butun xonadon uyg'onib yugurib chiqdi.

Uyga kirib Muhayyoni ko'tarishdi. Uning ko'kragidagi qon emas, sochini tang'ib yotgan qizil ro'moli ekan. Salimjonning titrog'i biroz bosildi.

«Tez yordam» mashinasi Muhayyoni hushsiz holda kasalxonaga olib ketdi.

Bemorning ahvoli tang bo'lgani uchun yarim kechasi maxsus chaqirilgan vrach Murod Ali bir kecha-yu bir kunduz uning tepasidan ketmadi.

Muhayyoni kasalxonaga kuzatib borgan qaynatasi o'g'lini so'roqqa tutdi. Salimjon bo'lgan voqeani qo'rqqanidan boshqacha qilib aytdi: «Tushida erkalanib falonchining nomini aytdi. O'zimning ham gumonim bor edi», dedi. Otasi peshanasiga bitta urib, «Chiroyli xotinning xosiyati yo'q, demovdimmi, o'g'lim», dedi. Salimjon shunaqa demasdan «uyqusirab bo'g'ibman» deb qo'ya qolsa ham bo'lar ekan,- bundoq deganidan keyin kasalxonaga borishi ota-onasining oldida noqulay bo'lib qoldi.

Muhayyo kasalxonadan chiqib, to'g'ri o'z uylariga bordi. Bunga sabab Salimjonning qilmishi, kasalxonaga ko'rgani kelmagani emas, o'sha dargohdan zada bo'lib qolgani, o'q yeb yiqilgan qushday butun vujudi bilan qochishga talpingani edi.

Muhayyo bo'lgan voqeani ota-onasidan avval yashirsa ham keyin aytib berdi va eti junjikib: «Bosinqiraydigan kasali bor ekan», dedi.

Bir kun o'tdi, uch kun o'tdi, o'n kun o'tdi, na Salimjon, na qudalar, hech kim yo'qlamadi,

Mahallaga alvasti mish-mish bosh tiqdi: «Muhayyoning yaxshi ko'rgan yigiti bor ekan, uyqusida alahlab otini aytib qo'yibdi», «Muhayyo birov bilan o'ynashib yurar ekan, Salimjon yarim kechasi kelsa, birov devor oshib ketgan emish», «Muhayyo qiz chiqmagan ekan, eri insof qilibdi

– sharmanda bo‘lmasin deb shu choqqacha xotin qilibdi»...

Oyning oxirida butun oila kechki dasturxon ustida edi, biron ko‘cha eshigini qoqdi. Muhayyo chiqdi. Quda tomon Muhayyoning ro‘zg‘orini ikki mashina qilib berib yuboribdi. Muhayyo qaytib voqeani ota-onasiga aytdi va bulardan so‘z chiqishini kutmay daftardan bir varag‘ini shartta yirtib oldi-da, xat yozdi: «Men o‘zimga tegishli hamma narsani, ya‘ni jonimni olib kelganman, sizlarga hech qanaqa da‘vom yo‘q», dedi va xatni ota-onasiga ko‘rsatdi. Muborakxonim ko‘ziga yosh oldi. Hakimjon «Yaxshi javob!» dedi. Muhayyo chiqib, shofyorga xatni berdi, yukni qaytarib yubordi.

NOQOBIL QIZ

Muborakxonim eshikdan chetlanib Muhayyoga yo‘l berdi, uning salomiga alik olmadi, o‘zini bosish uchun bir oz to‘xtadi, qayta-qayta «Astag‘firullo!» deganidan keyin kirib, supada o‘tirgan Muhayyoga yaqin bordi; yana bir marta «Astag‘firullo!» deganidan keyin, sekin so‘radi:

– Dadang bo‘lmasa shunaqa ekan-da? Qayoqda eding?

Muhayyo yerga qarab javob berdi:

– Dadam borlarida ham... Anvarni ko‘rgani borgan edim...

Muborakxonim lov etib ketdi... «Astag‘firullo» deyish ham esiga kelmay, shovqin soldi:

– Hech bo‘lmasa yolg‘on gapirsang-chi, bezbet!
– dedi va oyog‘i ostida yotgan supurgini olib qulochkash qildi.

Muhayyo ko'zini yumdi-yu qimir etmadi.

– Ayajon. Menga yolg'on gapirishni o'rgatgan emassiz...

Muborakxonim supurgini uloqtirib yubordi, engashib qattiq shivirladi:

– Ersirab qoldingmi? – dedi, yana bir shalaq gap aytdi.

– Ayajon, bunaqa gapni og'zingizga olmang, shu og'iz bilan meni bolam degansiz, alla aytgansiz, suygansiz...

Muborakxonim uning so'ziga quloq solmadi.

– Ersiragan bo'lsang bironta xotini o'lganni topay!

Muhayyo onasining yuziga qaradi.

– Ayajon, iloyim hech kimning xotini, hech kimning eri o'lmasin! Hech kimning boshiga Anvarning kuni tushmasin!

Muborakxonim o'zini bosib uning yoniga o'tirdi.

– Shu Anvarga tegasanmi? – dedi.

Muhayyo indamadi. Muborakxonim juda kuyib ketdi.

– Turmushing bo'lmaydi, jon qizim, turmushing bo'lmaydi. Aytdim-ku, senga it tekkan!..

Muhayyo eshitilar-eshitilmas dedi:

– Salimjonga it tegmasdan tushgan edim-ku, nega turmushim bo'lmadi?

– Peshanangdan ko'r! – dedi Muborakxonim uning peshanasiga nuqib.

Muhayyo ko'ziga yosh oldi.

– Ayajon, hamma narsani ko'rib, bilib turib yana shunaqa deysiz-a! Peshanamga nima qibdi?

Muborakxonim uning so'ziga quloq solmadi.

— Boshing ta'nadan chiqmaydi! Qon yig'laysan!
Meni ham qon yig'latasan!

Muborakxonim shundoq dedi-yu, uyga kirib ketdi, uzoq yig'ladi, keyin qo'shnining uyiga chiqib ketdi. Muhayyo onasining kelishini kutmay supaning bir chekkasiga joy solib yotdi.

Muborakxonim qo'shniga kirib hasrat qildi. Bu hovlida sakson sakkizga kirgan bir kampir bo'lib, uni butun mahalla izzat qilar edi. Muborakxonim shu kampirdan Muhayyoga nasihat qilishini so'radi, «ko'nmasa men po'pisa qilib uydan haydayman, siz ko'chada turib yo'lini to'sing, uyga olib kirib mendan gunohini so'rang», dedi. Kampir ko'ndi, ertalab ko'chaga chiqib ariqning bo'yida kutib o'tirdi.

Muborakxonim ertalab gap kovladi, qizini avval quchoqlab yig'ladi, keyin urmoqchi bo'ldi, bularning hech biri kor qilmagandan keyin Anvarga bo'lmag'ur tuhmatlar qildi. Muhayyo onasining hamma gapiga chidadi-yu, Anvar to'g'risidagi tuhmatlariga chidolmay gap qaytardi. Muborakxonim shunga mahtal edi, birdan jazavasi tutib og'zidan ko'piklar sochdi: «Ket-chi, ket!» deb Muhayyoni itarib tashladi, uyga kirib uning kiyim-kechagini, kitoblarini derazadan uloqtirdi, uydan chiqib yana shovqin soldi. Muhayyo zor-zor yig'lab yalindi, yolvordi, oyog'iga yiqildi. Muborakxonim og'ziga kelganini qaytarmay qizini haqorat qilar, zohiran, chiqib ketishini, aslida esa tavba qilishini kutib tepasida turar edi. Muhayyo uning oyog'i ostida uzoq yig'lab yotganidan keyin sekin o'rnidan turdi, kiyimlarini, kitoblarini quchog'iga olib indamay jo'nab qoldi. Muborakxonim eshik

oldida o'tirgan kampir qaytarib kelishini kutib supada gerdayib o'tirdi.

Biroq kampir Muhayyoning chiqib ketganini ko'rmay qoldi: shu choq echkisi yechilib chiqib ro'paradagi tor ko'chaga kirib ketdi-yu, kampir nevarasini chaqirgani hovliga kirgan edi.

Muborakxonim bu gapni eshitib fig'oni chiqdi, yuragiga vahm tushdi-yu, idorasiga borib javob oldi, kuni bo'yi Muhayyoni qidirdi: fakultetiga bordi, hamma qarindoshlarning uyiga bir-bir bosh tiqdi, Muhayyoning dugonalariga uchradi, uzun xodachaning uchiga changak bog'lab mahalla hovuzini ham qidirtirdi; tez yordam kasalxonasiga bordi, militsiyaga arz qildi...

Ikki kun o'tdi. Muborakxonim ikki kun ishga bormadi, borolmadi, uchinchi kuni Hakimjonga xat yozib jo'natib kelganida Muhayyodan xat keldi:

«Ayajonim! Mehribonim!

Sog'-salomatman. Meni nega mahalla hovuzidan qidirdingiz? Nahot o'zimni o'ldirishingga, shu bilan meni katta qilishdagi mehnatlaringizni, orzu-umidlaringizni qora yer qa'riga ko'mishimga ko'zingiz yetgan bo'lsa! Nainki meni shunchalik bag'ritosh deb o'ylasangiz? Siz tuqqan, sut bergan, siz o'stirgan bola bag'ritosh bo'lishi mumkinmi?

Uydan haydaganingiz uchun chiqib ketganim yo'q, siz dam oling, o'zingizga keling, deb ketdim.

Men sizdan xafa emasman, nima deb bunchalik kuyishingizni bilaman: yolg'iz farzandingizman, meni yer-ko'kka ishonmaysiz, bolaligimda ham yer-ko'kka ishonmay oylab ko'chaga chiqarmas edingiz. «Ayagan ko'zga cho'p tushar» degan

gap bor, Salimjon shunaqa bo'ldi... Shundoq bo'lishini bilganingizda, albatta, meni asrab-avaylab, «Qizim katta bo'lib qoldi, tezroq egasiga topshiray», deb shoshilmas edingiz...

Vaqtincha arazlashib qolganimizni dadamga yozib yurmang, kelganlarida ham aytmay qo'ya qolaylik.

Kecha fakultetga borgan edim, o'qish boshlanmasdan talabalar paxtaga ketadi, degan gap yuribdi. Hech bunaqa bo'lmas edi, ob-havo yomon kelayotgan bo'lsa kerak. Paxtaga ketib qolsam xavotir bo'lmang.

Dugonamdan sizga salom.
Noqobil qizingiz Muhayyo».

Qizidan darak topilmaganidan yig'lab, «Sog'-salomat ko'rsam churq etmayman» deb yurgan Muborakxonim Muhayyo sog'-salomat ekanini bilib ta'naga to'la xatning mag'zini chaqqani ham bo'lmay yana lovilladi, salom aytgan dugonasinikida ekaniga ishonmay Anvarni qarq'adi.

Muborakxonim o'tirar-turarini bilmay Anvarning fakultetiga bordi, uning ishxonasini bilib zimdan odam yubordi, yana Muhayyoning yaqin-yiroqdagi dugonalaridan, qarindoshlaridan xabar oldi. Hech kim «Men ko'rdim» demadi.

Endi bebosh qizni topishning birdan-bir chorasi talabalarining paxtaga jo'nashini kutish edi: shu kuni Muhayyo qayerda bo'lsa fakultetga yetib keladi.

Muborakxonim o'sha kuni tong qorong'usida fakultetga bordi. Odam g'ich-bich, qator turgan

avtobuslarga chiqmoqda edi. Muborakxonim yelib-yugurib hamma yoqni qaradi, avtobusdan avtobusga chopib Muhayyoni chaqirdi. Oldindagi avtobusdan kimdir Muhayyoni allaqanaqa bir komissiya hay'atidakecha jo'nab ketganini aytdi. Muborakxonimning ko'ngliga g'ulg'ula tushdi: «Bu komissiya o'lgurda Anvar ham bo'lmasin tag'in!»

Muborakxonim qaytishda Anvarning ishxonasidan xabar oldi. Anvar hovlining o'rtasida turgan bir mashinaning tagida chalqancha yotib, nimadir buramoqda edi.

Muborakxonim shu kuni Muhayyoning qayoqqa ketganini bilib, ikki kundan so'ng o'z hisobidan ta'til oldi va o'sha yoqqa jo'nab ketdi.

DUMLI ODAMLAR

Respublikamizga chet eldan keladigan ba'zi turistlarga tushunib bo'lmaydi.

Meliboy aka, pensioner, partizan jiyanim turistlar idorasida ishlaydi, o'tgan shanba kuni uyga kelib: «Bu yil turist ko'p, odam yetishmayapti, shahrimizda ikki kun to'xtaydigan bir mehmon bor, qarashib yuboring», — deb qoldi.

Pensiyaga chiqqanimga endi sakkiz oy bo'lgan, hali pensiyaxo'rlikka o'rganganim yo'q, zerikkanimdan kampirimning ishlariga aralashaverib uni ham, o'zimni ham xunob qilib yurgan edim, jiyanimning iltimosiga darrov ko'ndim. Men o'n bir yil shu idorada kichik bir lavozimda turib, pensiyaga shu yerdan chiqqanman.

Shu o'n bir yil davomida qulog'imga kirgan kalimalar o'rnashib, undan bir so'z, bundan

bir soʻz choʻqib, tilga havas paydo qilganimda esa idora xizmatchilarining yordami bilan kitob tatalab ingliz tilini uncha-muncha bilib oldim. Ingliz tiliga moyil boʻlganim, albatta, tasodifiy emas, bolaligimda Amerikaning taʼrifini koʻp eshitganman: ana osmonteshar imoratlari, ana osma koʻchalar.

Dushanba kuni yangi banoras avra toʻn va yashil baxmal doʻppimni kiyib idoraga bordim.

Jiyanimning kabinetida ozgʻin, tepakal, koʻzlari och odamning koʻziday yaltirab turgan qirq besh yoshlardagi bir kimsa oʻtirgan ekan. Men taxminan «mehmon shu boʻlsa kerak» deb inglizcha salom berdim. Mehmon qayrilib qaradi, birdan, xuddi koʻz koʻrmagan va quloq eshitmagan bir jonivorni koʻrgandek, hayron boʻlib sekin oʻrnidan turdi, salomimga alik olishni ham esidan chiqarib, menga boshdan-oyoq razm soldi; men oʻzbek ekanimni, inglizchani qayerda oʻrganganimni soʻradi; savollariga javob berganimdan keyin toʻnimni, doʻppimni ushlab, soch-soqolimni tortqilab koʻrdi. Jiyanim menga koʻz qisib «qoʻyavering» degandek ishora qildi.

Jiyanim meni tanishtirgandan keyin mehmonni mehmonxonaga olib bordim. Unga ikki xonali juda yaxshi nomer olib qoʻyilgan ekan. Mehmon nomerni koʻzdan kechirdi, yarqirab koʻzni qamashtirayotgan jihozlarni birma-bir ushlab, silkitib, tirnoqlab, hidlab koʻrdi. Men bunga chandon eʼtibor qilmadim, chunki boya idorada inglizcha gapirgan oʻzbekning oʻzbekligiga ishonmay uning libosini ushlab, soch-soqolini tortqilab koʻrgan kimsa, hozir oʻzbek mehmonxonasidagi yaxshi jihozni qalbaki gumon

qilsa ne ajab! Chet elda hozir ham O'zbekistonni mutlaqo bilmaydigan, o'zbeklarni hanuz ketiga po'stak bog'lab, imo-ishora bilan gaplashadigan qabila deb o'ylaydigan odamlar bor-kul! Mehmon o'rnashdi. Tushlikdan keyin ko'chaga chiqdik. Mehmon mehmonxonaning peshtoqiga soya solib turgan qari chinorni ko'rsatib:

– Juda yaxshi daraxt ekan, inqilobdan keyin ekilgan bo'lsa kerak? – dedi.

Chinorning biron yuz ellik yil umr ko'rganligi ko'rinib turgani holda mehmonning bu gapi menga malol keldi. Bu odam idorada nima uchun soch-soqolimni torqilab ko'rgan bo'lsa, hozir ayni shu maqsadda, ya'ni qanchalik rost gapirishimni bilmoq uchun dilimni titkilab ko'rmoqda edi. Jinim qo'zg'adi-yu, men ham uni cho'pga ilib o'ynagim keldi.

– Ha, inqilobdan keyin ekilgan, – dedim va bir oz turib, mehmon meni «aravacha» qilganiga o'zida yo'q xursand bo'lib gerdayib turganida ilova qildim, – birinchi inqilobdan ancha keyin ekilgan, – dedim.

Mehmon tushunolmadi.

– Sizlarda ikki marta inqilob bo'lganmi? – dedi shoshib. – Birinchisi qachon bo'lgan? Qanaqa inqilob?

– Bundan yuz yilcha burun, – dedim. – Men ruslarning kelishini birinchi inqilob deb bilaman.

Mehmon boshqa gap so'ramadi, fotoapparatini g'ilofidan olib, yo'l-yo'lakay unga-bunga to'g'riladi, lekin bironta ham surat olmadi. Birdan ko'chaning o'rtasida chimmatsiz paranji yopingan bir kampir paydo bo'lib qoldi. Kampir xuddi shaharning

hokimiday hech kimni, hatto militsiyaning hushtagini ham pisand qilmay hassasini katta-katta tashlab kelmoqda edi.

Mehmon yugurib ko'chaning o'rtasiga chiqdi, kampirni qarshilab cho'kkaladi, uni ro'paradan, yonboshdan, orqadan bir necha marta suratga oldi: suratkashlikda o'ta jon kuydirganidan o'pkasi og'ziga tiqilib, o'tirgani joy izlab qoldi. Parkka boshladim. Qahvaxonaga kirdik. Bir piyola qahvadan keyin mehmon o'ziga kelib, qo'yin daftarini oldi, undagi rejaga uzoq qaraganidan keyin:

– Shahringizning boshqa diqqatga sazovor joylarini ertaga ko'ramiz, bugun menga Reksullohi Ansoriyning maqbarasini ko'rsatsangiz bas. Maqbara shu atrofda bo'lishi kerak, – dedi.

Reksullohi Ansoriy... Bolaligimda Reksbuva degan nom qulog'imga kirgan, o'sha vaqtda parkning mana shu o'ng qanotidagi tepalik – hozirgi teatr binosi tushgan joy – go'riston bo'lib, uning qoq o'rtasida Reksbuva degan mozor – dahma bo'lar edi. Biroz tashvishga tushdim: bordiyu, Reksullohi Ansoriy degani biron mo'tabar zot bo'lsa, buni uzoq yurtdan kelgan bir sayyoh bilsa-yu, biz bilmasdan maqbarani buzib tashlagan bo'lsak... Bundan xunugi bormi! Biron nayrang ishlatib bu noqulay ahvoldan chiqish yo'lini ko'zladim, lekin o'ylab-o'ylab «eng yaxshi hiyla – to'g'rilik» degan qarorga keldim-da, Ansoriy to'g'risida bilganlarimni aytib:

– U kishi shahrimiz tarixida qanday o'rin tutgan ekanlar? – dedim.

Mehmon savolimga javob bera olmadi. Shundan keyin o'lkamizda jahonga mashhur bo'lib o'tgan bir qancha kishilarning nomini aytib, mehmonni «chaqmoqlab» ko'rdim. Yo'q, mehmon bu odamlardan birontasini, hatto Ibn Sinoni ham eshitmagan ekan.

Reksullohi Ansoriy kim, uning nima fazilati yo kasrati borligini bilmagan holda bu odam nega uning nomini ko'tarib yuribdi, nega uning maqbarasi kerak bo'lib qolibdi — shunga qiziqdim. Mehmon bu haqda bergan savollarimga javob bermasdan iljayib turib-turib, to'satdan:

— Dumli odamlarni ko'rganmisiz? — dedi.

Mehmon gapning sarxonasini yangilamoqchi degan o'yda kulib qo'ya qoldim.

Biroq qahvaxonadan chiqib, teatr binosining atrofini aylanib yurganimizda mehmon butkul jiddiy bir tarzda yana dumli odamlar haqida so'z ochdi. Uzun so'zidan xulosa chiqarib, yer yuzidagi xalqlar taraqqiyot zinasining turli bosqichida, biron bosqichda turgan xalq orasida o'tgan bosqich kishilari ko'rinib qolsa, bunga tabiiy bir hol deb qarash kerak, degan fikrni aytdim. Mehmon bu gapning tub ma'nosiga tushunib yetmadi.

Ko'chaga chiqdik. Mehmon yana Ansoriydan gap ochdi. Shunda ko'nglimga bir gap keldi: bu odam o'sha Ansoriyni dumli odamlar toifasidan deb o'ylamasmikan?

Xuddi aytganim chiqdi. Mehmonning otasi ilgari o'rtacharoq bir shirkatning boshlig'i bo'lib, shirkat singandan keyin umrining oxirini antropologiyaga bag'ishlagan, undan ko'p qo'lyozmalar, jumladan, mana shu qo'yin daftari qolgan, shu daftär va

boshqa hujjatlarda aytilishiga qaraganda, Reksullohi Ansoriy dumli odamlar toifasidan ekan. Yana bir mo'tabar kimsa Reksullohi Ansoriy maqbarasi atrofida hozir ham dumli odamlar yashamog'i ehtimoldan xoli emas, degan ekan.

Jonim halqumimga keldi. Lekin o'zimni bosdim. Shu atrofda hamma ko'cha va tor ko'chalarni kezib chiqdik. Men qayoqqa boshlasam mehmon yurmaydi, teskari tomonga yo'l oladi: tez-tez to'xtab hammaga, xususan, atlas ko'ylak kiygan xotirlarga orqadan zehn soladi, aftidan, dumli odam qidiradi. Mehmon bilan gaplashish emas, uning aftiga qaragim kelmas edi.

Kayfiyatimni bilintirib qo'ymaslik uchun noiloj so'z qotdim:

— Janoblari ota kasbini ushlabdilar-da? — dedim.

— Yo'q, mutlaqo, — dedi mehmon. — Men jurnalistman!

— Antropologiyaga qiziqmasangiz, sizga dumli odamning nima keragi bor?

— Mening gazetamga kerak! — dedi mehmon. — Hech bo'lmasa bironta dumli odamning suratini olib borsam deyman. Juda shov-shuv bo'lar edi... Yordam va'da qilolmaysizmi?

Men o'ylab ko'rmoqchi bo'ldim. Mehmon juda quvonib ketdi. Ovqatdan keyin mehmon dam olgani yotog'iga kirdi. Men butun zahrinni jiyanimga to'kkani idoraga bordim. Jiyanim voqeani eshitib kuldi, meni jahldan tushirdi. «Yuragingizni keng qiling, tog'a, yo'lovchi har bir hurgan itning ketidan quva bersa; manzilga qachon yetadi, degan bor, sizning vazifangiz mehmonni istagan odami bilan

gaplashtirish, istagan yeriga olib borish. Bundan tashqari bu odam sizga omonat, omonatga xiyonat qilmasdan, qo'linga sog'-salomat topshirishingiz kerak», - dedi. Jahlimdan tushdim.

Kechqurun mehmonni konsertga olib bordim. Mehmon zalga kirishi bilan yana o'sha muddaoda odamlarga har tomondan razm sola boshladi, beqasam to'n kiygan bir mo'ysafidning ketiga tushdi. Xayriyat, chiroq o'cha qoldi-yu, borib joyimizga o'tirdik. Mehmon konsertga qiziqmadi, mudrab o'tirdi, alomat bir o'yin bo'layotganda hatto xurrak otib yubordi. Shuning uchun konsertning ikkinchi bo'limiga qolmadik, ertaga uchrashadigan bo'lib, mehmonxona oldida xayrlashdik. Ertasiga kelishim bilanoq mehmon: «Kechagi gapimiz nima bo'ldi, yordam berasizmi?» deb so'radi. Men bu haqda hech bir qarorga kelmaganligimni aytdim. Shundoq bo'lsa ham mehmon yordam berishimga amin ekanligini bildirib, oldindan tashakkur ma'nosida yelkamga qoqib qo'ydi va teatr atrofidagi xonadonlardan birontasini ko'rishga orzumand ekanini bildirdi.

Men uning muddaosini fahmladimu, o'sha tomonlarga olib bordim va orqa ko'chadagi ro'para kelgan hovliga boshladim. Mehmon apparatini bo'ynidan oldi va hayajon ichida ostonadan hatladi. Kirgan eshigimiz hozir uchastka deb ataladigan oddiy, lekin mevazor, gulzor, nihoyatda didli, havasli odamlarning hovlisi ekan. O'rta yoshlardagi bir xotin sariq luchchak shaftoli terayotgan ekan, bizni ko'rib shotidan tushdi, so'rashdi, yelib-yugurib supaga joy qildi, dasturxon yozdi. Bir necha xil shaftoli keltirib qo'ydi. Mehmon goh menga, goh

xotinga qarar, goh uning orqa etagiga razm solar edi. Xotinning o'g'li vrach, kelini o'qituvchi, hozir ikkovi ham ishda ekan. Mehmon hafsalasi sovib, fotoapparatini bo'yniga osdi-yu, alamini shaftolidan oldi, umrida bunaqa shaftolini ko'rmagan bo'lsa kerak, rosa yedi. Shu choq uning ko'zi devorning tagida qunishib turgan kasal jo'jaxo'rozga tushdi. Uning oyoqlari uzun, bo'ynining pati to'kilib qip-qizil go'sht bo'lib qolgan, o'zi nihoyatda oriq edi. Mehmon darrov qo'lini artdi, fotoapparatini bo'ynidan oldi, jo'jaxo'rozga juda yaqin borib cho'kkaladi: jo'jaxo'roz boshini ko'tarib hayron bo'lib turganda bir necha marta suratga oldi. Choy ko'tarib kelayotgan xotin «voy, suratga olaman desalar yaxshi tovuqlarimiz bor, bu kasal edi-ku» deganicha qolaverdi.

Achchig'im keldi, lekin mumkin qadar muloyimlik bilan:

– Jo'jaxo'rozning surati ham gazetaga kerakmi?
– deb so'radim.

Mehmon javob bermadi, «kètdik» deb ishora qildi. Xotinga tashakkur izhor qildim. Ko'chaga chiqdik.

Mehmon bu hovliga, xotinning mehmondo'stligiga shubha bilan qaradi shekilli; bir necha hovliga o'zi bosh tiqdi. Men ham qo'yib berdim, orqasidan kirmadim, chunki unga tarjimon kerakmas, odamlarning orqa etagiga razm solishdan boshqa ishi yo'q...

Samovarda o'tirib, birpas dam oldik. Mehmon ko'zimga xunuk ko'rina boshladi: kim aytadi, buni osmonteshar imoratlarni ko'rgan, osma ko'chalarda yurgan odam deb! Diqqat bo'ldim.

Papirosni allaqachonlar tashlab yuborgan edim, shu topda bitta so'rgim keldi-yu, papiros olgan magazinga kirdim. Bilmadim, magazinda qancha turib qoldim ekan, qaytib chiqsam mehmon yo'q. Birpas kutdim, keyin yuragim hovliqib, u yoq-bu yoqqa qaradim. Qidirdim.

Yigirma-yigirma besh minutning har biri bittadan sog' tishimni sug'urib olgandek bo'lib o'tdi.

Bu kasofat biron hovli yoki biron ko'chaga kirib, gumonsiragan odamiga «dumingni ko'rsat» desa, bunaqa hazilni birov ko'taradi, birov ko'tarmaydi... Bir soatdan ortiq qidirganimdan keyin avtomatdan jiyaning telefon qildim, voqeani aytdim. Jiyanim tovushidan tashvishda qolgani sezilib tursa ham, menga tasalli berdi va «Yo'qotgan joyingizdan uzoqqa ketmang», — dedi. Samovarda yana bir necha minut o'tirdim. Narigi ko'chadagi machitning yarmi qulagan mezasiga ko'zim tushdi. Bu kasofat shuning suratini olgani bormadimikin? O'sha yoqqa bordim. Machitning ichini, atrofini qaradim, odamlardan so'roqladim — yo'q. Samovarga qaytay deb turganimda yon ko'chadan karnay-surnay, qiyqiriq bilan ikki mashina kuyov-navkar chiqib qoldi. Oldindagi mashinada lunjini shishirib surnay chalayotgan surnaychining yonida turib, beo'xshov o'yinga tushayotgan olabayroq to'n kiygan bir kishiga ko'zim tushdi, sinchiklab qaragam — mehmon! Suyunib ketdim. Yugurib borib mashinaning oldini to'sdim. Mehmonga harchand «tush» deb ishora qilaman, qani endi ko'nsa — menga qarab nuqul muqom qiladi. Kayfi baland. Mashinada tanish odamlar bor ekan, qo'ymasdan meni mashinaga

tortib olishdi. Mehmonning mashinadan tushish niyati bo'lmagani uchun mashinani to'xtatib jiyanimga telefon qildim. Tanish odamlarning aytishiga qaraganda mehmon nima bo'lib to'yxonaga kirib qolibdi. Odamlar uning chet eldan kelgan mehmon ekanini bilib to'rga o'tqazishibdi, to'n kiyg'izishibdi; o'yinchilar uni o'yinga tortishibdi.

Kelinning uyiga keldik; ziyofat zo'r bo'ldi, o'yin-kulgi juda qizidi. Mehmon bu yerda ham ancha ichib qo'ydi. Shu yerdagi dastyor bolalar mening tashvishda qolganimni payqab, mehmonni hushiga keltirib berishdi. Mehmon hushiga kelganidan keyin yana aynidi: yana dumli odam qidirib hammaga zehn sola boshladi. Shundan keyin «siz ovora bo'lmang, janob, dumli odamni ertaga o'zim topib beraman» deyishga majbur bo'ldim. Mehmon meni o'pdi, salomatligimga ustma-ust ikki ryumka otdi...

Ertalab mehmonxonaga kelsam mehmon lanj bo'lib yotibdi, lanjki, hech aytgulik emas. Shundoq bo'lsa ham, la'nati, ko'zini ochishi bilan kechagi va'damni so'radi. Men uni pastga olib tushib, achchiq choy ichirdim, nordon narsalar yegizdim, ichkilik zahri biroz sinib ta'bi ochilganidan keyin dumli odam deb bekor ovora bo'lib yurganligini tushuntirishga harakat qildim. Mehmon xafa bo'ldi.

– Sening hukumating butun mamlakat ustiga temir parda tortgan! – dedi.

Bunga gap uqtirish, qorong'i uyga kesak otgandek gap edi. Shuning uchun yon bergan bo'lib, yolg'ondan o'ylab qoldim-da, chuqur xo'rsinib:

– Shuni bilar ekansiz, nima qilasiz meni qiynab?
– dedim.

Mehmon chehrasi ochilib yana yolvordi:

– Men sizga bitta dumli odamni qafasga solib ber, olib ketaman deyotganim yo‘q. Uzoqdan qorasini ko‘rsatsangiz bas, mening apparatim ikki kilometr dan oladi!

U desam u dedi, bu desam bu dedi – hech bo‘lmadi, nihoyat «seni dumli odamlarga yo‘latish qo‘limdan kelmaydi, xatarli, xohlasang apparatingni ber, biladigan, udda qiladigan ishonchli kishiga aytib, bironta dumli odamning suratini oldirib beraman» deyishdan boshqa chora qolmadi. Mehmon xursand bo‘lib, apparatini qo‘limga tutqazdi. O‘zi lanj bo‘lgani uchun tushgacha yotib dam olmoqchi ekanini aytdi. Men tushdan keyin keladigan bo‘lib qaytdim. Tushdan keyin kelsam, mehmon hanuz lanj, yotgan ekan, lekin apparatini tegishli odamga topshirganimni, u kishi butun lentani dumli odamga to‘ldirib berishni va‘da qilganini eshitib o‘rnidan turib ketdi.

– Lekin sharti bor, – dedim, – omonatingizni faqat ketadigan vaqtingizda, samolyotga chiqayotganingizda beradi.

– Ertaga, ertagayoq jo‘nayman! – dedi mehmon.

Kelishuvga muvofiq shaharning diqqatga sazovor joylarini ko‘rgani chiqdik. Kun qaytguncha yurib, ko‘p tarixiy yodgorliklarni ko‘rdik, to‘g‘on – ko‘lga bordik, shahrimizning ko‘rki bo‘lgan yangi ko‘chalar, maydonlar, xiyobonlarni kezdik, muzeylarga kirdik. Mehmonning biron narsaga qiziqqanini, biron joyda to‘xtab, biron narsaga qaraganini ko‘rimadim. Hamma narsaga o‘shshayib

qarar, qayoqqa va nima uchun ketayotganini, nima qilib yurganini o'zi ham bilmas, aftidan, kunning kech qilishdan bo'lak muddaosi yo'q edi. Madaniyat va istirohat bog'iga kirdik. Mehmon hech bo'lmasa shu boqqa, xususan, gulu gulzorga qiziqar deb o'yladim, chunki shahrimiz bu boqqa juda bino qo'ygan. Yo'q, gulzorga mehmon qayrilib ham qaramadi, uning diqqatini jalb qilgan birdan-bir narsa bog'ning bir chekkasidan oqayotgan anhor bo'ldi. Buning nimasiga qiziqdi ekan deb qarasam, loy suv qirg'oqdan toshgudek bo'lib, shox-xashak va yana allanima balolar oqib kelayotibdi. Birov sug'orish maqsadida to'g'on solgan, suv to'g'onni urib ketgan bo'lsa kerak. Mehmon iflos suvga xuddi sichqonni ko'rib qolgan mushukdek butun vujudi bilan qarar, chamamda fotoapparati yonida bo'lmaganidan afsuslanar edi; bog'dan chiqib mehmonxonaga tomon ketayotganimizda eski-tuski yig'ib yurgan eshak aravani ko'rganida ham xuddi shu holga tushdi.

Mehmonxona ko'chasiga qayrilganimizda mehmonning gazetasiga qo'l keladigan yana bir hodisa ro'y berdi: shu ko'chadan g'izillab chiqqan «Moskvich» kattakon bir sariq itni urib o'tdi. It vangillab ikki-uch yumaladi, turishga intilib turolmadi, yotib tipirchiladi. Mehmon goh boshini ko'tarishga urinib, goh oyoqlarini silkib jon berayotgan itga yaqin borib, beixtiyor cho'kka tushdi va apparat izlab yonini paypasladi.

Mehmon ertasiga jo'naydigan bo'ldi. Dumli odamlar surati olingan fotoapparatni qora qog'ozga o'rab aeroportga olib chiqdim va qo'ynimdan bir chekkasini chiqarib ko'rsatdim.

Mehmonning ko'zlari yonib ketdi. Xilvatga bordik. Mehmon apparatini olib katak sumkasiga joyladi-yu, cho'ntagidan bir dasta pul chiqardi.

– Sizning haqingizni o'zim bilib beraman, – dedi. – U kishi bilan necha pulga gaplashgansiz?

– Pul to'g'risida hozir gaplashmaymiz, – dedim, – avval suratlarni chiqarib ko'ring, ana undan keyin o'zingiz narx bichib yuborarsiz.

Mehmon yana minnatdorchilik bildirdi. Samolyotga chiqdi, samolyot Tojikistonga qarab yo'l oldi. Kim biladi, mehmon yurtiga borguncha sabri chidarmikin? Tojikistondayoq lentani chiqarar, chiqarsa dumli odamlar o'rnida o'zini ko'radi: men apparatni maktab to'garagiga qatnab, foto ishida mashqini rosa qilgan kichik o'g'limga berib, «Mehmon ikkovimiz shahar aylanamiz, sen ketimizdan yurgin, qayerda chap oyog'imni ko'tarsam, mehmonning yakka o'zini suratga olaverasan», degan edim. Bir qancha joyda, jumladan, mehmon anhor bo'yida, eski-tuski yig'ib yurgan eshak arava yonida va jon berayotgan itning ustida turganida chap oyog'imni ko'targan edim. O'g'limning o'zi hushyor bola, g'alati-g'alati paytlarni topgan bo'lsa kerak. Men bu narsani jiyanimga aytmadim, aytsam ham urishmasa kerak, chunki mehmonga ozor berganim yo'q, nihoyati yuziga oyna tutdim.

VASIY

Bu yillar davomida Marg'uba Hakimjondan keyin to'rtta erga tegdi, beshovidan ham yolchimaganidan keyin hammasidan o'ch olish uchun har biridan qolgan yuq-yurin bilan o'zidan besh yosh kichik, tabiatan xotin olishdan ko'ra mol-dunyoli xotin bo'lsa olishga moyil Javlon degan yigitga tegib oldi. Uning o'lgan xotinidan Muattar degan qizi bo'lib, internatda ekan. Buni Marg'uba ikki yildan keyin bildi. Bular bir-ikki yil binoyidek turmush qilishdi, keyin Javlon qiliq chiqardi: bir joyda ko'p ishlamaydigan, tez-tez ichadigan, xotin-xalajga aylanishadigan bo'ldi. U ba'zan ko'cha-ko'yda yiqilib qolar, Marg'uba uni goh birovlarning qaznog'idan, goh birovlarning karavoti ostidan sudrab chiqarar edi. Doktor Murod Ali singlisi Marg'ubadan allaqachonlar yuz o'g'irgan edi, Anvarning onasi qazo qilgan kunlarda yuz ko'rishdi-yu, biron oydan keyin ko'chirtirib keldi. Bunda Murod Ali bir tomondan yolg'izligini o'ylagan bo'lsa, ikkinchi tomondan, jigarchilik ekan, singlisiga achinib Javlon bu yerda biroz bo'lsa ham tiyilarmikin, degan xayolga borgan edi. Biroq Javlon tiyilmadi, qayta Marg'ubaning bir dardi ikki bo'ldi: bir tomondan Javlonning jafosini tortsa, ikkinchi tomondan, qon yutib yurganini Murod Alidan yashirishi kerak edi. Uyda tovush chiqarmaslik uchun Marg'uba tishini tishiga qo'ygan sayin Javlon haddidan oshaverdi. Ichkisi kelsa o'zini Marg'ubadan farzand bo'lmaganidan alamzada ko'rsatar, biron xotinga aylanishsa Marg'ubaning qariligini yuziga solar,

hatto birovlarning oldida ham uning betini so'rib tashlangan husayni uzumga o'xshatar, «bir qop saksovulday g'ichirlamay-shig'irlamay o'l», deb kular edi. Avvalo Hakimjonning kulgisiga, undan keyin Murod Ali va qolaversa qavm-qarindoshning ta'nasiga qolmaslik uchun Marg'uba Javlondan ajralishni xayoliga ham keltirmas, aksincha, uning oyog'iga ming bir kishan solish yo'lini ko'zlar edi. Uning oyog'iga solingan hamma kishanlar vaqt-soati bilan zangladi, parchalandi, endigi yangi, haliveri zanglamaydigan kishan Murod Alidan qolgan hovli-joy, mashina, kassadagi naqd pul, Anvarning onasidan qolgan bir dunyo taqinchoqlar edi. Anvarning boshi ochiq, Muhayyo bilan munosabat paydo qilishi boshqa hamma dahshatlardan tashqari mana shu kishanning zanglay boshlashi, vaqti kelib parchalanishi xavfini tug'dirar edi.

Marg'uba yuragi hovliqib, Anvarning kelishini ham kutmadi, odatdagidan kamroq va tezroq parдоз qildi: havorang shohi ko'yлагini, baland poshnasi orqaroqqa ketgan amirkon tuflisini kiydi, taqimiga tushadigan uzun, lekin ingichka ulama sochini soldi, bo'yniga qizil marjon, qulog'iga sariq baldoq taqdi, yuziga upani qalin surkab, yonog'idagi ko'k xolini ko'mdi, gajaklarini chakkasiga tupuk bilan yopishtirdi, chamandagul do'ppini sap-sariq farqi ustiga qo'ndirdi, noparmon ro'molchaga atir sepib ko'kragiga tiqdi-da, Muhayyoning onasi Muborakxonni qidirib ketdi: Muborakxonim omonat kassada ishlar ekan, Marg'uba yog'och panjaraning darchasidan boshini tiqib, salam yo'q, alik yo'q, sayrab ketdi: «Megajin qizingizni yig'ishtirib olasizmi, yo'qmi! Bitta yigitning

shoxini sindirganlaring yetmasmidi, endi mening jiyanim qoldimi!.. Go'ristonda qo'ymasa, ko'chada qo'ymasal..»

Muborakxonim Marg'ubani ilgari ko'rmagan, lekin eshitgan edi, kayfi uchib ketdi, mijozlar va xizmatchilardan xijolat bo'lib, darrov uni ko'chaga olib chiqdi, xilvat darvozaxonaga olib kirdi; Marg'uba Muhayyo to'g'risida aqlga sig'maydigan, og'izga olib bo'lmaydigan gaplarni gapirayotgan bo'lsa ham, qarshi so'z aytsa shovqin solib odam to'plashidan qo'rqib og'irlik qildi, tezroq jo'natish payidan bo'ldi; lekin nomuslarga o'ldi, uyga borib Muhayyoning terisiga somon tiqish uchun ishining tamom bo'lishini kutdi.

Marg'uba Muborakxonimni «loyday qilib» hordig'i chiqqandan keyin «Endi qizini tergasa ham tergaydi, tergamasa ham tergaydi», deb xotirjam bo'ldi-yu, bu haqda Anvarga indamay qo'ya qoldi.

Shu kuni kechki ovqatdan keyin ko'cha eshigi taqilladi. Anvar chiqdi. Eshik oldida sochlari to'zigan, ko'ylak yoqasi yirtilgan o'sha qiz qon-qon yig'lab turar, nuqul: «Bu qandoq gap! Bu qandoq bedodlik!» der, boshqa so'z aytgani o'pkasini sira bosolmas edi. Anvar ne mashaqqat bilan uni sal yupatib gap so'radi. Qiz onasiga Marg'uba aytgan gaplarni, ilon po'st tashlaydigan tuhmatlarni aytib berdi va «Hozir ammangiz bilan bo'lganimcha bo'laman», deb ichkariga intildi. Uning ahvolini ko'rib Anvar ham yig'laguday bo'ldi, lekin yo'lini to'sdi, bu gaplarning tagiga yetishni va'da qilib, avtobusga eltib qo'ydi.

Anvar qaytib kelganda ammasi asabiy kayfiyatda titroq nafas chiqarib choy puflar edi.

– Ha, muncha hayallading, kim ekan? – dedi.

G‘azab vujudini tish og‘rig‘iday qaqshatayotgan Anvar biron dag‘al gap aytib qo‘ymaslik uchun darrov javob bermadi, borib radioning qulog‘ini burar ekan, to‘ng‘illadi:

– O‘sha o‘zingiz bilgan qiz...– dedi.

Marg‘uba zag‘chaday shaqilladi:

– Shunaqami, juvon o‘lgur senga qizman deydimi?

Anvar baqirib berdi:

– Menga hech narsa degani yo‘q! – o‘zining tovushi o‘ziga erish tuyilib biroz tushdi. – Men uni ikki marta ko‘rdim, xolos... Otini ham bilmayman!... Lekin bekor boribsiz, amma! Shunaqa gumoningiz bor ekan, avval o‘zimdanda so‘rasangiz bo‘lmasmidi?

Marg‘uba kelib uning yoniga o‘tirdi va guvillayotgan radioni o‘chirdi.

– Men sendan hech narsa so‘ramayman, hammasini ota-onangdan so‘rab qolganman! Ota-onang seni menga topshirib ketgan. «Otasidan hovli-yu mashinadan boshqa yana nimalar qoldi ekan?» deb atrofingda hid bo‘lib yurgan bitta shu megajin emasdir! Ahmoq bo‘lma! Men senga bo‘ladigan savdoni aytib qo‘ya qolay! Sening peshanangga Muattar yozilgan. Muattarning peshanasiga sen yozilgansan!

– Anvar hayron bo‘ldi.

– Qanaqa Muattar?

– Muattar bitta.– Javlon pochchangning o‘gay qizi! Otang yotib qolmaganda allaqachon fotiha qilar edik, balki to‘ylaring ham bo‘lar edi!

Anvar qizarib ketdi.

– Bo‘lmagan gapni qo‘ysangizchi!

– Otangning vasiyati bo‘lmagan gapu bir megajinni taksilarda olib yurishing, u megajin kuppа-kunduz kuni eshigimizni taqillatib kelishi bō‘ladigan gapmi? Muhayyo qanaqa narsa ekanini bilasanmi o‘zing?

Marg‘uba Anvarning ikkala bilagini mahkam ushlab o‘tirib, Muhayyo to‘g‘risidagi mish-mishlarga o‘zidan bir talay qo‘shib gapirib berdi, shunday gaplarni aytdiki, Anvar bu gaplarni eshitgani yuzi chidamay o‘z bo‘lmasiga kirib ketdi. Marg‘uba vahimaga tushdi: «Muhayyo o‘lgur buning boshini aylantirib qo‘yganga o‘xshaydi-ku», deb uning ketidan kirdi, o‘rnini tuzatib bergan bo‘ldi, lekin chiqib ketishga shoshilmadi; Anvar Muhayyo to‘g‘risidagi gapga quloq solmayotganini ko‘rib, Muattardan so‘z ochdi. Anvar Muattarning internatda o‘qiganini, keyin chet tillar institutiga ketganini bilar, lekin ko‘rganida hech qachon e‘tibor qilmagan edi. Marg‘ubaning aytishicha, Muattar hind bo‘limida o‘qir, imtihonlarini «a‘lo»ga topshirib, amaliy mashg‘ulot uchun bir necha qiz bilan Hindistonga ketayotgan ekan. Marg‘uba «Muattarga xat yoz» demoqchi bo‘lib gapni ko‘p aylantirdi, uning so‘nggi xatini, xatga qo‘shib suratini keltirib berdi. Anvar uni imtihonlarini «a‘lo»ga topshirgani bilan tabriklab, Hindiston safariga oq yo‘l tilab xat yozadigan bo‘ldi-yu, ammasining shaqillashidan qulog‘i orom oldi. Marg‘uba xat bilan suratni qo‘yib chiqib ketdi.

Anvar suratni qo‘liga oldi. Marg‘ubaning maqtovlaridan keyinmi yo o‘zi ilgari durustroq

e'tibor qilmagani uchunmi, Muattar ko'ziga xunukroq ko'rindi. Uning ko'z oldiga Muhayyo keldi. Muhayyoning oldida esa Muattar ancha xunuk, suratda cho'chigan kalamushday pisib, baqrayib turar edi. Anvar shu damgacha Muhayyoga durustroq e'tibor qilmagan ekan, Muhayyo hozir, ammasi boshiga shuncha tosh-tuproq yog'dirgandan keyin ham yerga toptalgan oltinday yarqirab turar edi. Uning ko'z oldiga dadasi dafn qilingan kuni Muhayyoning yig'idan shishib ketgan qovoqlari, boya eshik oldida yig'lab turgani keldi, qulog'iga o'sha kuni «Mard bo'ling, Anvarjon», degani, taksi kutishganda, yetimlikka ko'nikish, odamning taftini odam ko'tarishi, o'rtoqlik va do'stlik haqida aytgan gaplari eshitilib ketdi.

Anvar o'tirib, Muattarga xat yozdi, tabrikladi, oq yo'l tiladi va xatning oxirida: «Ammam menga bir xil gaplarni gapirdilar, shundan xabaringiz bormi?» dedi: konvertni yopishtirganidan keyin ko'ngli to'lmadi-yu, bir parcha qog'ozga «Men hali yoshman-ku», deb yozdi-da, buklab-buklab konvertning chekkasidan tiqib yubordi.

Uch kunga qolmay Muattardan shamol-to'polon ko'tarib, uzundan-uzoq xat keldi. Muattar xiyla betga chopar qiz ekan, xatda Marg'ubani tuproqqa qorib tashlabdi, «Men erga tegadigan bo'lsam, dallolning keragi yo'q» debdi. Marg'uba o'zini yerga ko'tarib urdi, yuzini yuldi, buni «pandavaqi Anvarning eti bilan terisi orasiga kirib olgan» Muhayyodan ko'rdi.

Ertasiga Anvarni institut komsomol komitetining sekretari Rahimjon chaqirtirdi va kecha ammasi «Muhayyoning dastidan dod» deb kelganini

aytdi. Marg'uba qaysi kuni kechasi Muhayyo to'g'risida Anvarga nimalar degan bo'lsa ortig'i bilan Rahimjonga to'kib solibdi va Anvarni «Muhayyo balosidan» qutqarib berishini komsomol komitetidan talab qilibdi.

Rahimjon Muhayyo va uning otasini yaxshi bilar, Muhayyoning eri bilan ajrashgani va buning sababidan xabardor ekan, Marg'uba qalashtirib tashlagan gaplar boshdan-oyoq bo'hton ekanini aytib, taassuf bildirdi. Anvar bo'lgan voqeani to'liq aytib berdi. Rahimjon Anvarning kimga uylanishi to'g'risida otasi vasiyat qilganiga mutlaqo ishonmadi. «U kishi bunaqa odam emas edilar», dedi, Marg'ubaning jag'ini tiyish haqida choralar ko'rish niyati borligini aytdi.

Anvar bu tuhmatlardan xuddi o'zi qutulganiday xursandligidan yer-u ko'kka sig'madi, sekretarning so'zlarini aytib Muhayyodan suyunchi olgani shoshildi; manzilini olib yugurganicha ketdi va hovliqanicha eshikni taraqlatib ochdi-yu hovlining o'rtasiga borib qolganini o'zi ham bilmay qoldi. Muhayyoning onasi Muborakxonim tandirning oldida borib-kelib non yopayotgan ekan, Anvarni ko'rib hayron bo'lib qoldi. Anvar yosh boladay quvonib: «Men... men Anvarman! Komsomol komitetining sekretari».

Muborakxonim harchand hovuridan tushgan bo'lsa ham, Anvarni ko'rib yana lovillab ketdida, qo'lidagi uchi tutab turgan qog'ozni baland ko'tarib: «Hu amming boshingni yesin!» deb bir quvladi. Anvar kirgan eshigini topolmay, oshqovoq palagi bosib yotgan devordan oshib ketdi.

JONFIG'ON

Jonfig'onni tanisangiz kerak — o'sha, o'tgan yil bahorda mast bo'lib, ko'chadan o'tgan odamga «hozir aytasan: boshimni qaysi devorga urib yoray», deb yopishgan, keyin soqoliga o'zi o't qo'yib, gugurt chiqarganni so'kkan kishi.

Kecha shuning uyidan xotin kishining achchiq-achchiq yig'lagan tovushi eshitildi. Jonfig'on bu yaqin yillarda xotinini urgan emas, hatto bir kuni samovarda o'zi: «Xotin kishini nomard uradi, qo'ling qichisa, o'zingga o'xshagan qo'li qichiganni topib mushtlash, men seni mard bilay», degan edi.

— Nima bo'ldi?

— Uch-to'rt kishi bo'lib asta kirsak, hovlining o'rtasida katta gulxan, xotini Malohatxon uning atrofida dodlab yuribdi. To'xtatdik.

— Nima gap?

— Sho'rginam qursin... ko'rmaysizlarmi... Besh-olti yildan beri bitta paypoq olib bergani yo'q-ku, ishlab-ishlab topgan pulimga qilgan hamma kiyimlarimga kerosin sepib o't qo'ydi... Shu ustimdagi ish kiyimim bilan qoldim...

Jonfig'on derazadan boshini chiqarib baqirdi:

— Gapir, ha, gapir!.. Sening gaping gapu bizniki gap emasmi?!..

Jonfig'on katta bir haqiqatni ochishga shoshilganday, uydan yugurib chiqdi, bizga zo'r haqsizlikdan shikoyat qilayotgan qiyofada turib, allaqayerda o'tgan bir avliyoning o'z o'g'liga «xotinlar bevafo» deb qilgan nasihati, jinoyat qonunlari majmuasining allanechanchi moddasi to'g'risida gapirdi va bexosdan yig'lab yubordi.

Keyin bilsak, kecha er-xotin urishgan, xotin: «Qo'y endi, men sen bilan umr qilmayman, ertaga xatimizni olamiz», degan ekan.

Urish, qo'ydi-chiqdisi ham har xil bo'ladi. Ba'zi urishlar shunday arzimagan narsadan chiqadiki, orada qancha sovuq gaplar o'tib «hordiq chiqqandan keyin» urish nimadan chiqqanini na er eslay oladi; na xotin. Bularning ham janjali shu xilda bo'lsa yarashtiraylik, ikkovi nikohning o'sha «O'lim va taloq» bo'lmasiga qadam bosmasin deb, gap so'radik. Er-xotin ayta bersa, bu janjalning tarixi biron yozuvchining qo'lga tushsa kattakon bir kitob bo'ladigan.

Jonfig'on bundan besh-olti yil burun qaysi bir idoraning izvoshini minar ekan, kirakashlik qilib qo'lga tushib ishdan haydashibdi; keyin sabzavot do'koniga mudir bo'lgan ekan, «juda arzon mollar, bularning ustiga so'm qo'yib bo'lmasa, tiyin qo'yish bilan qachon boy bo'ladi kishi» deb o'zi tashlab ketibdi; tanish-bilishlari zavodga ishga joylab qo'ygan ekan, «oyligidan bo'lak daromadi yo'q» deb bormay qo'yibdi, shundan keyin qilmagan ishi qolmabdi desa bo'ladi: gulfurushlik deysizmi, tomshuvoq deysizmi, qassobchilik deysizmi... bir-ikki hafta bozorda qovun tilib ham sotibdi.

Malohatxon, Jonfig'on izvozchilikdan haydalgan yili, mahalladagi faol ayollarning himoyasi ostida, erining qarshiligiga qaramay, rayon Kengashiga farrosh bo'lib kirgan ekan; o'qibdi, hademay savodi chiqibdi, bir yil – bir yarim yildan keyin hatto majlislarda dokladchiga: «O'rtoq, sizga savolim bor», deydi bo'libdi. Rayon Kengashining shofyori Tishchenko degan ayol uning sog'lomligiga,

kuchiga, abjirligiga, ayniqsa, z̄ehniga qoyil bo'lib yurar ekan, bir kuni uyga chaqirib, «sen shofyor bo'lgin, nima yordam kerak bo'lsa beraman», debdi. Malohat ham shunday bir narsani orzu qilib yurar ekan, darrov ko'nibdi. Shundan keyin Tishchenko uni birmuncha vaqt shofyorlar kursiga tayyorlabdi, oqibat kirgizib ham qo'yibdi.

Jonfig'on avvallari uning niyatiga, o'qishiga «notavon ko'ngil... orzuga ayb yo'q» degan nazar bilan qarab yurar ekan, bir vaqt qarasaki, Malohat kursni bitirib, gruzovoy minib yuribdi! Jonfig'on bunga ham ko'nikibdi: «Ha endi, minsa minibdida, shu ham martabami, mashinani o'zi o'ylab chiqariptimi», deb o'ziga tasalli beribdi. Biroq Malohat ikki yilda uch marta mukofotlanibdi. Jonfig'on mukofotni o'z gazi bilan o'lchagani uchun bunga ham uncha parvo qilmabdi: «Olgan mukofotiga ot bilan tuya berarmidi», debdi. Jonfig'on o'tgan yil bahor kechalarining birida (o'sha kuni ertasiga boshini yormoqchi bo'lgan, soqoliga o't qo'ygan) istirohat bog'iga kirgan ekan, qarasa, shaharning manaman degan staxanovchilari qatorida xotining ham kattakon portreti turibdi! Sevinch, qo'rquv, baxillik – hammasi aralash-quralash bo'lib, Jonfig'onning boshi g'ovlab ketibdi. U darrov uyiga kelib, har qalay, xotinini suyibdi, o'pibdi, lekin suhbat janjal bilan tugabdi. Bu kungacha bo'lib o'tgan uchta yirik janjalning biri shu ekan.

– Shunda janjal nimadan chiqdi? – dedi sheriklarimizdan biri.

Jonfig'on javob bermoqchi edi, Malohat gapini og'zidan oldi.

- Tuppa-tuzuk o'tirgan odam birdan aynib, endi undoq bo'lasan, bundoq bo'lasan, jazman chiqib qoladi deb, jahlimni chiqardilar. Xayolimda yo'q gaplar...

- Xayolingda yo'q-a, xayolingda yo'q! - dedi Jonfig'on kesatib.

- Ha, xayolimda bo'lib nima qildim?

- Xayolingda bo'lmasa nima uchun buqog'ingni kestirding? Xo'sh? Qani mana shu to'rtta odamning oldida javob ber-chi?

Malohatning ko'k piyoladan ko'ra kichikroq buqog'i bo'lib, shuni o'tgan yil kuzda kestirgan ekan. Ikkinchi yirik janjal shunda bo'lib, yaqin bir haftaga cho'zilibdi.

- Kestirsam yomon bo'liptimi? - dedi Malohat.
- Axir... xotiningizman...

- Nima, menga yoqish uchun kestiribsanmi? Hech-da! Menga buqog'ing bilan ham yoqa berar eding. Boshqaga yoqaman deb kestirgansan!..

- Uyaling! Ilgarilar, buqog'ing bor deb, ko'z ochirgani qo'ymas edingiz-ku! Necha marta yig'latgansiz?

Jonfig'on, nima deyishini bilmay yerga qaradi va do'ng'illadi:

- Men yig'latgan emasman... o'zing yig'lagansan...

Biz kulgidan o'zimizni tiyolmadik, ammo baralla kulish to'g'ri kelmagani uchun birimiz mo'ylovimizni silab, birimiz yo'talib, deganday kulgimizni yashirdik. Jonfig'on: «Malohat endi meni tashlab ketadi» deb hadiksirab yursa, Malohat erining bu yurish-turishidan xijolat tortib yurar ekan. Shuning uchun Malohat ko'zga ko'ringan

sayin erini el qatori ishlashga undar, yalinar, ba'zan qattiq gapirar, hatto yig'lar ekan. Jonfig'on oxiri insofga kelib, shu bu yil qishda non zavodiga ishga kiribdi, ammo bir oy ishlamasdan progulchi tarzida ishdan haydalibdi. Jonfig'on buni, albatta, talay vaqtgacha xotinidan yashirib yuribdi; bu ma'lum bo'lib qolgandan keyin xotiniga necha-necha tavba-tazarrular qilib, endi biron joyga kirib ishlashga, astoydil ishlashga so'z beribdi. Malohat ishonibdi va o'zi ish topib, o'tgan oying o'n birinchi sanasida joylab qo'yibdi. O'tgan kuni qarasa, mulla Jonfig'on yana bekorlar! Malohat surishtirgani korxonaga boribdi; surishtirib qarasa, Jonfig'on faqat o'n yetti kun ishlabdi, xolos; byulleten olgani doktorning oldiga chilimning suvini ichib lohas bo'lib kirgan ekan, doktor ichini chayqabdi va «ko'r bo'ldingmi, nega tamaki yeysan» debdi. Bu gap korxonaga ovoza bo'lib, Jonfig'onni o'sha zamoniyoq ishdan haydashibdi. Mana, uchinchi yirik janjal mana shundan chiqibdi.

– Nega bundoq qilasiz, axir? – dedik.

Jonfig'on yer chizib o'tirar ekan.

– Shayton... – dedi.

– Bekor aytibsiz! – dedi Malohat jahli chiqib, – chilimning suvini ichib doktorga kirishni shayton sizdan o'rgangandir!..

Hammamiz jim qoldik, Jonfig'on birpasdan keyin boshini ko'tarib:

– Bo'ladigan gap shu, – dedi, – mening qo'yadigan xotimim yo'q. Agar zo'rlik bilan xat topshirsang, tovonimga qolasan. Mana shu yigitlar guvoh. Aytdim-qo'ydim, ikki quloch arqon...

U, o'pkasini tutolmay yig'lab yubordi. U, yig'lar ekan, yana xotiniga so'z berdi. Malohat

uni hech qachon bu ahvolda ko'rmagan bo'lsa kerak, yumshadi.

— Men sizga aytayin, — dedi, — pulingizning keragi yo'q, ishlangiz bo'lgani! Men sizni hozir erim degani nomus qilaman!

Jonfig'on qasamning har xilidan ichdi, keyin bizning kafil bo'lishimizni so'radi. Biz oxirgi sinov bo'lishi sharti bilan kafil bo'ldik, ammo har qaysimizning dilimizda: «Bu xotindan uyalib qolmasmikanmiz», degan bir andisha bor edi. Malohat ko'ngandan keyin biz chiqib ketdik. Samovarda o'tirgan edik, birpasdan keyin Jonfig'on chiqdi va yonimizga kelib:

— Shu gap gap bo'ldimi, yo tag'in jinniligi tutarmikin? — dedi.

Biz hali javob bermasdan Malohat eshikni ochib qaragan edi, Jonfig'on yugurganicha bordi, ikkovi kirib ketdi.

Ertasiga eshitsak, Jonfig'on yo'qlab kelgan takasaltang og'aynilarini uyiga kirgizmabdi.

1939

TO'YDA AZA

Zo'ri behuda miyon meshikanad.

Dotsent Muxtorxon Mansurov nihoyatda istarasi issiq, nihoyatda dilkash chol, shu qadar dilkashki, uni ko'rgan kishi har faslning o'z husn-latofati bor degan gapni yil fasllari to'g'risidagina emas, umr fasllari to'g'risida ham aytsa bo'lar ekan, deb qolardi. Uning bitta-ikkita qora tuk chap berib

qolgan oppoq cho'qqi soqoli... Yopirimay, soqol ham odamga shuncha yarashadimi-ya!..

Cholni bunchalik istarasi issiq, dilkash qilgan, soqolidan tortib yurishigacha hamma narsasini, har bir harakatini chiroyli, yoqimli qilib ko'rsatgan, ehtimol, uning odamoxunligi ham bo'lsa. O'zi shunaqa bo'ladi-ku: yaxshining yuzida zuluk ham xol bo'lib ko'rinadi.

Ammo, lekin Muxtorxon domla nafsilamriga odamning joni edi. Uning xushfe'lligi, to'poriligi... mahallada katta-kichik hamma bilan salomlashar, yosh bilan yosh, qari bilan qari bo'lib gaplashar, xursand kishi bilan chaqchaqlashib, xafa bilan dardlashar edi. Bu odam mahalla hayotiga, har bir kishining diliga kirib, shu qadar singib ketgan ediki, ta'tilga yo safarga ketsa butun mahalla huvillab qolganday bo'lar edi.

Kunlardan bir kuni mahallada duv-duv gap bo'lib qoldi: «Muxtorxon domla uylanarmishlar!..»

Domla bundan uch yil burun beva qolib, unga goh singlisi, goh uzatgan qizi qarab yurar edi. Uning niyatini eshitib mahallada xursand bo'lmagan odam qolmadi.

Hech kim qarigan chog'ida juftidan qolmasin. Osonmi, kishi nima bo'lishini bilmaydi, bosh yostiqqa tegishi bor... Qari odamga mahram kerak...

Hali hech kim ko'rmagan bo'lsa ham, Muxtorxon domla yoqtirgani uchun juda aqlli, tamizli ayol chiqishi muqarrar bo'lgan kelinni hamma g'oyibona yaxshi ko'rib qoldi.

– Mahallamizning toleyi bor ekan, – deyishar edi. – Domla otaxonimiz edilar, kelinimiz bizga onaxon bo'ladilar...

Mish-mish rost bo'lib chiqdi: domla bozor qilishni, magazinga kirishni jinidan battar yomon ko'rar edi, kimdir uni univermagda navbatda turganini ko'ribdi; ertasiga choyxonada oldidan chamandagul do'ppi kiyib o'tdi.

Mahalla faollari kengashib, mahalla nomidan yaxshiroq bir to'yona qiladigan bo'lishdi. Ularning fikricha, bu narsa kuyovga ham, kelinga ham butun aholining hurmat va muhabbatini izhor qilishi kerak edi.

Shu orada domla qayoqqadir ketib bir haftadan keyin paydo bo'ldi. Uning avtobusdan tushib kelayotganini ko'rgan choyxonadagi odamlar hangrang bo'lib qolishdi; chol o'lgur soqolini, shunday chiroyli soqolini, tag-tugi bilan qirdirib tashlabdi! Achinmagan, xafa bo'lmagan odam qolmadi.

U biron yoqqa borib qaytganida choyxonaga kirmasdan, katta-kichik bilan ko'rishib holahvol so'ramasdan o'tmas edi, hozir choyxonaga yaqinlashganida ko'chaning narigi yuziga o'tib oldiyu, yerga qarab, jadallaganicha o'tdi-ketdi. Uning o'zigagina emas, butun mahallaga fayz kirgizib turgan soqolini oldirgani, buning ustiga yana choyxonani chetlab o'tgani ba'zilarni tashvishga solib qo'ydi:

— Domlamizga nima bo'ldi ekan? Domlamiz nega bunaqa bo'lib qoldi ekan?..

Domlaga hech bir g'ubor qo'nishini istamagan boshqalar bu ikki gunohni bir-biriga yegizib, uni oqlashga tirishdi:

— Domlamiz biron xayolga borib soqolini qirdirgan-u hozir pushaymon, uyalganidan bizga ro'para bo'lmadi...

Oradan ko'p o'tmay choyxo'rlardan biri qiziq bir gap topib keldi. Bu yigit domlani shaharning narigi chekkasidagi parkda ko'ribdi. Domla, boshida chamandagul do'ppi, egnida kalta va tor shim, katak ko'ylak, yengini baland shimargan, bilagida kattakon tilla soat, o'zi yakka pivo ichib o'tirgan emish! Uning bunday odati yo'q edi, shuning uchun yigit hayron bo'lib biroz qarab turibdi. Domla ikki shisha pivoning ustidan yuz gramm aroqni bitta otib o'rnidan turibdi-yu, gulchidan kattakon guldasta sotib olib, parkning orqasidagi jinko'chaga kirib ketibdi. Bu gapni eshitib odamlarning dami ichiga tushib ketdi. Ba'zi birovlarining ko'ngliga allaqanday jirkanch, domlaning sha'niga hech to'g'ri kelmaydigan gaplar keldi... Shunda mahallaning qariyalaridan Karim ota hozir ba'zi birovlarining ko'ngliga kelgan gapdan ham xunukroq bir taxmini aytib qoldi:

— Xayr, ishqilib oxiri baxayr bo'lsin, — dedi, — kelinimiz yoshga o'xshaydi... Qiz bo'lmasa deb qo'rqaman!

Karim otaning bu taxmini, domlaning keyingi vaqtlardagi raftoriga qaraganda ehtimoldan uzoq bo'lmasa ham, odamlarga qattiq malol keldi. Bir-ikki kishi Karim otaning dilini og'ritdi.

Biroq oradan ko'p o'tmay, Karim otaning taxmini to'g'ri chiqib qoldi: «Domla o'zining talabasi — yigirma yashar bir juvonga uylanayotgan emish» degan gap tarqaldi.

To'yga yaqin qolganda kelin ko'chaning boshidagi atelega ko'ylak buyurgani kelgan ekan, nima bo'lib bundan xabar topgan ayollar ko'rgani borishdi. Kelin, darhaqiqat, yosh, lekin xuddi

qiziqchilikka semirganday yum-yumaloq; egnida yengsiz qizil ko'ylak, boshida popushakning tojiga o'xshagan, lekin qizil shlyapa; qo'lidagi sumkasi, oyog'idagi poshnasi bir qarich tuflisi ham qizil. Uni adovat va nafrat bilan boshdan-oyoq kuzatgan ayollardan biri, burilib ateledan chiqib ketar ekan:

– Xo'rozqandga o'xshamay o'l! – dedi.

– Qarigan chog'ida xo'rozqand yalamay domla ham o'lsin! – dedi yana biri.

Bu laqab darrov tarqalib ketdi. Domlaga qo'l urish bilan mahallaning fayzini o'g'irlagan, odamlarning dilini hamisha yoritib turadigan chiroqni so'ndirgan bu ayolni ko'rgan ham, ko'rmagan ham toshni teshadigan bir g'azab bilan yomon ko'rar edi. Bu g'azab odamlarning ko'nglidagi domlaga bo'lgan hurmat va muhabbat tuyg'usini chirita boshladi. Bora-bora domla deganda odamlarning ko'ngliga g'ashlik tushadigan bo'lib qoldi. Domla, shuni o'zi sezsa kerak, mumkin qadar odamlarning ko'ziga ko'rinmaslikka tirishadigan bo'ldi.

To'y kelinnikida bo'lib o'tdi. Buni mahallada Karim otadan boshqa hech kim bilmay qoldi. Karim ota ham to'yga emas, kabob pishirib bergani chaqirilgan ekan. Bundan xabardor bo'lgan mahalla yoshlari uni hol-joniga qo'ymay, choyxonaga olib chiqishdi va to'y qanday o'tganini gapirib berishga majbur qilishdi. Karim ota «birovning sirini aytmayman» deb avval tarxashlik qildi-yu, bir-ikki savolga javob berganidan keyin qulfi-dili ochilib ketdi: ikki gapning birida peshonasiga urib, goh bo'g'ilib va goh qotib-qotib kulib, odamlarni kuldirib hikoya qildi.

To'yga kelin tomondan ellikka yaqin, kuyov tomondan sakkiz kishi aytilgan ekan, ikkala

tomondan hammasi bo'lib o'n bir kishi kelibdi. Bir dutorchi, ikki ashulachi va Karim ota ham shu hisobga kirar ekan. Soat oltiga belgilangan to'y soat o'ndan oshganda boshlanibdi. Kelin birpas boshiga oq ro'mol yopinib o'tiribdi-yu, bir-ikki ryumka ichgandan keyin, alamiga chidolmay o'yinga tushibdi. Domla chapak chalibdi, ashulaga qo'shibdi...

— Ha, aytganday, — dedi Karim ota piqirlab kulib, — domla sochlarini bo'yatibdilar!.. Azbaroyi Xudo, kuya tushgan po'stakka o'xshaydi!.. Mayli, bo'yoq topilgan bo'lsa bo'yasin, lekin shu bo'yoq bilan qilg'ini ham bo'yashga, sochiga mos qiliqlar qilishga urinsa uncha yaxshi chiqmas ekan.

Darhaqiqat, domlanning fikr-yodi o'zini iloji boricha yosh ko'rsatishda bo'lib qoldi. U nima qilsa, nima desa shuni esdan chiqarmas, yosh ekanini ko'rsatish uchun qulay kelgan hech bir imkoniyatni qo'ldan bermas, «hali yoshsiz» degan kishiga jonini, jahonini berishga tayyor edi.

To'ydan keyin oradan bir oy o'tar-o'tmas kelin g'alati bir dardga yo'liqdi: ba'zan kechalari hadeb chuchkiradigan bo'lib qoldi; doktorga ko'ringan ekan, doktor «bu dardning davosi — dengiz havosi» debdi. Domla ertasiga ertalabdan idorama-idora yugurdi, soat to'rtga qolmasdan putyovka bilan poezd biletini keltirib kelinga topshirdi.

Kechqurun eshik oldiga ko'kish taksi ko'ndalang bo'ldi. Domla, kuni bo'yi yelib-yugurib holdan toyganiga qaramay, ikkita og'ir jomadonna mashinaga o'zi olib chiqdi va yukxonaga o'z qo'li bilan joyladi; o'sha yengsiz qizil ko'ylagini, qizil shlyapasini kiyib hovlidan yana xo'rozqand bo'lib

chiqqan kelinga mashinaning eshigini ochib berdi, keyin chiqib yoniga o'tirdi. Mashina jo'nadi, jo'nadi-yu, tezlab do'ngroq ko'prikdan o'tishda nima bo'lib bagajnikning qopqog'i bir ko'tarilidda, boyagi ikkala jomadon otilib chiqdi. Ikkala jomadon, xuddi bir-biri bilan chopishganday, irg'ishlab-irg'ishlab talay yergacha bordi-yu, biri yo'lning o'rtasida, ikkinchisi trotuarga chiqib to'xtadi. Shofyor bundan kechroq xabardor bo'ldi shekilli, mashina qirq-ellik qadam narida to'xtadi. Mashina to'xtashi bilan domla eshikdan otilib chiqdi, jomadonlarga qarab yugurdi va ketidan chopgan shofyor, choyxonadan yugurib tushgan uch-to'rt kishining ko'magini rad qilib, har birini bir odam zo'rg'a ko'taradigan ikki jomadonni o'zi yakka ko'tardi va mashinaga tomon yurdi. U yarim yo'lgacha jomadonlarni azod ko'tarib, bardam qadam tashlab bordi-yu, undan nari rangi oqarib, tizzalari qaltirab tentiray boshladi; shundoq bo'lsa ham, nomus kuchli, bir iloj qilib mashinaga yetib bordi; jomadonlarni qo'ydi-yu, birdan ko'zlarini ishqab, mashinaga kirib ketdi. Shofyor jomadonlarni yaxshilab joyladi.

Mashina qo'zg'aldi, qo'zg'aldi-yu, o'n-o'n besh qadam yurmasdan, birdan eshigi ochildi, xo'rozqand dodlaganicha o'zini yerga otib, ikki-uch yumalab ketdi. Odam yig'ildi. Xo'rozqandni ko'tarib olishdi. Xo'rozqand gapirolmas, dir-dir titrab, kishnaganday bir tovush chiqarar va qo'li bilan mashinani ko'rsatar edi.

Bir necha kishi mashinaga tomon yugurdi. Shofyor qo'rqib, nima bo'lganiga tushunolmay, bir chekkada turar edi. Odamlar mashinani ochib qarashsa, domla... o'lib qolipti!

Ertasiga domlani ko'mish marosimi bo'ldi. Marosimga mahalladan odam ko'p qatnashmadi, aftidan, domla ko'p odamning qalbida bundan bir oy burun o'lgan, ko'plar o'sha to'yni domlanning janozasi hisoblashgan edi...

1956

KO'ZACHA

Vahobjon To'raqulov yangi ishga tayinlanib, yangi uy ham oldi. U, ko'ch-ko'ron ortilgan mashinani jo'natdi-yu, «yana nima qoldi ekan» deb hovliga kirdi. Tandirning oldida tashlandiq narsalar orasida ikkita ko'zacha ag'anab yotar edi. Bu ko'zachalar o'z zamonasida kulollik san'atining durustgina asari hisoblangan bo'lsa ham, hozir nazardan qolgan, buning ustiga, eskirib, siri to'rlagan, shuning uchun To'raqulovning xotini yangi, unga munosib ko'rmay tashlab ketgan edi. To'raqulov allanechuk mung'ayib yotgan ko'zachalarga rahmi kelganday bo'ldi-yu, ikkalasini ikki qo'ltig'iga qisib jo'nadi.

To'raqulov guzardagi choyxona oldidan o'tib ketayotganida ikki kishi irg'ib so'ridan tushdi, qo'l qovushtirib yo'lini to'sdi, qo'lidan ko'zachalarni bittadan olib, o'zini izzat-ikrom bilan «bir piyola choyga» taklif qildi. To'raqulov bularni idorada bir-ikki ko'rgan, lekin ikkovining ham familiyasi Nazarov ekanini biri semiz va biri oriq bo'lsa ham xulq, fe'l-atvor yog'idan xuddi bir qolipdan chiqqanday bo'lgani uchun idoradagilar bularni Qo'shnazarovlar deb atashini bilmas edi.

Semiz Nazarov To'raqulovga nazokat bilan bir piyola choy uzatib, ko'zaching qorniga shappaladi.

– Asil mol! Didingizga qoyilman!.. Bunaqa molni taniydigan, qadriga yetadigan odam hozirgi zamonda mingtadan bitta!

– Yuz mingtadan bitta! – dedi oriq Nazarov.

Semiz Nazarov lunjini shishirib ko'zaching ichiga pufladi bo'yniga ikki barmoqlab chertdi.

– Hunarmandlar ham o'lmasin!

Oriq Nazarov ko'zaching ichini hidlab, qornini yuziga surkab ko'rdi.

– Hunarmandni humarmand qilgan hunar emas, Vahobjon akamlarday didli, zarshunos odamlar! Shu ko'zacha bironta to'qim tabiat odamning qo'liga tushsin-chi!..

Qo'shnazarovlar «Vahobjon akam»ning nozik didi, tengi yo'q zarshunosligi haqida biri qo'yib, biri gapiravergandan keyin To'raqulov, xijolat bo'ldiyu, «shu choqqacha payqamagan ekanmizmi», deb ko'zachaga ko'z qiri bilan razm soldi. Yo'q, o'sha eski ko'zacha! Yangi bo'lganda ham, hozir birov bir pulga olmaydi! To'raqulov Qo'shnazarovlarning did va zarshunoslik haqidagi maqtovlaridan o'zini mudofaa qildi:

– Juda ham unchalik emas shekilli. Qornidagi suratni ko'ringlar, qo'tas desang cho'chqaga o'xshaydi, cho'chqa desang qo'tasga o'xshaydi.

Bu gap Qo'shnazarovlar ne mashaqqat bilan sozlayotgan torni uzganday bo'ldi. Semiz Nazarov bir palla nokka o'xshagan qornini silkitib kuldi.

– To'g'ri! Bu, albatta, rassomning kamchiligi, lekin rassomning kamchiligi ko'zachaga husn bo'lib

tushgan! O'ziga yarashadi! Dunyoda shunday kamchiliklar ham bo'ladi...

Oriq Nazarov suratga hurkkan tovuqday bir nazar tashlaganidan keyin bo'ynini ichiga tortib iyagini bir tomonga chiqarib, kuchangan bir tovush bilan To'raqulovning nozik did va baland tabiatini uning o'zidan mudofaa qildi:

– Menimcha ham bu, har qalay, kamchilik emas, balki ko'zachaning yutug'i: suratning notayin bo'lishi kishini o'ylashga, har xil taxminlar qilishga, aql ishlatishga majbur qiladi. Ko'zachaning menga yoqqan tomonlaridan biri ham shu!

Semiz Nazarov To'raqulovning yelkasiga qo'lini tashladi:

– Vahobjon akam bizni sinayotibdilar. Yaxshi rahbar shunaqa bo'ladi: qo'l ostidagi odamlarni har tomondan titkilab ko'radi!

Shundan keyin To'raqulov o'ylab qoldi: «Bular ko'zachani bahona qilib, menga katta-katta suyaklar tashlayotibdi-ku! Idora boshlig'i tupursa tupugini yerga tushirmaydigan odamlarga o'xshaydi...»

Oriq Nazarov ko'zachani uch barmoq bilan ko'tarib, bir narsa demoqchi bo'lgan edi, To'raqulov so'z qotdi:

– Durust, durust, sizlarning ham didlaring joyida ekan. Idorangda shunday didlik odamlar bo'lsa, yuking yerda qolmaydi... Shu ko'zchalarni yangiligida talay pulga olgan edik...

Semiz Nazarov shoshib so'z qistirdi:

– Dutor, vino, mana bunaqa narsalarning eskisi yaxshi bo'ladi!

– Balli, otangizga rahmat! – dedi To'raqulov.
– Shularni bizga pullab bersalaring juda xursand bo'lar edik. Kamxarjroqmiz...

Qo'shnazarovlar hang-mang bo'lib qolishdi va ikkovi baravar:

– Qanchaga? – deb so'radi.

– Sizlar turganda men baho qo'ysam qandoq bo'ladi? Yangiligida har birini besh yuz so'mdan olgan edik, yigirma yil bo'ldi... Har yili yigirma besh so'mdan eskirganda ham tannarxi bilan ming so'mdan bo'larmikin... Oshig'i sizlarniki!

To'raqulov shunday dedi-yu, ko'zachelarni ikkovining qo'liga bittadan tutqazib, turdi-ketdi. Qo'shnazarovlar uning ketidan qarab qolishaverdi.

To'raqulov ko'zdan g'oyib bo'lgandan keyin, oriq Nazarov hushiga kelib semiz Nazarovga yeb qo'yguday bo'lib qaradi va ko'zachani unga tomon yumalatdi.

– Ol, sotib ber!

Semiz Nazarov ikkala ko'zachani uning oldiga surdi.

– Maqtovini sen keltirding, sen sotib ber!

Janjal chiqdi.

Qo'shnazarovlar ko'zacha bilan bir-birining kallasiga tushirdi, ikkovi ham hushdan ketib yiqildi.

MUNDARIJA

Mayiz yemagan xotin.....	3
Nurli cho'qqilar.....	11
Boshsiz odam	26
Ig'vogar	30
Anor	37
Adabiyot muallimi	43
Yetim	47
Sovchilar	55
Muhayyo	58
Noqobil qiz	70
Dumli odamlar	75
Vasiy	88
Jonfig'on.....	95
To'yda aza	100
Ko'zacha	107

Adabiy-badiiy nashr

ABDULLA QAHHOR

ANOR

Hikoyalar

Muharrir

S. BADALBOYEVA

Badiiy muharrir

S. MUSAMEDOV

Sahifalovchi

N. MAMADALIYEV

Tex. muharrir

M. QOSIMOV

Litsenziya raqami: AI № 182. 08.12.2010 da berilgan.

Bichimi 84x108 1/32.

Bosma tobog'i 3,5. Shartli bosma tobog'i 5,88.

Garnitura «AcademUz». Ofset qog'ozi.

Adadi 5 000 nusxa. Buyurtma №09.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Yoshlar nigohi» xususiy korxonasida
tayyorlandi.

Nashriyot manzili:

Toshkent, O'qchi ko'chasi, 109-uy.

«ADAD PLYUS» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: 100097, Toshkent, Bunyodkor ko'chasi, 28-uy.